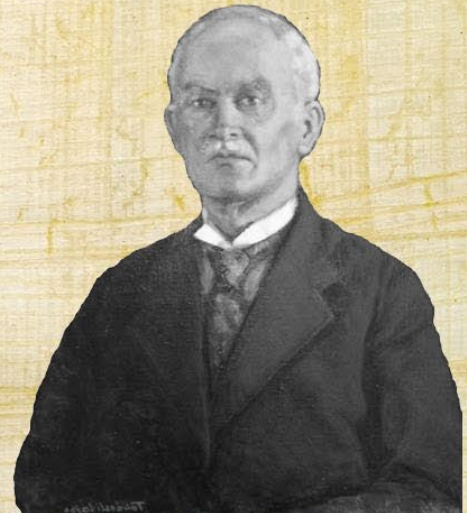

Szoboszlai Barbara - Hergott Kristóf - Irsai Farkas László - Szabó Dániel

Emlékek, kincsek, elfeledett pillanatok

Válogatott írások a Koszta József Múzeum
kutatóinak tollából

Kosztá József Múzeum

**Emlékek, kincsek, elfeledett pillanatok -
Válogatott írások a Koszta József Múzeum kutatóinak tollából**

ISBN 978-963-9804-76-0

Szerzők:

Irsai Farkas László

Szoboszlai Barbara

Szabó Dániel

Hergott Kristóf

Szerkesztette:

Irsai Farkas László

Tördelés és grafika:

Agócs Ádám Andor

A megjelenést támogatta:

Szentes Városért Közalapítvány

Kiadó:

Kosztá József Múzeum

Szentes – 2024

Tartalomjegyzék

A kiadó előszava 3

Irsai Farkas László:

Vázlatok a magyar színészképzés történetéből 5

Tóth József, a 19. századi „ködszurkáló” 15

Szoboszlai Barbara:

A külterületi iskolák szerepe Szentes tanyavilágában 49

A juhászélet múltja és jelene 63

Szabó Dániel:

Szentesi mindennapok 1944 őszétől 1945 elejéig 92

A Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségei 98

Hergott Kristóf:

Csallány Gábor Szentes környéki avar kori ásatásai 131

Ló, lovas- és lószerszámos temetkezések 138

A kiadó előszava

Előszót írni nehéz. Akárhogyan nézzük, valami okosat, figyelemreméltót szokott papírra vetni ilyenkor az, aki bátorkodik kellő fegyelemmel és odafigyeléssel méltatni a könyv megjelenését. Azért is nehéz most nyilatkoznia a kiadónak, mert hogyan néz ki, hogy saját magunkat dicsérjük. Ugyanis jelen könyv nem más, mint a Koszta József Múzeum kutatóinak bemutatkozása. Ezért a mértéket megtartva, a szerzőkről rövid portrét adunk közre. Ez éppen elegendő, a könyv tartalma pedig a jegyzék szerint ismeretes.

Szoboszlai Barbara 1980-ban született Szentesen, kertészmérnök családban. Tanulmányait a Koszta József Általános Iskolában kezdte, ahol – vallja magáról – tanárainak köszönhetően figyelt fel a Koszta József által festett szentesi táj szépségeire. A Szegedi Tudományegyetemen néprajzkutatóként diplomázott 2007-ben, majd ugyanott 2010-ben rajztanári képesítést is szerzett. Jelenleg a Koszta József Múzeumban dolgozik, ahol főként helytörténettel, néprajzzal és múzeumpedagógiával foglalkozik. Fő érdeklődési területe a tanyakutatás.

Hergott Kristóf Gyulán született 1995-ben. Középiskolai tanulmányait követően a Szegedi Tudományegyetemen diplomázott régészként, alapszakon középkor-népvándorlászor, majd mesterszakon népvándorlászor-archeometria szakirányon. 2020-ban kezdte meg doktori tanulmányait a Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában a Medievisztika-Régészet programban. 2022-től a szentesi múzeum régésze. Kutatási területe a Tisza-Maros-Körös vidék avar kora, a Szentes-nagyhegyi avar temető feldolgozása, emellett a nomád népek íjászatával is előszeretettel foglalkozik.

Irsai Farkas László 1979. december 30-án született Szegeden. Gimnáziumi évei után a nagy tekintélyű Kossuth- és Jászai Mari-díjas, érdemes és kiváló művész, Sík Ferenc rendező által alapított Békés Megyei Jókai Színház színiiskolájában kezdte színművészeti tanulmányait és színészi pályafutását. Békéscsabai, nyíregyházi, valamint budapesti teátrumokban, társulatokban játszott, illetve film- és szinkronszerpeket vállalt, amely művészeti tevékenységet máig folytatja. A Szegedi Pincészház társulatának tagja, és a Hármás Határ Színházi Társulás alelnöke. A színpad mellett jelenleg drámainstruktor-színházrendező szakos hallgató a Színház-és Filmművészeti Egyetemen. 2006-ban diplomázott kulturális

Kosztá József Múzeum

menedzserként a Szegedi Tudományegyetemen, 2013-ban a Gál Ferenc Egyetem keresztény egyház- és művelődéstörténet egyetemi képzésén, valamint 2021-ben a Magyar Művészeti Akadémia és a Károli Gáspár Református Egyetem közösen szervezett egyetemi képzésén vett részt, ahol művészet-igazgatási menedzser szakos diplomáját vehette át. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója, fokozatszerzési eljárását kezdi. A szegedi központú Gál Ferenc Egyetem Teológia Karán működő alkalmazott muzeológus szak megalapítója és szakvezető-oktatója. Továbbá a Magyar Tudományos Akadémia által lektorált minősítéssel bíró *Bonus Nuntium* című tudományos folyóirat főszerkesztője.

Szabó Dániel történész a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett két egyetemi diplomát. Az érettségi után történelemből, valamint történelem-földrajz tanári szakokon vehette át okleveleit. Ezt követően a Koszta József Múzeumban helyezkedett el, ahol történészként és régésztechnikusként dolgozik. Kutatási területe a 20. századi Szentes helytörténete. Emellett a legújabb, a múzeumokban felhasználható digitális múzeumpedagógia, valamint a mesterséges intelligenciával kapcsolatos alkalmazások és módszerek jellemzik érdeklődési körét.

Kutatóink rendszeresen, évente több alkalommal publikálnak kutatásokat a szentesi közgyűjtemény *Bonus Nuntium* című periodikájában. Ebben a kötetben most a négy szerző válogatott írásai olvashatók. Jó szórakozást, művelődést kívánunk Önöknek!

Kosztá József Múzeum

Történész, muzeológus, igazgató
Kosztá József Múzeum, Szentes

Irsai Farkas László
Vázlatok a magyar színészképzés történetéből

Bevezető gondolatok

Dolgozatunkban az előadóművészet színházi aspektusát vizsgáljuk, az emberábrázolás, a színészet iskolai képzését a Monarchia végórától, az 1896-os kiegyezéstől egészen napjainkig. Nem állíthatjuk, hogy teljes képet fogunk kapni a témáról, ám annak igénye bizonyos, hogy sarokpontokat, előrevivő történeti mérföldköveket világlítsunk meg a következő oldalakon.

„A színészet pedagógiájának nincsen komolyan számba vehető története, nincs fejlődése, nincsen semmiféle múltja. Megszületett mint csodaszörny, s miután senki sem szerette, nem is dédelgette, nem is nevelte fel senki” – kesergett 1896-ban Solymosi Elek¹, némileg igazságtalanul, de nem minden alapot nélkülözően. Az intézményes színészképzés botladozva tette meg kezdő lépéseit. Első évtizedeit sokszor a tanácstalanság, a bizonytalanság jellemezte, s útját rendre áldatlan viták, támadások szegélyezték. Jóllehet Egressy Gábor² a Pesti Hírlap hasábjain már 1844-ben sürgette a színészképzés rendszeresítését – „színészetünknek iskola is kell” –, a megvalósítás közel két évtizedet váratott magára. A számtalan akadály között kiemelt helyen szerepelt az a rendszeresen megfogalmazott ellenvetés, mely szerint a színészetet nem lehet tanítani, „arra születni kell”. Az efféle hangok a színiiskola megalapítását követően sem hallgattak el, s hiába szögezte le indulatosan Szigligeti Ede 1875-ben a Budapesti Közlöny színi szemléjében, hogy „ma már a színészet tanoda felállításának célszerűségében értelmes ember nem kételkedik” – a színészképzés még sokáig kénytelen volt harcolni önnön legitimitásáért.³

1837-ben nyitotta meg kapuit a Pesti Magyar Színház, amely 1840-től nevében is a magyarság egyik reprezentatív nemzeti intézménye lett. A Nemzeti Színház nemcsak a magyar nyelv elfogadtatásának és ápolásának legelső fóruma, hanem a polgári haladás egyik legfőbb hirdetője is volt, s nem kis szerepet játszott az 1848-as forradalom és szabadságharc szellemi előkészítésében. A szabadságharc leverése után a Habsburg Birodalom önkényuralmi rendszert vezetett be Magyarországon, ekkor a Nemzeti Színház feladata még fontosabbá vált, ugyanakkor működésének személyi és tárgyi feltételei egyre szűkösebbek lettek.

Egy évtized után, a hatvanas évek elején bekövetkezett politikai enyhülés egyik jele az volt, hogy I. Ferenc József, Ő császári és apostoli király segített a Nemzeti Színház nyomasztó anyagi viszonyain, és a fogyatkozni kezdő művészi erők gyarapításának céljából egy színészet tanoda felállítását is elrendelte, amely egyértelmű utat mutatott a kiegyezés felé.

Kosztá József Múzeum

Mivel a Nemzeti Színház akkoriban a prózai előadások mellett operabemutatókat is tartott, a másfél éves előkészítő munka után, az 1865-ben megnyílt Színészeti Tanodának kettős feladata volt: a Nemzeti Színház számára elméletileg és gyakorlatilag jól képzett operistákat, valamint prózai színészeket kellett nevelnie. Ennek értelmében évente két osztály indult, a tanulmányi idő három esztendő volt. A felvétel feltételei: nőknél legalább 15, férfiaknál 18 éves életkor; jó színpadi alak; csengő, hibátlan, tiszta szókiejtés a drámai, és csengő tiszta hang, szabatos zenei hallás, kottaismeret az operai szakon; jó magaviselet és erkölcsi bizonyítvány; szülői vagy gyámi beleegyezés; annyi iskolai készületségről való bizonyítvány, amennyit 16-18 éves korában mindenkitől elvárni lehet. Az első évben huszonnyolc drámai és harminchét operai növendék kezdte meg tanulmányait. A jelölteket hat-nyolc hetes próbaidőre vették fel, ezután döntöttek arról, hogy továbbtanulhatnak-e, vagy sem. A nők a férfi növendékektől elkülönítve hallgatták a leckéket. Szigorú házirend szabályozta a hallgatók kötelességeit. A Színészeti Tanoda személyzetét a főigazgató, három drámai tanár – akik egyike töltötte be az igazgatói posztot is –, két ének-, egy-egy zongora-, illetve tánc tanár, valamint a titkár alkotta.

Az iskolai színésznevelés első harminc évét a Nemzeti Színház kiemelkedő jelentőségű rendezőjének és igazgatójának, Paulay Edének a munkássága fémjelezte. Paulay a Tanoda megalapításától 1894-ben bekövetkezett haláláig tevékenykedett a színi iskolában: kezdetben titkár, majd tanár, igazgató és főigazgató volt. A Tanoda végzettjeinek nagy százalékát a Nemzetibe szerződtette, tehát nevelő munkáját itt is folytatta. Az ő tanári működésének idején alakult ki és szilárdult meg a Tanoda tanmenete és nevelési célkitűzése. Mivel a korabeli játékstílusból következően a drámai szöveg érthető, hatásos közvetítése számított a leglényegesebb esztétikai követelménynek, az oktatás középpontjába a művészi beszéd megalapozása, a tájnyelvi ejtés, a monoton, hangsúlytalan és tagolatlan szövegmondás elleni harc került. Az operisták tanítása elsősorban az olasz iskola darabjaira épült; a francia és német operairodalomból csak olyan műveket választottak, amelyek énektechnikai követelményei ezekéhez hasonlóak. Az elméleti tárgyak mindkét szakon azonosak voltak: magyar nyelvtan, költészet, esztétika, történelem, jelmezismeret, illetve, tapasztalati lélektan, dramaturgia és a színészet elmélete. A tanítás kezdetben ingyenes volt, csak 1882-ben vezették be a tandíjat, ugyanakkor elsősorban magánszemélyek és intézmények alapítványaira épülő segély- és ösztöndíjalap segítette a rászorulóknak a tanulását.

Az iskola hamar kinőtte a három szobából álló helyiségét, s több költözés után 1875-ben a Nemzeti Színház mellett álló, s a színházhoz tartozó bérházban kapott új, az addiginál nagyobb és komfortosabb területet. A nyilvános vizsgákat és évközi előadásokat azonban továbbra sem a Tanodában, hanem a Nemzeti Színházban, illetve a fennhatósága alatt működő Várszínházban tartották.

1875-ben nyitotta meg kapuit a Népszínház, amely elsősorban zenés műveket, népszínműveket játszott, majd 1884-ben avatták fel a Magyar Királyi Operaházat, így a Nemzeti Színház a prózai művek

otthona maradt. Ez kihatott az 1885-től Országos Színésziskolának nevezett Tanodára is. A szűkös körülmények és az iskolán belüli presztízsharcok következtében az operai és a drámai szak között kezdettől fogva feszült viszony alakult ki, ez az önálló zenés színházak megnyitásakor tovább éleződött. Ezen a helyzeten az sem segített, hogy 1887-ben a Színésziskolát összevonták a Zeneakadémiával. Megoldást az hozott, hogy 1893-ban az Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia ismét különvált, s az operaénekeseknek nemcsak a zenei, hanem a színészi képzése is a Zeneakadémia hatáskörébe került, míg az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia feladata kizárólag a színészoktatás maradt.

Paulay Ede halála után dr. Váradi Antal lett a főigazgató. Ő 1877-től volt titkár, illetve tanította az elméleti tárgyakat az Akadémián, s tanárként is, főigazgatóként is azt a szemléletet képviselte, amelyet elődje és tutora, Paulay testesített meg. 1907-ig tartó igazgatásának idején azonban jelentős változások történtek a színházi életben. Budapesten a századfordulón új magánszínházak sora nyílt, és vidéken is egyre több társulat működött, emiatt megnőtt a színészek iránti igény, amelyet az Akadémia nem tudott kielégíteni. Ez volt az egyik indoka annak, hogy egyre-másra nyíltak meg a magán színiiskolák. A másik ok pedig az volt, hogy a magánszínházak modernebb játéktípusa és repertoárja nagymértékben eltért a Nemzeti Színházétól, ám az akadémiai oktatás változatlanul a Nemzeti Színházra épült, amelynek mind konzervatívabbá váló, patetikus stílusa szolgált mintául, ez a színház adta a tanárok zömét, ebben statisztáltak esténként a növendékek.

Ugyanakkor néhány tanár a Vígszínház természetességre törekvő stílusát, illetve a pátoszmentes színjátszást igyekezett meghonosítani. Váradi Antal érdeme, hogy 1905-ben az Akadémia állandó otthonba költözhetett, ahol hetente tarthattak előadásokat a hallgatók. Ebben, a Rákóczi út 21. számú épületben folyik ma is a színészek oktatása. Az ő szorgalmazására a hároméves tanulmányi időből egy teljes év lett az előkészítő szakasz, amely után véglegesen döntött a tanári kar a felveendő köréről. Ez a gyakorlat 1944-ig maradt érvényben.

Váradi Antal halála után Somló Sándor (1907–1916), illetve Tóth Imre (1917–1928) a Nemzeti Színház igazgatói posztját cserélte fel az Akadémia főigazgatói tiszttel. Somló igazgatásával zárult le véglegesen a Paulay-korszak. Az ő idejében a tanítás módját több évtizede meghatározó, s a szónoki-patetikus stílust képviselő oktatók helyett a Nemzeti Színház „modern” stílusát megtestesítő tanárok kerültek. Korszerűsödött a tananyag, de nem alakult ki egységes, új oktatási koncepció.

Igazgatóságának idején tört ki az első világháború, amely megnehezítette a színészoktatást is. 1919-ben kikiáltották a Tanácsköztársaságot. A proletárdiktatúra 133 napos fennállása alatt az Oktatásügyi Népbizottság – amelyben az akkori szellemi élet olyan jelentős képviselői dolgoztak, mint például a filmesztéta-író Balázs Béla, a filozófus Lukács György, a rendező Hevesi Sándor és a magyar avantgárd kiemelkedő alkotója, Kassák Lajos – a színházak államosításának tervével együtt az

Akadémia főiskolává alakítását is kidolgozta. Az akadémiai tervek nem valósultak meg, de alapját képezték az 1945-ben bekövetkező intézményi reformnak.

A fővárosban és vidéken számos magániskola működött. A neves színészek előszeretettel foglalkoztak színészi pályára készülő fiatalokkal: színiiskolát alapítottak vagy magántanítványokat fogadtak. Így például Bárdi Ödön és Góth Sándor, akik később a színiakadémia tanárai lettek, Pálmay Ilka, Hegyi Aranka. Horváth Zoltán az elsők egyikeként még 1892-ben nyitotta meg iskoláját, Rózsahegyi Kálmán pedig harmincnyolc évesen, 1911-ben alapította meg színészképzőjét.

Rákosi Szidié mellett Rózsahegyi Kálmán intézetét tartottak számon a legszínvonalasabb magániskolaként. Az iskolaalapító így emlékezett a kezdetekre: „Találkozásom a pedagógiával úgy történt, hogy egy ügyvéd barátom feleségének nagyon szép hangja volt, és meghívták az operához, próbafellépésre. Barátom megkért, hogy tanítsam be vele a szerepet. Akkor éreztem először, milyen nagy öröm tanítani, tehetséget fejleszteni, csiszolni, és hogy mindazt, amit én küzdelmes és tanulságos művészi fejlődésem közben megtanultam – milyen öröm felhasználni – másoknak átadni. Azóta tanítok, és gyakran, ha növendékeim csüggednek, vagy nem érzik át olyan mélységes áhítattal ennek a pályának szent hivatását, mint ahogy kell, minden előírt tankönyv helyett beszélek nekik az én életemről.” Rózsahegyi nem valamilyen kidolgozott pedagógiai módszer alkalmazására törekedett, hanem saját tapasztalatait igyekezett átörökíteni. Az iskolát, mely az Andrássy úton, majd a Rózsahegyi-villa felépítése után a Tarcsay Jenő utcában működött, feleségével, Hevesi Angélával vezette. Énektanárt, balettoktatót, rendező-tanárt, művészeti korrepetitort és operaénekes-tanárt foglalkoztattak, s évente mintegy huszonöt növendéket bocsátottak ki.

A magániskolák népszerűsége sohasem csökkent, sem a sajtó támadásai, sem az Országos Színészegyesület igyekezete nem tudta háttérbe szorítani ezt a képzési formát. Az is igaz viszont, hogy az állami színészképző intézményekben és a színészegyesület iskolájában szerzett okleveleknek sokkal nagyobb rangjuk volt, jobb ajánlólevélnek számítottak, így nem ritka, hogy a magániskolák volt növendékei igyekeztek ezeket is megszerezni.

A színészképzés intézményrendszerének kibővülése elsősorban mennyiségi, s nem minőségi változást hozott. Az igényekhez a folyamatos utánpótlás biztosítva volt, olyan pedagógiai műhely azonban sokáig nem jött létre, mely a színjátszás megújításának, a korszerű játékstílus megteremtésének bölcsője lehetett volna. A többnyire hírneves színészek vezette magániskolákban megnőtt a veszélye annak, hogy a tanítvány a mester utánzásával helyettesíti a mesterség elsajátításának feladatát.

Méltán egyedülálló az a műhely, mely Hevesi Sándor vezetésével a Thália Társaság keretében működött. A társaság vezetése tudta, hogy nem állíthatják törekvéseik szolgálatába a kialakult és megmerevedett rutinnal rendelkező színészeket, így kezdettől arra törekedtek, hogy maguk készítsék fel leendő művészeiket. Ezért iskolát alapítottak. A Thália létrejöttét követően pár soros felhívást tettek

közzé: „A Thália Társaság tagjai részére drámai tanfolyamot nyit a színjátszás elméletéből és színpadi gyakorlatából. A tanfolyam hallgatói a társaság előadásain mutatják be képességüket. A tanfolyamot dr. Hevesi Sándor tartja. A részvétel díja havonként tíz korona. Jelentkezni lehet a Thália Társaságnál – Széchenyi utca 14. – naponként 3–4 óra között.” A vártnál kevesebben jelentkeztek, ezért a műkedvelő fiatalokat – Kürthy György, Bálint Lajos, Balogh Vilma – kezdő színészekkel – Dobi Ferenc, Huszár Károly, Garas Márton, Forgács Rózsi, Törzs Jenő – egészítették ki, s velük kezdte meg rövid, alig hároméves működését a Thália iskolája. A Thália Társaság – a folyamatos képzés jegyében – maga is iskolaként működött: „Mint műkedvelő kompánia alakult meg a Thália és egy szabad színésziskola lett belőle, ahol fiatal művészek közös munkára, közös tanulásra szövetkeznek, kicserélik egymás között megismeréseiket, kritizálják egymást. Alávetik magukat egy intelligens és modern rendező koncepciójának. Ezáltal hathatósan előmozdítják a színiakadémia munkáját” – írta Márkus László. A Thália iskolájának módszere tehát kifejezetten gyakorlati volt. Ez a műhely pedagógiájával nem a létező szükségletek kiszolgálására törekedett, hanem a színészképzést arra kívánta felhasználni, hogy megteremtse az új, a korszerű színházművészet alapját. Hevesi rendkívül céltudatos és felkészült pedagógus volt, az 1890-es években kritikusként tanulmányozta és elemezte például többek között Gustavo Salvini, Eleonora Duse, Ermete Zacconi színművészetét. Tanítványait naprakészen, a világszínház legfrissebb törekvéseinek ismeretében és alkalmazásával oktatta. A fiatal színészek és színinövendékek gyakorlati kiművelése során mindig az adott helyzetnek megfelelően vetette fel és vitatta meg hallgatóival a felmerülő problémákat. E kérdéseket időnként összegezte és rendszerbe foglalta, hogy a hallgatók egységben lássák a gyakorlati példákkal már megvilágított színjátszáselméletet, melyet a történeti fejlődés alapján szerkesztett meg. A Thália iskolájának tanításait rögzítette az 1908-ban megjelent *Az előadás művészete és A színjátszás művészete* című műveiben. Hevesi az elméletet nem azért tanította, hogy a növendékek annak alapján sajátítsák el a színészmesterséget, hanem hogy a hallgatókat megismertesse művészetük technikájával, feladataival, s az elméletet, mint ellenőrző eszközt kínálta számukra; hogy mindaz tudatosuljon bennük, amit a növendék a pillanatnyi ihlet hatására, ösztönösen végez a gyakorlatban. Ennek köszönhetően „a magyar színház történetében először forrt össze a legszorosabb egységbe elmélet és gyakorlat”.

Hevesi törekvéseinek kulcsszava a természetesség. Ez nála nem a valóság utánzását jelentette, hiszen hangsúlyozta: a színpad mindig a valóság illúzióját nyújtja. A színpadi naturalizmus eredményeit Hevesi is elismerte – amennyiben az bizonyos konvenciókat lerombolt –, de úgy vélte, hogy „már eljátszotta játékait”, másrészt megfogalmazta, hogy nem elég csupán rombolni, de új konvenciókat is kell teremteni. A naturalizmus túlzásaival szemben a formai sokszínűség szükségességét hirdette, mert a természetesség igényét mindig a jelen felől kívánta értelmezni, s úgy vélte, hogy „mindenfajta darabnak megvan a maga stílusa, hangja, színe”. A színészet lényegét – August Wilhelm Iffland nyomán – az emberábrázolásban ragadta meg: a színészi képesség nem más, mint a más ember lelki állapotaiba,

illetve lelki folyamataiba való belehelyezkedés képessége. Hevesi a belső átélésre alapozott játékmódot igyekezett kialakítani növendékeivel; szerinte csak az ilyen alakítás lehet képes arra, hogy a néző az alak tartalmait átélje, s katarzishoz jusson.

Hevesi szerint az igazi színész nem alakít, hanem él a színpadon; átérzi az általa játszott figura érzelmeit, s ebből következik minden, amit mond és tesz. Ezzel összefüggésben az értelem és az indulat együttes fontosságát tanította, a színésznek a lelki átváltozás közben is öntudatosnak kell maradnia, képesnek kell lennie kontroll alatt tartani alakítását: „Csak az értelem nélkül való indulat, s a megindultság nélkül való értelem az, amely visszasan hat a színpadról, s ha az előbbi elragadja is az értelmetlen tömeget, a műértő szemében semmit sem jelent” – írta.

Az átélés intenzitása szerint megkülönböztette a komédiást, aki csak utánoz, nem alakít, hanem alakoskodik, a virtuózt, aki alakítás helyett személyes kvalitásait fitogtatja és a művészt, a valódi színészt, aki az egyéniségével hat, él a színpadon, és megeleveníti a szerepet. Azt is kiemelte, hogy e típusok a valóságban sohasem különülnek el ilyen mereven. A művész-színész játékának eredménye a teljes illúzió, ennek kétféle formáját különböztette meg, melyek kölcsönösen feltételezték egymást. A külső illúzió – az első pillanat illúziója – lényege, hogy a színész „igazi” élő ember benyomását keltse. Ennek tárgya a maszk – egyénített és visszafogott legyen –, a jelmez – alkalmazása a korhűséget és élethűséget ne hanyagolja el, és ne is vigye túlzásba –, valamint az alak és a hang, vagyis a színész fizikuma – melynek a kifejező ereje a meghatározó, nem eredendő milyensége. A belső művészi illúziót a színész akcióval és beszéddel teremtette meg. Hevesi a közvetlen, természetes beszédmódra ösztönzött, óvta tanítványait az énekléstől, a deklamálástól és a „kiabálástól”, mely jellegzetes hiba volt a kor színpadain. A pókokkal szemben az őszinte, spontán-önkéntelennek ható megnyilatkozások alkalmazására ösztönzött. A tempó, a ritmus szerepét külön hangsúlyozta, ezek helyes használatára számtalan gyakorlatot végeztetett a növendékekkel. Igen tanulságos Hevesinek a mozgás tanítására vonatkozó megállapítása. Szerinte minden mozgásnak vannak zavaró sajátosságai, melyeket ki kell küszöbölni, az oktatás tehát annyit tesz, hogy a tanárnak le kell szoktatnia ezekről a tanítványait. A gyakorlat, a fegyelem és a türelem szerepét tartotta fontosnak e folyamatban, ezek segítségével lehet a mozgás redukcióját elérni, kerülni a felesleges, sok mozdulatot, s visszafogott, apró gesztusokból építkezni. Ebben a vonatkozásban is az átélést tekintette irányadónak, úgy vélte, hogy a mozdulatoknak a helyzetből és az adott lelkiállapotból szükségszerűen kell következniük. Azokat a gesztusokat és akciókat minősítette a legfontosabbnak és legértékesebbnek, amelyek nem illusztrálják vagy hangsúlyozzák (kiegészítik) a verbális közlést, hanem helyettesítik azt, önálló kifejező erővel bírva. Hevesi azt tartotta, hogy a nem verbális színészi eszközök – többek között – az együttes játék megteremtésében is meghatározó jelentőségűek, hiszen az éppen beszélő színész szövegére a játszó néma gesztusokkal, mimikával reagálnak. Hevesi mindenképpen igyekezett elkerülni azt a „magyarázó gesztikulálást”, ami átélés hiányában a honi színpadokon meglehetősen elterjedt.

Kosztá József Múzeum

A Thália Társaság nem tudta maradéktalanul megvalósítani programját; 1908-ban – iskolájával együtt – megszűnt. Az előadásokban természetesen megmutatkozott a Hevesi-féle pedagógia eredménye, de nem abban a kiforrott formában, ahogyan Hevesi későbbi rendezéseiben. Rövid élete ellenére a Thália iskolája a kor legjelentősebb színésznevelő műhelye volt, innen indult útjára az új, modern játéktípus, a „lélektani realizmus”.⁴

A húszas-harmincas években az Akadémia arculatát a korszak legnagyobb hatású rendezője, Hevesi Sándor szabta meg, aki pedagógiai nézeteit és gyakorlatát az 1905-1908 között működő Thália Társaságnál végzett munkája során dolgozta ki, s tapasztalatait Az előadás művészete, illetve A színjátás művészete című művében összegezte. Hevesi egy vizsgálóelőadáson 1910-ben rekonstruált Shakespeare-színpadon játszatta A vihart, s bár a következő egy évtizedben is kötődött az Akadémiához, 1922-től, amikor a Nemzeti Színház igazgatójává nevezték ki, különösen szoros kapcsolatot alakított ki a két intézmény között. 1927-32 között tanára is volt az Akadémiának, s az ő kezdeményezésére ült össze az a bizottság, amelynek feladata az akkorra már elodázhatatlanná vált oktatási reform alapelveinek kidolgozása volt.

Az 1929/30-as tanévtől bevezetett reform azokra az elvekre épült, amelyeket Hevesi két könyvében lefektetett. A színésznevelésben a természetességre, az átélésre, az értelem és indulat együttes jelenlétére, a formai sokszínűségre helyezték a hangsúlyt, újjátásnak számított, hogy az előkészítő évben nem kizárólagosan versek, hanem különböző nehézségű prózai szövegek alkották a beszédgyakorlat anyagát. 1920-tól már heti hat órában tanították a szcenikai és rendezői ismeretek című tantárgyat, de Hevesi irányításával 1929-ben színészképzésre épülő kétéves rendezőtanfolyam is indult. A rendezőoktatásnak azonban nem voltak meg a tárgyi és szervezeti feltételei, ezért csupán két évfolyam végzett.

Hevesi szellemiségének folytatója a Nemzeti Színház kiemelkedő színésze, Ódry Árpád lett, aki 1929-től tanára, 1930-37 között pedig főigazgatója volt az Akadémiának. Igazgatóságának első éveire esett a gazdasági világválság, amelynek hatása az oktatás körülményeire és a hallgatók anyagi viszonyaira is nagymértékben kihatott. Ennek ellenére Ódry is számos újjátást vezetett be: a színészek is hallgatták a rendezőknél bevezetett Színpadtechnikai enciklopédia tárgyát, az egyéni repertoár bővítésére, a szerepek kidolgozásának elősegítése céljából rendszeresítették a korrepetálást, koncentrálták az elméleti tárgyakat, s az 1932/33-as tanévben egyéves filmszínész osztály indult. A későbbiekben a filmszínészet rendes tantárgy lett.

A harmincas évek végétől a kül- és belpolitikai események, a világháborús készülődés Kiss Ferencnek, a Nemzeti Színház színészeinek a vezetése alatt működő Akadémia életét is megnehezítette. 1944-ben, amikor Magyarország háborús színtér lett, az oktatás megszakadt. 1945-ben a 80 százalékban elpusztult Budapesten roppant hamar újra játszani kezdtek a társulatok, és az Akadémia is megnyitotta

kapuit. Hont Ferenc, a két világháború közötti időszak baloldali magyar avantgárdjának egyik kulcsfigurája kapott megbízatást arra, hogy megteremtse az oktatás feltételeit, és előkészítse az intézmény főiskolai rangra emelését.

Hont a Tanácsköztársaság idején született terveket is figyelembe véve nagyszabású koncepciót dolgozott ki, amelynek alapján a színészkutatás mellett a színpadi rendezők, a filmrendezők és operatőrök, a táncrendezők, a dramaturgok és színházelméleti szakemberek képzése is elkezdődött. Az oktató munka teoretikus háttérét színház- és filmtudományi intézet, gyakorlati terepét pedig önálló színház, illetve filmstúdió szolgálta volna, ám ezek végül is nem váltak az Országos Magyar Színművészeti Akadémia szerves részévé. Széleskörű tehetségkutatás eredményeként a szegényparaszt és munkás fiatalok tucatjait iskolázták be, akik a színészi-rendezői tanulmányaikkal párhuzamosan szerezték meg középiskolai végzettségüket is. Hont irányításával az ország háború utáni újjáépítésének nagyon nehéz időszakában konszolidálódott az Akadémia működése, és teremtődtek meg a főiskolává válás feltételei, amelynek következtében 1948. január 1-jétől az intézmény Színház- és Filmművészeti Főiskola lett.

1949-ben, az egypárti kommunista uralom kialakulásakor Hont Ferencet eltávolították a főiskola éléről, így a szocialista realizmus érvényesítése jegyében végrehajtott tantervi változtatásokat már nem ő vezette be. Az oktatás alapja minden szakon a Sztanyiszlavszkij-rendszer lett, az elméleti tárgyak egy részét ideológiaiak váltották fel, de a gyakorlati képzés nem kapott kellő hangsúlyt (ez különben a színészkutatást kezdettől fogva jellemezte). Ugyanakkor kiváló tanárok sora kezdett tanítani. A filmrendező-képzést Radványi Géza indította el, s Illés György közel fél évszázadon keresztül nevelte azokat a világszerte elismert művészeket, akik teljesítménye fémjelzi a magyar operatőriskolát. A színészeket a Nemzeti Színház kiváló rendezője, a nagyszerű pedagógus, Gellért Endre oktatta, a rendezőket a Nemzeti igazgatója, Major Tamás. Háy Gyula, író vezette a dramaturgosztályokat. A táncrendező szak néhány év után átalakult, mert a néptáncmozgalom országos kiterjedése miatt elsősorban és nagy számban táncpedagógusokra volt szükség, tehát 1957-ig ezeket képezte a főiskola.

Az 1956-os forradalom sem az oktatás menetében, sem tartalmában nem okozott gyökeres változást. Simon Zsuzsát (1950-56) Olty Magda, a Nemzeti Színház neves színésznője (1957-61) váltotta a főigazgatói székben. 1958-ban megnyílt a harmincas évek legendás tanáráról, Ódry Árpádról elnevezett színpad, s ezzel egy csaknem százéves vágy teljesült: a színházi képzést önálló színház szolgálja. A filmesek egy kápolnából átalakított stúdióban dolgozhattak, s tantermeik egy palotában kaptak helyet. A hatvanas-hetvenes években kezdte pályáját az a filmes generáció, amelynek tagjai megalapozták a magyar filmgyártás sikereit, s akik olyan mesterektől tanulhattak, mint Makk Károly, Máriássy Félix vagy Herskó János.

Kosztá József Múzeum

A hatvanas-hetvenes évek színész- és színházi rendezőképzését is kiváló mesterek sora biztosította. Mindenekelőtt Nádasdy Kálmán, aki többek között a Magyar Állami Operaház főrendezője és igazgatója, a Nemzeti Színház rendezője volt, s 1950-től generációkat tanított. 1964-től egy évtizeden át a főiskola rektori posztját töltötte be. Az ő igazgatása alatt, 1971-ben lett a főiskola egyetemi jellegű intézmény, ugyanebben az évben új szakok indultak: a színházelméleti mellett a televíziós rendező és operatőr szak. Az ő vezetői egyénisége integrálta az akkori színházi élet legkiválóbb rendezőiből – Várkonyi Zoltán, Major Tamás, Ádám Ottó, Vámos László, Pártos Géza, stb. – álló tanári kart.

1974-79 között Várkonyi Zoltánt, a Vígszínház igazgatóját választották rektornak, aki számos intézkedést tett annak érdekében, hogy az oktatásban az elmélet és gyakorlat aránya egészségesebb legyen, megteremtette a televíziós szakemberoktatás technikai bázisát, illetve a színészutánpótlás biztosítása érdekében közreműködésével és közbenjárására indították be a drámatagozatos gimnáziumi osztályokat, s még ő készítette elő, hogy 1979-ben sok éves kihagyás után folytatódhasson a dramaturgképzés.

A nyolcvanas években mind a színházi, mind a filmes-televíziós szakmában nőtt a szakemberigény, ezt a főiskola Simó Jenő (1979-87) és Kazimir Károly (1987-90) rektorok irányítása alatt végzett feszített munkával, több és nagy létszámú osztályok indításával igyekezett kielégíteni.

Az 1989-90-es politikai rendszerváltást követően a diákok kezdeményezésére Babarczy László rektorságának idején (1990-94) felgyorsult a főiskolai reformok kidolgozása és bevezetése. Ez mindenekelőtt a filmes képzésben hozott látványos eredményeket, mert egyrészt a szakmai kereslethez igazodva olyan új szakokat indítottak, mint producer, televíziós szerkesztő-riporter és műsorvezető, másrészt bevezették a kétszintes oktatást, illetve a rendezők, operatőrök, vágók és producerek együttes, komplex oktatási formáját. A színész és rendező főtanszakot összevonták, létrehozták az elméleti tanszéket, az ideológiai tárgyakat törölték, s megkezdődött a drámapedagógusok képzése.

1994-től 2001-ig Huszti Péter színész-rendező, főiskolai tanár töltötte be a rektori tisztséget. Első intézkedéseinek egyike a fölvételi vizsgák gyakorlatának megújítása volt, eszerint a jelöltek a harmadik fordulóban leendő osztályvezető tanáruk irányításával egyhetes közös felkészülésen adnak számot képességeikről, ami után a pályaalakalmasságról biztosabb döntést lehet hozni.

Huszti sokat tett azért – írja összefoglalójában az SZFE -, hogy az intézmény nemzetközi kapcsolatai szélesedjenek. Egyrészt nemzetközi workshopokat rendezett, amelyekre a világ minden részéről érkeztek főiskolások és egyetemisták, másrészt rendszeressé tette a környező országokban magyar nyelven képező színházi főiskolák közötti oktatási együttműködést. Az ő rektorságának idején váltak rendszeressé a kétévente megtartott nemzetközi operatőr-workshopok, 1995-ben kezdődött meg a bábszínészképzés, illetve 1996-tól a filmeseknek a digitális technika előnyeit kihasználó oktatási

Kosztá József Múzeum

reformja – amelynek kidolgozása Simó Sándor nevéhez fűződik –, valamint 1997-ben indult a színházi és 1999-ben a filmes Doctor of Liberal Art (DLA) iskola.

2000. január 1-jétől az intézmény egyetemi címet kapott. Majd 2020 nyaratól, nem kevés társadalmi és politikai felháborodás és botrány közepette alapítványi modellben működteti az állam a felsőfokú színészképzést a Vas utcában.⁵

Történész, muzeológus, igazgató
Kosztá József Múzeum, Szentes

Irsai Farkas László
Tóth József⁶, a 19. századi „ködszurkáló”

Az idézőjelbe tett ködszurkáló kifejezés nem véletlen. Tóth József (1823-1870) után közel száz évvel, ezzel a címmel írt könyvet (Ködszurkáló - Bp. Magvető Könyvkiadó, 1973.), nyugodtan mondhatjuk röpiratot vagy szakmai proklamációt színházi ügyben Latinovits Zoltán (1931-1976), a „színészkirály”. A jobbítás, fejlődés érdekében megszerkesztett néhol csípős, de igaz reflexió a 20. század máig tárgyalt és idézett, rajongott színész-Bibliája. De száz évvel hamarabb született már egy ugyanilyen célzatú munka, Tóth József tollából.

A két művészt elemezve, csak az érdekesség miatt említendő – a számmissztika szerelmeseinek -, hogy a két színész születési és halálozási dátumaiban drámai párhuzam lelehető fel. A két születési év számértékeinek összegét egyes számértékre egyszerűsítve ötöt kapunk (Tóth József: $1+8+2+3=14$; $1+4=5$; Latinovits Zoltán: $1+9+3+1=14$; $1+4=5$), illetve láthatjuk, hogy a halál időpontjai közötti különbség hatot mutat ($76 - 70 = 6$). Szepes Máriától és Hamvas Bélától tudjuk⁷, hogy a kereszténység előtti, ősi keleti misztika szerint az ötös szám a lelki vezető, a főpap, a beavatott szellemi tanító száma. A hatos szám pedig mindig a választás és a válaszut száma, hogy mit választ az ember, melyik az igazi útja, a fényes és csillogó, de járhatatlan, vagy a kevésbé díszített, de az igazi. Roppant érdekes, hogy mindkét ember életében harsányan jelen volt ez a két sorszám és a jelentésük. Mindegyik színész hivatását komolyan véve, tanító, beavatott mester volt, és mindkettőnél ott volt a választási lehetőség. Tóth József a vidéki dalitársulatokból indulva döntött, és felküzdötte magát a drámai színészet olümposzi magasságáig, külföldi tanulmányutakat folytatott. Nem a könnyű sikert választotta, hanem a nehezebb munkát, a belső építkezést. Halála előtt már tizenegy évvel tudta (1959), hogy beteg, gégerákja van, de még hét évig színpadon állt, titkolva baját. Az utolsó három évben is tanított és írt, mert az elmúlásig nem a lassú és síró szenvedést választotta, hanem az utolsó pillanatig tartó lángolást. Tudjuk, Latinovitsnak is rengeteg választása volt. Nem a járhatónak tűnő, biztonságot adó, jól fizető és csillogó mérnöki pályát választotta, hanem diplomával a zsebében egy kofferrel a vonatra ült és a debreceni pályaudvarról a poros, rideg segédszínészi albérletet választotta, a fillérekből tengődő hétköznappal. A későbbiekben is választhatott, a szakma csúcsát jelentő Vígszínházban marad, megbújva a konfliktusok elől Várkonyi Zoltán szellemi istállójában, vagy szétfeszíti a körülötte lévő színházi rendszert, és mindent felrúgva megváltói küldetéssel a halhatatlanságot választja, kivont karddal a tehetségtelen szürkeség ellen folytat háborút. Aztán dönthetett 1976. június 4-én este is, a balatonszemesi vasútállomáson...

No, az érdekes kitérő után tekintsük át részletesebben, mit tudunk Tóth Józsefről és melyek azok a tények, amelyek eddig ismeretlenek voltak előttünk a 19. századi ködszurkálóról. Mindezekhez már lehetőség volt bővebb forrásanyagot válogatni.

Sokan tudjuk, hogy Szenteknek is van egy színésze, aki a Nemzeti Színház tagja volt, azt is tudjuk a leírásokból, emlékezésekből, halála előtti években felkérését kapott, hogy a Színiakadémia elődjében, a Színészeti Tanodában tanítson. Azt is tudjuk, hogy kiváló jellemszínész volt, ma úgy mondanánk: karakterszínész vagy epizodista. Ismert volt eddig, hogy színészetét nyugat-európai országokban érlelte: Angliában és Franciaországban figyelte a szakmabeliek módszereit. Tanulmányútjain mind mélyebbre és mélyebbre ásta magát a hiteles színészi mesterség gyakorlati tudományában.⁸ Az is tudható, ahogyan Latinovits a verses, pódiumi műsoraira készülve mérnöki rajzokat, grafikákat készített magának a lírai művek még pontosabb interpretálásához, úgy Tóth József is jellemrajzokat írt drámai szerepeihez. Karakterelemzést készített Jago⁹ megformálásához, de ugyanúgy a III. Richárd Glosterjéhez¹⁰, valamint a Velencei kalmár Shylockjához is¹¹. Van olyan forrás¹², amely Shakespeare fordítójának tartja, ezzel a tények viszont vitatkoznak. Honoré de Balzac regényét átdolgozva, azt színpadra alkalmazva mutatta be Tóth drámáját a Nemzeti Színház *A jámbor vincellér* címmel, és az alkotó *Az orgazda* és a *Talma* című darabja is bemutatásra került¹³. Nyelvtudása – angol és francia – valóban lehetővé tette volna a műfordításokat¹⁴, de hitelt érdemlően nem tudjuk megerősíteni, hogy a 19. században Arany Jánoson, Kazinczy Ferencen, Petőfi Sándoron és Vörösmarty Mihályon kívül Tóth József Shakespeare-fordításokon dolgozott volna.¹⁵

Igazán kevésbé volt tudható számunkra, hogy az első ködszurkáló valójában Tóth József volt, és őt követte Latinovits Zoltán. A két munkának és munkásságnak csak a küldetésében, a misszió teljesítésében merül fel azonosság, Latinovits valószínűleg nem ismerhette Tóth kéziratának tartalmát. A szentesi születésű teátrista magatartásában, színészi moráljában, pedagógusként formálhatóbb, képlékenyebb rezonanciával és simulékonyabban működött, mint 20. századi pályatársa. Botrányairól nem tudni. Szikár természetűnek ítélik a visszaemlékezések, valószínűleg ez visszafogott attitűddel is párosult.

Az utóbbi évtizedek visszaemlékezéseiben távolba meredő romantikával írott felületes igényű, szépelgő oldalak beszéltek eddig Tóth Józsefről. De most, köszönhetően az Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum vezetésének¹⁶, birtokunkba kerülve pontos és kimerítő képet kaphatunk Tóth József gondolatairól, hitvallásáról, hivatástudatáról, így szakmai célkitűzéséről, hogy miként is alkotott a szentesi születésű Tóth József színművész és mesterségtanár a 19. század végén.

Élete utolsó éveiben, távol a színpadtól elméleti szakmai munkákat folytatott, erről már fent is szóltam. A források szerint 45 éves korától nagyon ki sem mozdult az utcára. De azt kevesen tudtuk eddig, hogy a gyilkos kór, a gégerák teljesen átformálta a hétköznapjait. Mindentől óvnia kellett magát,

ha néha sétát tett, azt is fedett arccal tette, szájkosárhoz hasonló védőmaszk volt rajta, hogy védje a portól légzőszervét. A Nemzeti Színház igazgatását szerették volna rábízni, ám ahelyett külföldi, francia és olasz gyógykúrákon vett részt, sikertelenül. 1870. március 1-én hunyt el.¹⁷

Nemcsak színésztanár volt, teatrológus. Nézetei, meglátásai a maguk korában egyértelműen úttörőnek számítottak. A nagynevű színész, Petőfi Sándor barátja, Egressy Gábor halálával – akit Molière-hez hasonlóan a színpadon ért a szélütés – lehetőség nyílt, hogy tanári katedrát kapjon a pesti Színészeti Tanodában. 1866. július 31-én Gróf Festetics Leó, a Színészeti Tanoda főigazgatója – akit a színháztörténet összeférhetetlen iskolai direktorként jellemez, mert folyamatos összetűzésben volt a Nemzeti Színház vezetésével a tanoda lehetetlen mindennapi működése folytán – levelet intézett Tóth Józsefhez: „(...) felkérem Önt, hogy az egyik drámai tanári széket ideiglenesen foglalja el, és végleges tanári kinevezésért folyamodványát annak idején hozzám nyújtsa be”¹⁸. Utolsó napjáig dolgozott, írt a hallgatóknak a színészeti hanggyakorlatok szükségességéről (*Szavak és hanggyakorlatok*¹⁹), valamint megírta Gróf Zichy Antalnak *A magyar színművészet rendszere*²⁰ címmel a színházi reformokról szóló tanulmányát.

A történeti háttér érdekében tudni kell, hogy Tóth József a vándorszínészi évek után 1850-től játszott a székesfővárosi főszínházban. A tizenhét éves pesti karrierje alatt (1850-1867) a Nemzeti Színházban mindösszesen 671 bemutatót tartottak, amelynek felét prózai művek, másik felét operák alkották. Az 1884-es Opera épületének megnyitója előtt ugyanis a Nemzeti Színház egyben komolyzenei művek dalszínháza is volt. Ugyanígy, az 1865-ös alapítású Színészeti Tanodában egyszerre oktattak színész és operai növendékeket is, akik az elméleti órák mellett kórustagok és stálisták voltak esténként. Az énekes növendékek csak az 1880-as évtől költöztek át a Zeneakadémia régi épületébe, az Andrássy út 67. szám alá. Mivel a fiatalok idejét a színházi próbák és az előadások igen lefoglalták, sokszor lehetetlen volt az elméleti tanórákat megtartani. Festetics gróf, a főigazgató ezért volt ellenséges a Nemzeti Színház vezetésével. A helyzetet munkájának és a Tanoda működésének ellehetetlenítéseként élte meg. Az oktatás minősége, színvonala talán ma már a stúdiókéhoz, vagy inkább csak szobaszínházi amatőr mutatványokhoz lenne hasonlatos. Gróf Festetics Leó igazgatásával, nem önálló intézményként, hanem a Nemzeti Színház alá rendelt alma mater akkoriban egy édeskésen megmosolyogtató elegy. A lányok 15 éves kortól, a fiúk 18 éves kortól nyertek felvételt, három szobában képezték egyszerre a kóristákat, operaénekeseket, és a későbbi teátristákat. Ez volt az iskola, a három szoba. Mesterségbeli tanulmányozásnak nehezen volt tekinthető az ott eltöltött idő egy diáknak. Minek iskola, ha nem lehet tanítani és nem lehet tanulni? – írta egyik levelében Festetics. Várad Antal az első, aki 1905-től próbálja intézményesíteni, vagy komolyabbá tenni az intézményt, így készülnek végül órarendek, tananyagok, és az iskola megkapja a máig működő budapesti Rákóczi út 21. szám alatti épületet.²¹

A Nemzeti Színházban pedig, az előzőekben említett időszakban, 1850 és 1867 között, a prózai darabok több, mint 80 százalékát Szigligeti Ede rendezte. Átlagban, évadonként 42 bemutatót tartottak, tehát átlagolva havonta több mint hármát, majdnem minden héten egyet.²² Ma már egy átgondolt, elmélyült színházi munka, egy próbafolyamat időszaka legalább hat-nyolc hét. A tíz hónapos évadok idején, szeptembertől júniusig, a professzionális repertoár színházak öt-tíz bemutatónál többet nem mernek tervezni, érthető okok miatt. Ebből következik, hogy amennyiben a 19. század közepén majdnem hetente tartottak premiereket, akkor az nem a mai minőséget és színházi munkát feltételezi. Szöveget tanulni, szerepet formálni, színpadképet rendezni, díszletet és jelmezt hitelesen a néző elé álmodni, azokat elkészíteni, és a darab agatológiai elemzett üzeneteit felmutatni lehetetlenség lett volna.

A következőkben azonban még a közlemény előtt fontos összefoglalnunk Tóth József színházelméleti munkáját, és a korszakba ültetve, néhány elemzési szempontot felvetnünk:

A passzívan merengő emlékezés helyett, az érdemi elemzés alfája, hogy lássuk 1850-ben hol, milyen közegben kellett helyt állnia Tóth Józsefnek, mint kezdő színésznek – bár akkor már hosszú vándorévek álltak mögötte vidéki színészként - a Nemzeti Színházban.

Bizonyosan a nemzeti gondolkodás kulturális mementója volt a felvilágosodás iskolai és főúri műkedvelő jellegű színházi előadásai után – bár 1790-től a pesti Rondellában már tartott előadásokat a Magyar Játékszíni Társaság²³ –, amikor a rendi vármegyéket ösztönözve gróf Széchenyi István 1832-ben kiáltványt intézett a főrendekhez, hogy a külön-külön támogatott részországi játszóhelyek helyett először, utat mutatva legyen a "Játékszín" fővárosi építése közügy, és hozzanak létre 100.000 aranyforintos alapot erre, és még 100.000-et gyűjtsenek a pest-budai színház építésére is²⁴.

Az Országgyűlés 1832 és 1836 között folyamatosan, bár nagy szünetekkel ülésezett, amely egy ülészaknak számított akkoriban. A Széchenyi-röpirat nem országgyűlési javaslat volt, persze, a gróf Pozsonyban is hangoztatta nézeteit a színházügy fejlesztését illetően. A Pesti Magyar Színház fölépítését 1835-ben kezdeményezte Pest Vármegye, így az 1837. augusztus 22-én vármegyei színházként nyílt meg Bajza József²⁵ igazgatásával. Az 1836-os országgyűlési törvénycikk csak elvi szinten mondta ki egy Nemzeti Színház létrehozásának szükségességét, majd csak 1840-ben kerül a Pesti Magyar Színház állami támogatással új státuszba, egy újabb törvény erejénél fogva.²⁶

A fővárosi nagyszínház megnyitása után tizenhárom évvel később, Simontsits János²⁷ igazgató és Fánacsy Lajos²⁸ gazdasági vezető szerződtette a teátrum tagjai közé Tóth Józsefet²⁹. A háziszerző és a legtöbb prózai darabot színpadon rendező alkotó, Szigligeti Ede, a főszínész, a Nemzeti oszlopa Egressy Gábor. Általa sikerült még vendégszínészként a fővárosban három alkalommal is találkoznia Tóthnak Petőfi Sándorral 1844 és 1846 között – erről tudósított akkoriban a *Pesti Napló* és a *Pesti Divatlap*³⁰.

Tóth József fővárosi karrierje idején, 1850 és 1867 között a repertoáron fele részben operák szerepeltek a prózai darabok mellett. Szigligeti szerzőként sokat szerepelt a színlapokon, mellette Dumas, Jókai Mór, Goethe, Molière, Shakespeare és nagyobb részben Verdi zeneműveit tartották műsoron. A szentesi születésű színész 1850-es debütálása után már a következő évad végén, 1852. augusztus 14-én mutatták be első írásművét *Az orgazda* címmel. Különösebb ováció vagy elsöprő siker nem szerepelt utána a sajtóban. Legfontosabb alakítása Szigligeti Ede rendezésében maradt a színháztörténelemben: *A velencei kalmár* cím-és főszerepét öltötte magára nagy sikerrel, amelynek premierjét 1857. november 27-én tartották. 1858. szeptember 18-án mutatták be következő művét, amelyet – ahogyan fenn is olvasható – Honoré de Balzac *Eugénie Grandet* című művéből fordított, és maga írta színpadra. A darabot rendezőként is jegyezte, hozzá muzsikát Kovács Endre és Novák György³¹ szereztek.³²

Egressy Gábor halála után, 1866-ban Festetics Leó felkérte főszereplőnkét színészmesterségtanárnak, hogy foglaljon katedrát a Színészeti Tanodában. Tapasztalataiból merítve vetette papírra gróf Zichy Antalnak címezve, amelyről többször szó volt, *A magyar színművészet rendszere* című tanulmányát. Az összesen 17 oldalas kézirat kontextusba helyezve elemezhető és értelmezhető.

Ha az 1900-as évek elején Hevesi Sándor deklamálónak és fülsértőnek jellemezte a játéktípust a Nemzeti Színházban, amelynek megújítására törekedett, akkor elképzelhetjük, hogy két korszakkal hamarabb, hatvan évvel előbb, a „lefűrt lábú papok Thália pesti szentélyében”, milyen stílusban és kognitív módszerrel közelíthettek egy-egy szerep megformálásához. Az említett „két korszak”, mint Hevesi előtti időszak úgy értendő, hogy az első a Pesti Magyar Színház és a Nemzeti Színház megalakulásának szellemi környezete, és amikor Egressy Gábor külföldi tanulmányútra indul, európai mintákat vesz, tanítványként valami újat, mást akar, mint ami Pesten van. A második határvonal pedig Tóth József munkássága, aki koncentráltabb, professzionálisabb, sőt intellektuálisabb munkát javasol a színészeknek. No, de erről kevéssel később fogunk részletesen tárgyalni.

Vissza Egressyhez: A Petőfi Sándorról az első fotográfiát, vagyis dagerotípiát készítő színész (1844-45 körül³³) természetes hiányérzetét a külföldi példákon nyert élményei visszaigazolják, teli tapasztalással és új ismeretekkel tér haza, amelyek termékenyítik a Nemzeti Színház dramaturgiai felfogását, a darabok kiválasztását, a színészvezetés, a színpadkép összeállítását, a rendezés módszerét a játéktípust, összevetve az intézmény szakmai működtetését. Ezután, bő ötven évvel érkezik Beöthy László hívására Hevesi Sándor a Nemzeti Színházba rendezőként (1901). Vele kezdődik a teátrum harmadik korszaka. De térjünk vissza Egressy Gábor tanulmányútjaihoz, a második korszakhoz, amely segíteni tudja Tóth József színházi tanulmányának megértését. Úgy tudni Egressy Gábor szakmai munkáiból, hogy már 1837-ben elindult európai tanulmányútra. Tehát azonos időben a Nemzeti Színház indulásával. Bővebb híradás nincs arról, hogy honnan szerezte vagy örökölte személyisége

érzékenységét és fogékonyságát arra, hogy új utakat, új irányokat fedezzen fel, és a tehetséges emberekre jellemző állandó elégedetlenség legyen benne ahhoz, hogy folyamatosan fejlődni tudjon. Az biztos, hogy papnak készült, majd később egy teológián tanuló társa „fertőzte” meg azzal, hogy ne az oltár mellett, hanem a színházban, a nézőtérben legyen lelkipásztor. A reformkor gyermekét egy egészséges „csömör” és nagyfokú érdeklődése vezette ahhoz, hogy külföldön tanuljon. Leírásai szerint pályatársai a próbák alkalmával a szokásjogok és manírok mentén dolgoztak. Ezeket a karaktereket úgy hívta, hogy „természeti művészek”. Vagyis, hogy ösztönből dolgoztak bizonytalan eredményekkel, reprodukciós készség, az adott verbális és fizikai megismételhetőség technikai tudása nélkül. Véleménye alapján képzetlen emberek voltak. Ma már látható, hogy általánosan ez volt a jellemző a vándortársulatok színvonalára, ahol a külsőségek, klisék és formák voltak a szerepformálás zsinórmértékei. Idősebb, tapasztaltabb színészek a jelenésre várva, a takarásban vagy az öltözőben tanították be a fiatalabbaknak a hanglejtéseket. Külön érdekesség, hogy a korszak színházi gondolkodójaként, vagyis képzetesebb és igényesebb hozzáállással, mint pályatársai, a szerepformálást szövegmondásnak értelmezte, amelyet hevületi szakaszokkal, idő- és térpontokkal jellemzett. Ez volt a reprodukálási lehetőség és módszer elmélete abban az időben. Ezt az elméletet oldotta fel és nyújtott professzionális metodikát az orosz színház mestere, a máig megkerülhetetlen színészmesterség-tanár és rendező, Sztanyiszlavszkij: mindent belülről kell indítani. Az agyi és lelki színészi folyamatok kidolgozásának módszere előtt tehát Egressy Gábornál tapinthatjuk le pontosan, hogyan dolgoztak, vagy próbáltak „mesterek” lenni a színészek nálunk, Magyarországon a 19. század közepén. Megállapításunkat duplán aláhúzza, hogy az orosz módszerrel ellentétben – belső folyamatok – Egressy Gábor külön ajánlotta írásaiban, egyfajta tanításként az ifjú teátristáknak a tükör előtt történő gyakorlást, hogy a színész mozgása kontrollált legyen a szövegmondás közben. Ma már tudjuk, hogy ez így teljesen szakmai paradoxon, hiszen a belső lelki folyamatok, ha azokat racionalizált, kognitív kontroll alatt vagyunk képesek tartani, együttesen tudnak működni a fizikummal. Tehát a két dolog nem különválasztható, és teljes szakmaiatlanság tükörben kimunkálni egy szerepet³⁴. Egressy Bécsben és Párizsban szívott magába új szakmai energiákat. Az osztrák fővárosban összesen 42 darabot nézett meg, hogy a színészet és rendezés más megközelítését lássa közelebbről. Összehasonlítva a pesti színvonallal, azt írta ott szerzett élményeiről, hogy a magyar főváros színházi élete a kintihez képest botrányosan esetleges. A több tucat előadás bizonyította számára az estéről estére történő ugyanolyan, vagy hasonló színvonal megtartását a színészek részéről, míg magyar honban akkor ez még nagyon mellőzött volt. Párizsban tapasztalta meg, hogy milyen erős társadalmi hatása van a színháznak, hogy mennyire közösség- és gondolkodásformáló erővel bírnak a színpadi történések. Bár korát megelőzve Kazinczy és Vörösmarty már foglalkoztak Shakespeare magyar fordításaival, a magyar színpadokon – így tartja a színházi krónika – Egressy terjesztette el a királydrámák mesterműveit. Hazatérve a liberális pesti közösség azonnal magába fogadja a színészt. A Nemzeti Színházban működő reformellenzék magának vallotta Egressy nézeteit. Így az 1848-hoz vezető társadalmi folyamatokból tehát nem mellőzhető

Egressy Gábor szellemisége.³⁵ Egressy írásai később minden bizonnyal tételekként maradtak meg a szakmában. Hazatérése után tapasztalásainak összeségét még két alkalommal, 1866-ban és 1889-ben is kiadták nyomtatásban. Fia, Egressy Ákos, aki a század végén maga felügyelte a színészkutatást, tankönyvet írt édesapja meglátásai alapján, amely apja munkájának teljes, változtatás nélküli kiadása volt.³⁶

Ezeket a fenti lényegi részleteket tudnunk kell tehát, hogy megértsük Tóth József színházelméleti munkáit. Jelen publikáció egyben forrásközlemény is, ugyanis az egykori színész és pedagógus *A magyar színművészet rendszere* című írása a tanulmány végén, szerkesztés, változtatás nélküli változatban elolvasható. Az írásmódot, az akkori (1869) nyelvtani szabályoknak megfelelően eredeti formában tartottam. A kézirat egyes részletei nehezen olvashatóak, azokat zárójelbe tettem. De ezek ellenére is teljesen élvezhető, és értelmezhető a korszak úttörő minőségű színész-és színházoktatási programja.

Tóth József megérkezve a Nemzeti Színházba, a Szigligeti Ede féle rendezéstechnika és Egressy Gábor színpadi létezése által formálta magát. A tanítóelvek elsajátítása mellett Egressyhez hasonlóan Tóth is külföldi tanulmányutakat tett teljesítményének csiszolása érdekében. De Egressy halála után munkájában, amelyet teljes terjedelemben lehet majd olvasni a következő oldalakon, a jobbítás, fejlesztés érdekében erős kritikával illette a kor szokványait és színvonalát. Természetesen a mai szóhasználattal és szövegezéssel ellentétben a tanulmány végén található forrás nehezen értelmezhető, igazi 19. századi szöveg. Kissé belterjes, szakmai anyag. De mégsem kell hozzá a türelemnél több, hogy a lényegi részeket képes legyen kihámozni a kedves olvasó.

Tóth József az anyag elején némi történeti áttekintéssel és romantikával kezd, kalapot emelve a színjátszás, az egyik legősibb művészeti megnyilvánulás előtt. De aztán lázas kritikába csap át, amelyben a maga korában unalmasnak, begyakorlottnak ítéli a színpadi folyamatokat. A színészek igénytelenségeiről ír, a rendező azon kiszolgáltatottságáról, hogy legtöbbször a színpadon mozgó emberek nehezen, vagy egyáltalán nem tudják visszaadni azt, amit kérnek tőlük a rendezők. Ezután némi történeti áttekintést ad annak okán, hogy mennyire fontos tanulni az idősebbektől technikai tudást, ez az önképzés első lépcsője. Úgy látta, hogy sok színész lusta magyar honban, a tanulás helyett azzal csapják be magukat, hogy „A színészetet tanítani nem lehet, arra születni kell.”³⁷ Ezek a fejezetek majdnem írásának a felét foglalják. A munkaanyag közepétől olvasható és írja meg javaslatait „Öszhangzatban van a művészet” című fejezetének kezdésével.³⁸

Elsődlegesnek – a fentiek mellett, hogy a fiatal színész hajlandó legyen tanulni az idősebbtől – azt tartja, hogy a színészek, színésznők színpadra képzetten álljanak, ehhez pedig a rendszerszintű iskolai oktatás kialakítását sürgeti. Vagyis, hogy képzetlen színészek ne kerüljenek fel a magyar színpadokra. Úgy látta, az oktatás során a színpadi öszhangzat érdekében a színész beszédkulturájának

kialakítása elengedhetetlen. A színpadi mozgás, a mimika és gesztusrendszer begyakorlását is fontosnak tartotta. No persze, ezt a kor léptékében érdemes látni, ők még akkor itt tartottak, hogy a fizikum és a belső állapot különválasztható a színészen.

Ezután Tóth József egy külön említésre érdemes bekezdéssel él, amely máig érvényes, sőt olyan morált mutat, amelyet a mai fiatal színésztanoncoknak is tanítani kellene, hogy életük végéig felkiáltójel legyen számukra. Tóth azt írja: „A színész miután szerződését megkötötte, azzal azon színpad művészi és társadalmi életének határai közé lépett. Elismerte függését azon többség ellenében; kinek kezében van azon erős hatalom, mely az intézeté mellett, az ő jogait és tehetségét is megóvjá. Ezen többség igazgató, tanárok, és rendezők két testben egy gondolatot képviselnek. Mindkettőjük eszménye, boldogsága, jogaik sértetlensége <a színművészet rendszerén alapszik>. Ez korlátozza a kóros szenvedélyé fajuló (...) állapotokat. Szereptúlkapásokat.”³⁹ Tóth József tehát 1869-ben leírta azt, amelyet több mint száz évvel később a kaposvári színészek és a Katona József Színház megvalósított. Azzal, hogy a színész társulati tagságra adja a fejét, azzal művészi és erkölcsi kötelezettsége révén alárendelődik tanárának, igazgatójának és a színház ügyének. Fegyelemlről, önkontrollról és a csapatban történő gondolkodásról ír Tóth József, mindezeket akkor még úgy foglalja össze: összhangzat szükséges.⁴⁰

Nagyon érdekes, hogy az értekezés írója a tanodát, és egyben az ezzel összefüggő Nemzeti Színházat igazi kulturális agorává kívánta átalakítani, hogy a fővárosban szellemi találkozóhelyük által a társadalom legfelső fokára lépjenek elő a színészek, rendezők, tanárok és tanítványaik. Ezt azzal kívánta elérni, hogy javaslatában a dramaturgiaoktatást nyilvánossá akarta tenni. Az elemzések alkalmával a Nemzeti Színház repertoárjában szereplő darabok kerüljenek a palettára - javasolta, amelyek alkalmával főként olyan foglalkozású embereket vendégnéne, akik retorikával foglalkoznak – jogászok, költők, hittanulók, tanítók és így tovább. Továbbá megjegyzi, a Nemzeti Színház tagjai, színésztanárok és rendezők tartsanak nyilvános felolvasásokat. Tóth ezzel egyértelműen szellemi iskolát kívánt teremteni a fővárosban. Így ír erről: „Színitanodánkat változtassuk mi is a rendszeres haladással, ama Rhodoszi művészet iskolájára. A tapasztalat bizonyítja, hogy mesterségesen a kevésbé hivatottakbe is be lehet oltani, hogy tegye a költő képzelményeit, tökélyesbé a kifejezés által. Éppen oly tekintélyt kell adnunk a Rendezőknek. Nekik kiképzett színi tehetségekre; a tehetségeknak viszont a szakavatott rendezőkre van szükségök. Ily tekintéllyel dicsőséggel egymást éltetik. A fegyelem; a leggondosabb tanulmány után; az ő javokra válik. Mert ha a színész „mintegyükröt tart a természetnek, hogy felmutassa az erénynek ön ábrázatát, a gonosznak önön képét.” úgy a rendező ős időtől óta, azért ül a színpad elején, hogy mint előtükrot felmutassa a gyakorló színésznek az észre vett hiányt, szóval, mimicájával tagjártatással.”

Kosztá József Múzeum

Most pedig következék teljes terjedelmében Tóth József *A magyar színművészet rendszere* című tanulmánya:

Kegyelmes uram!

Hogy azon magasztos eszmét megvalosíthassuk hazánk színpadján; melyet Nagyméltóságod élénk (...) az elnöklő gróf Károlyi György Ő (...), és a m.t. bizottmány elé út:-, hogy a „nemzeti színház rendeltetésének teljes mértékben megfelelvé, a nemzeti méltó várakozását, s a színművészet lehető legmagasabb igényeit kielégíthesse;” azon művészi rendszerre van szükségünk, mely a példaként folytonosan virágzó színpadokat fenntartja, és megóvjá.

Ohajtottam volna, a színművészet e rendszerét Nagyméltóságod előtt, minél rövidebben felmutatni: de lehetetlen! Mert a példány színházak a rendszert, a tapasztalat (...) feljegyzéseiben, és csupán a következetes gyakorlatban hívják.

Inkább láthatjuk azt, mint könyvből tanulhatjuk. Hol gyakorlatban van, könnyű; hol nincs nem látható.

Hogy tehát, a magas szélt megközelíthessem, lementem a színpad alá, fel a színpadra, a (...), és törekszem felmutatni példákban, képekben, a színészet ó-és újkorából az igazgatót, a színpadrendszer nélküli állapot, ebből eredő benső hanyatlását, idült zűrzavarát, a színpadot kábító és (...) ál. tanokat.

Szólok pályatársaimhoz az előadásokhoz, kritikához. Példákat hozok fel, az ügyvitelben károsan ható rögzött elfogultság, (...) szokás, gyanítvány, érdek, gyengeségek stb. kimutatására.

Törekszem mindenütt, őszintén felmutatni azon való tényeket, melyek, az igazgató-ügyvezető-k-színművészek legbuzgóbb törekvéseinek útját állják; és állhatják: hogy a színpad magasabb vívmányait kikuzolhessék.

Végül bátorkodom előadni a színművészet valódi komoly rendszerét, azon ügyviteli javaslatomnál, melyel (...) igéjét nemzeti színpadunkon megtestesíthetjük.

Nagyméltóságod-állandó bölcsességével, hatáskörébe emelvén a színművészetet; hazánk atyjai, színpadunk legfőbb pártolói; irodalmunk bölcseivel a szakértő színművészeket is kézre működésre hívta föl azon m.t bizottmányba, mely színpadunk jövőjét úgy fogja szervezni, hogy az nemzetünkreoly szolgálatot tegyen, minőt az tőle jogosan megkíván

Kegyelmes uram, fogadja ezen lelkesítéseért legmélyebb hódolatomat, őszinte köszönetemet; s talán használható tapasztalataim kivonatát

Pest, december hó, 1én 1869

alázatos szolgája

Tóth József (...)
színész.

A magyar színművészet rendszere

A színészek nem titkolnak el semmit. Ők megtanítnak bennünket mindenre-ők, s kor foglalatjai és rövid kronikái”. Keblök titkos rokonszenv, mely akaratlanul is elsajátítja az idegen érzelmeket, és akarva ily gondolatra fakasztanak bennünket: a tükörben láttam magamat ez igaz!

Képzelnök varázstükör, mely átveszi a gyakorló művészet (...) -a természet titkait, kor után, kort- az emberi természet tulajdonosait; és kedveltetőleg megvalósítva, visszaadja az emberiségnek, hogy (...) adott tulajdonságain épüljön, sirjon, nevensen, gyűlöljön, szeressen. „Ők nem csak finomítják izlésünket, szokásainkat; hanem erkölcsünk legjobb tanárai, mert tarkabarka életünknek legigazabb, legmagyarazóbb képét komolyan ábrázolják. Öszintén kinyilvánítják, mik vagyunk, mik vágyánk lenni, s milyenek felünk, lenni.” Az ő életök egy önkényes álom. Ha király holnap koldus, s a tanulmányozott örülésből, az önkívüli hangulatokból, melyben művészi rendszer van; csak az emlékeztető csengettyűje riasztja azon szomorú valása, hogy képzelődésed játékának vége, a függöny legördültével, te is csak ember vagy!

Én ily igazán becsületes képmutató a színész!

Hajh! de ha már szerve, idegrendszere a képzelem gyakorlataiban (...), s az erős akaratnak, a megszokott módon, más kényszerítve is képtelen engedelmeskedni; a színpada: költő, állhatatlanul elpártol tőle, e jó szolgálai megrongcsolt állapotukban is irnak, (...). De a színésznek csak képzelete alkot, szervez még. Akaratával akarata ellenére is. A régi képzeteket visszaidézi, azokat újból átalakítja, ám de csak általa szemlélhető képekbe; mert, hogy tükörből gyönyörködtesen velők: megtestesíteni kellene. (...) törekszik megválni mindazoktól, miket mesterségesen szeretett meg s tulajdonított el. Hasztalan! A hajdan kedves képzelet, már, mint daemon gyászos képeket, mérgezett jelent hitegető ábrándot, poklot láttat vele. Álmában tépelődötteti, nappal vele bolyong az emlékezet fogyatkozásaig; vagy ami (...) a sírig! Ily szegény árny a színész, miután gyakorló művészetének halmaza alatt (...).

Míg színpadon él, figyelme tárgya minden figyelőnek” s mélabús hangulattal emlékszünk reá, ha a színpadról végképp kiment.

Hogy a haladó színészben, a halhatatlan művészet megdicsősítették; ez elaggott, tehetetlen, bolygó (...): gyámja magyar nemzet! A nyugdíj, mint utolsó közös koszorú, mintegy örökségül ivadékról ivadékra száll reájuk.

(...) Sámuel, így szólt:”minél többet teszünk színészeink gyámolítására, annál inkább megfognak felelni a közönség várakozásának.” Mint igazgató a nagy közönség érzelmét valósította, midőn nehéz pályáján fáradhatatlanul halmazgatta a filléreket, azokat tökésítette, hogy színésze becsületes kötelességének teljesítése után: az özvegyeknek kenyeret adhasson, az árvát nevelésben részesíthesse. Ez azon maradandó emlék melyet Ő maga épített, s ivadékaink tisztelettel fognak meghajolni emléke előtt.

(...) Sámuel, mint igazgató leghivesebb megfelelt ebben az angol színigazgató Shakspeare Vilmos ezen intézésének:

Hamlet: Édes úr, nem lenne szives a színészetnek jó szállást adatni? De hallja, jól kell aztán velök bánni. ___

(...): (...) szerint fogok bánni velök fönséges úr.

Hamlet. ___ember, sokkal jobban kell! _____.

Mondják nincs intézet, melynek vezetése oly nehéz lenne, mint színházunké. "Rendszer nélkül" Való ez! Mert sem a fent irt humánus igazgató tettei; sem a gróf Károlyi György ö (...) elnöklete alatt fennállatt magas (...) azon áldozat készsége, melyel hazánk rendkívüli éveiben, többszörösen megmentette intézetünket, nem lehetett elég buzdító tettek arra, hogy színpadunkat a művészet koronájával felékesíthessék. Nem. Mert ezen koronát rendszeres ügyvitel mellett az eszme megtestesítői, a színművészek tündököltetik fejükön; rendszer nélkül e koronát, művészek mellett is a színpad alatt kell (...); s rejt helyéből kiemelünk. E valóban nehéz munkában, őszintén esedezem türeleméért.

Olaszországnak igen nagy művésznői, és művészei (...)

az az állandó telep nélkül (...) vándorolván; a dicsőség haszon is szétoszlik, s ezért nics méltó hírnevök. Angliában, (...) Károly színész igazgatók százezreket áldoztak, hogy a színházakat (...) tegyék, de mint egyes vállalkozóknak, törekvéseik meghiusultak. Nekünk van nemzeti színházunk teljesen felszerelve és van virágzó szintanodánk. Itt az idő és kedvező alkalom tehát, hogy megalapítsuk a színművészet rendszerét és ezzel eloszlassuk ezen rémes viszhangot: „a (...) hanyatlik, a tragédia unalmas, a vígjáték hiányos, nincs viszhangzat az előadásokban.

Rendszer nélkül örökké viszhangozni fognak ama kiáltások.

Kész színművésznőink s művészeink diadalainak utjából, ezzel kell elhárítanunk a döcögőtető akadályt, és a színpadot, a tehetségek utódaival folytonosan ékítenünk.

E nélkül a művészet és művészek haladása mindig és néha hosszú időre gátolva van. Sok szép tehetségű ifjak el maradoznak, kik a rendszeres közülmény között, diszeivé válhattak volna intézetünknek.

Nem új találmány ez. a színművészet rendszere éppen olyan vén, mint maga a színészet. Öröktől fogva való. De mivel az állhatatlan színpad a (...) ma is; mint hódolt hajdan, a változatosság, a divatos újdonságok rohama betemeti a színpadot, s ilyenkor minden, ami régi, nem korszerű. Kuczkóba dobátik, és a régiekkel hanem szakértő az ügyvitel, a régi, de mindig új rendszer is (...). Főleg oly szokásban, mint a mienk. hol éppen három önálló magyar színháznak való tárgy dolgoztatik fel, hol minden együtt

van, szenvedni leginkább a mérges csapást. Mert a divatos szinpad termékek szerep kiosztásánál, nem lehet nézni sem emberre, sem tehetségre, gyorsan nyélbe kell ütni a munkát, s hogy éppen vásári munka ne legyen belőle, a legjobb erőket kell befoglalni. De kivéve a kevés kiveendőt, e köznapi tartalmú munkákkal úgy megfogyatkozik a színészek szereplése, hogy (...) készül alig vetődik egy tehetségéhez, mert szerephez.

A játék rendben halmaz darab van betanulva, s még is ha, mindig és mindig újabb nem jön, a játékrend unalmas. Az ily művek betanulása próbáinak módszere, oly el ellebbenő, hogy ifjaink azon után frámai színésszé (...) kepezhetik magokat. Így a rendszer fonalai el elhullatgatásával, a már

próbált tehetségek elnémulva megállapodnak, az ifjak nem fejlődhetnek, a régi rendszerrel a szinpad is kuczkoa kerül.

Küzdünk, fáradunk, és mégis ki vagyunk semmizve! Nincs szereplői és a véletlen esetében nincsenek utódok.

A szinpad elviseli még az ilyen állapotot is, mert ez is változatosság. De bezzeg izzad ám a rendező, s néhány lelkes tag, ha egy drámát, tragédiát szintre hoz, egy egy művésznője vagy művésze fölléptetésért, mert ezen művek előadásának módszere kiment a szokásból. (...) tervez is magyaráz, ezt így tedd, ezt amugy, nem találják bele magokat, az előadás öszhangzását kénytelen a rendező a gondviselés szeszélyén bízni, és hallani, mint ujulnak meg a fent idézett viszhangok mellett, a régi jó iskolának emlegetései, kidölte a régiek, ha még ezek és ezek is elhalnak, mi lesz velünk!

Shakspere, miután az igazgatóságtól elvonult, ilyen forma (...) szinpadi krizist jegyzett be Hamletjének 2 felvonásába: csodálkozik Hamlet, hogy a tragédiaíjászok (...) elvándoroltak. „Mi az oka?” kérdi „rozsdásodnak?” Nem, feleli (...) „iparkodások a szokott lépésben halad, „de van ott (...), egy ----- ezek vannak most divatban stb.

Tanuljunk a gyakorlati példákából, azért hozám ezt fel.

A tragédia íjászok elvándoroltak, nehogy erejüket (...) azon visszas helyzetbe jussanak, hogy alakított az állandó telepnél a tragicusokból comicusokat a rendszer nélküli állapot.

Nehogy a leghivatottabb drámai tehetségi (...), utóbb comicusai szerepeiben ismertessék el a leghivatottabbaknak s élete delén változtasson (...).

És különös, hogy az ily válságos esetben szokták emlegetni minden oldalról: szjha! A színészetet tanítani nem lehet, ezzel születni kell! E vezo, hány szabó legény megtanul jól varni, de jól szabni soha, tehát ezzel is születni kell. Továbbá a színészet szonoklat mondják nem tűz szabályokat, a pillanat, a (...), az ihlettség, a (...) minden! És e megrögzött ál tanít, oly ferdén értelmezgetik, hogy mind

mélyebben bele keverednek a színpadiatlanságba. Sőt ha egy egy jelenet vagy valami véletlenül elsül, rá mondják: ime igaz! (...) nagy ember volt, mert kimondta, hogy a színészetet tanítani nem lehet.

És ezen elvben fejlődve, tapasztaljuk, hogy a már több éves színész is, annyira ujonoz, hogy ha például öt rendes próba után a főszereplő leszúrja leesésén, mimicáján, plasticáján, szóval kifejezésén, nagyot nevet a közönség. Ám de ki nevet (...)? Azon szegény főszereplő, ki leszúrta, kinek vért kell izzadni, kétszeresen dolgozni, hogy közönségét ismét az előbbi rokon hangulatba vezethesse. Ám a drámai egy változása ki van nevetve, meghalt! Az angol színészet történetében (...) igazgató korában, az ily kiképzetlen tehetségeket (...) inas nevezik. Különös, hogy ezt nem emlegetik oly hangosan, mint ama híres mondatát!

Az ily rendszer nélküli állapotban egy másik színészek csak kevés, de jelentékeny szerepe van. Rendezője hallatása a főpróbán fel is mondta. A primadonna már számít is reá, hogy nó-nó elmegy. S im estve amint megjelent, a primadonna megrebben, mert azonnal észrevette, hogy akire számított, nincs szerepe hangulatában vagy éppen bátorságát, szerintünk othonságát, künt hagyta.

Beszédje alatt segíti, félti. Végtére is amitül félt beteljesül, mert a közönség miután a drámával halad, tükörbe néz, hall és lát éržekeit a kis folt is kellemetlenül botránkoztatja, alig rántja az elt.

Ha a szinpad a rendszernélküliségben megállapodott: vannak szini jelenetek, hol már kiképzett tehetségek működnek egyszerre a szinpadon. De ha azon jelenetben egy másíknak jutna az oroszlanrész a dicsőségből, szerepök tartalma szerint; az ő segélyök kézre játszásuk által, az a másík ahhoz ugyan nem jut. Ilyenkor a néző helytál a tükörben (...) személyben, a (...) helyett egy egy tragicus villámot pillantunk meg. A dráma angyalai, hős és szende mű, vérsznök komoly és társalgási jellem ábrázolódik; ha a játékrenden egy nagyszerűbb szerepök előadása felhivatnak: távolítsd el tőlem, keserű pohárt sohajtják! És méltán!

Mert a lelki erő lassan-lassan ugy is fogy hátha még erőszakosan is fogyatkoztatik, az öntudatlan pajkoskodók által.

A jó közönség és kritika, segíti, hogy a színész valami kóros állapot van. A kritika keresi is a bajt. És ah a jámbor sze

mélyzetben találja Jamit. (...) Dramaturgiát- commentátorokat ismertet. A kiképzést sarto mortaloval kezdi. Buzgalmában tulhajt, s épen a drámát, a szinpadot népszerűtleníti el: mit nem akart. Igazgató változtatást (...), mi ha megtörtént, a bajt, tapasztalat szerint csak elnapolná. Ha még hiú színészek vagy felteszem, mert általánosságban beszéllek, hiú színésznők is, közönségbe, vagy kritikába (...) egy egy hamis hangot, akkor az igazgató rendező is kap egy egy rovást a hátára. Megtámadják a szereposztást.

Ennek asztán az az eredménye, hogy azoknak a hátára (...) a nyeret is akasztanak, kiknek már ugy is van mit (...) cipelni. A törvénykönyvet, mondják, szigorúan kell alkalmazni. Szegény ártatlan színészek, mit tehettek ti arról, hogy nem azon rendszerint avattak benneteket színésszé: hogy a kötelesség érzete rendelkezék véletek.

Nélkülözzük a tragédiát, mondják mások: (...) más fajta színművekkel azon napokat. De kérem, mondja az igazgató, nekem tragedistáim is vannak. Jó jó feleli a sok hangú vélemény, a tragedista változtasson (...) legyen (...). Így sem mehet (...).

A szerep változtatásra íme egy példa:

Egy francia színész, szerepcsere ajánlatára az igazgatónak így felelt. Az én tehetségem föld. Az úr (...) enni. Jó. De azt kikötöm, hogy jó gazdához illön bánják el vele, és szakértőleg (...) be. Mert különben, ugy elnyüzsöbli hogy a bérlet leteltével többé magam sem használhatom.

Ha a sok hangú vélemény ragadja meg a rendszer nélküli színen a gyepelöt; az eddig leirt kóros állapotban sodorja a színházat, s kárhaztatja el az igazgatót. Pedig, a káranyag nagyritkán van az igazgatóságokban, még ritkábban a működő személyzetben. A káros anyag melyet szét kell rombolni a színművészet rendszerének meglázultsága, szétziláltságában van. A tisztán drámai színpad is kivan téve a tara barka divatok ostromának, és ha az ily válságos pillanatban az igazgató rendezők, mert ezek a kevesek lehetnek álhatatóságok a sokaság mindig a lazultsággal tart, és en nem állanak, a színpad azon tévedésbe jut, hol (...) nélkül sok az összefüggés nélküli esemény és tehetségek elhalása. Ne áljuk el utját a (...), de kedviért, a törekvés megszokott utjából le ne maradjunk, mivel a régi jó szokás is, iskola alapján képződhetnek az új tehetségek, új drámák a régi jók helyébe.

Mielőtt a régi jó iskola rendszeréről beszélgetnénk: nézegessük valódi értelmét a (...) mondásnak: A színészetet tanítani nem lehet, arra születni kell. Való, hogy a lángelmi, gyakorló színművész tehetségét a természet adománya, isten kegyelméből hívja!

De a tapasztalat, és saját (...) szerint, való az is, hogy a hivatottak a színészet rendszerét nem fitymálták soha, sőt mintegy életerős hajtása a vén tölgynek, egy egy vén színpadi (...) mellől nyultak fel. És önkéntelenül, már hivatotságuknál fogva is azon rendszer után indultak, melynek jelszava, „Kezd a kezdetnél”!

Ők ellenállhatlanul vonzodnak a vénekhez, mert ösztönszerűleg érzik, hogy előbb azt kell alaposan megismerni, s gyakorlatilag eltanulni, mit a színésznek kell tudni, mivel csak ezen az alapon nőhetik ki magukat tökélyesebbé, mint elődjük s vehetik hasznát annak, amit előbb tanultak vagy utóbb tanulni fognak.

Talma nem elégedett meg még a vének oktatásaival sem.

Hanem mint írja, minden előadásban megvonta magát a színpadhoz legközelebbi helyen, hogy amit (...) mutattak neki, azt (...) újból tanulmányozgassa. Észlelte tehát azon (...), otthonosságot, mely előidézi tekintetét, testmozdulatait a beszéd számos változatait, szóval a kifejezést: kormányozta.

Összehasonlította a szépet a ruttal. Így a régi rendszerre alapított ismeretei után: teremtett az ő lángja, a jellemrajzolataiban, a szenvedély változataiban, s oly saját alkotása mellék szabályokat, melyek utánozhatatlanok voltak, és amelyek minden szín művésszel vele halnak el! Ime ezen, önalkotta mellék szabály ezen eredeti sajátosság az, mely a csupán utánzó színészt (...) tagadja. Pedig éppen ez azon isten kegyelméből tulajdon, melyről (...): „hogy a szín művészetet tanítani nem lehet”. A lángelmű Talma azt tanulta meg a vénektől, a mit kellett, az utánzó azt akarja eltulajdonítani a mit nem lehet.

Bartha Jánostól tudjuk, hogy szín művésszé a természet avatta fel.

De tudjuk azt is, hogy mint öltöztető, évekig forgott éppen ott, hol leginkább megtanulhatta, megismerhette azt, a mit az előadónak kell tudni.

Sok méltatlankodást elszenvedett ő, hogy ezen tudathoz művészi adatokhoz, a legközelebbi helyen hozzáférhessen, és hogy művészetével mint legbiztosabb, sirjáig nem uralkodhatott színpadunkon, ennek igaz okát, semmi más körülményekben, mint csupán az ő művészi természetében találjuk meg. Kiről alább szóljunk. Most lássuk mily módon tanították hajdan a színészetet.

Romában (...) a legkitünőbb színművészek, és tanárok voltak. Mindkét hivatásuk nagyon jövedelmezett és hogy teljes volt az ő betanítási rendszerök: azt (...) is bizonyítja. Kik nem látták megalázva lánglelköket az által, hogy ama kit (...) nevét megdicsítsék azon őszinte hála nyilatkozattal, hogy tőlök tanulták a szónoklat alapelveit, az előadás mesterségét. Mivel átlátták azon boldogabb napjaikban, midőn például (...) 4000 fontot kapott egy napi hallgatásáért, hogy a nyert alapzaton tökélyesültek teremtő előadókká. Azon rendszert, az olasz drámai mestrok hagyományosan hívják ma is. Láthatjuk azt még (...) játékán is, kisebb, nagyobb fokozatban

Egy (...) lovag és színigazgató előadásában ma is feltárul előttünk, ama régi rendszer könyve. Kivált (...) a szobrászati festészeti (...) a mimica (...) az ő Roma művészete, a legtökélyesebb példányban megtestesítve áll előttünk. Színdarabjai rajzaiban, külsején legteljesebben meg vannak azon jellemző vonások, melynek láttára ezt mondjuk, ez igazán szín művész! Nem ismerve az olasz tanárok rendszerét, (...) láttára, azt vélnök: ez az ő iskolája. Nem az az olasz színészeté: ő, mint legkiválóbb teremtő elő tündöklök vele két világrészben.

A színészet ezen ő iskolája, mint mindenüvé, úgy a színészettel hazánkba is bevándorolt. A mi kezdő színész korunkban a zigzag öltöző szobák voltak tanodáink. (...) jó szokásuk volt veteránjainknak, hogy e helyen az ifjúságot nagy fegyelemre szokhatták. Hát még színpadon? az öltözői megszokás oktatások

után, a színpad oltár volt: hová valódi megihletődéssel léptünk be az öltözőben, a kitünő jellemábrázoló Tóth

István elbeszélte, hogy elődei vagy szaktársai közül Horváth, a tragicus, Nagy Pista Farkas stb. ez s ez jelenetet minő mimicával gesticulatioval szenvedélyel adta elő: s előttünk ugyanazt ő is előadta. Majd a szakértő s tekintélyes Ujfalusi Sándor és a jeles igazgató Balla Károly is be-be vegyültek. S megindult az elmondott jelenetek vitája. Ugyanazt hasonlították más élő színészek játékával, s mivel nagyon gyakorlati színészek voltak. A természetökben volt rögtön mindent meg is testesíteni. Bele vegyültek a comicusok is. Telepi, Rácz, Éder, (...) Nagy, és Jancsotol kezdve minden comicus játékát, modorát, találékonyságát, tőlök élő tükörben láttuk vissza adadni. Majd jött a sor azon hües német színészetre is kiket a pesti nagy német színházban láttak.

Ezen színészek szerepeit is végig lejátszták. Így láttunk mi a tragédiában tragediát, comediában comediát, öltözőben tanodát. Az olyan (...) féle (...), de más is, ki előtt ismeretlen a szín világitka, bizton elhitte volna, mit ő hisz a színészkedő Hamletről és rá is mondhatta volna: „örült beszéd, örült beszéd: de van benne rendszer.” Hát (...)!

Ha kedve volt (...), Hamletet, (...) Károlyt, Ferenczet, az emberi természet minden nemét végig jártatá a kisasszonyok során, megrebbent az, ki az utóbbi estve a színházban, vagy az által (...) a játékát, mert Erdélyiné fő szerepet adott.

A kezdők iránt (...) is ily gyakorlati szokásu veterán volt. A színpadon a fegyelmet még szigorúbban megkívánták. Mint szép termetű, deli férfiak pontos tagjáratást és beszédet kívántak. A tanítás itt már valóságos (...) volt. A tempot ki kellett tartani, ugy (...), játékokhoz idomítottak bennünket, hogy a siker biztos volt. A mű tartalmát, a helyzeteket ugy fejünkbe beszélték, hogy bármennyire olvasó próbával is jobban meg nem ismerhettük volna. Ily gyakorlati rendszer után, (...) indulni a kezdőkben a színészetre. És a hivatottság a törekvés fokozatának minősége szerint vagy jó szakértő színésszé avattattak fel, (...) a mostani játékredeknek gyakran nagyobb szükségök van, mint a ritmusokra, vagy jeles színművészekké váltak.

Mit a nemzeti színház példákkal bizonyított s ma is igazok. De igazolja azt is, hogy ama rendszer megszűntével a tehetségek fejlődése is beállott. Véneink az ilyanokat kikben egy időszak alatt a színészetre meg nem indult, végképp eltávolították s más társaságok nem igen fogadták fel. Gyakorlati hasznos eljárás! De hagyjuk azon kezdő évek megörökítését (...) ki ugymond: azon munkának törekvésnek, melyen tanuló korunkban át törtetünk, sokkal nehezebbnek kell lenni, mint a melyel megbirkozunk, miután kiképeztettünk. Ma azon gyakorlati eljárás kihalt s a színpad kertje jól is begyepesedett.

Hazánkon kívül mindenféle olvashatjuk a szinlapokon, hogy (...) ezen szerepére (...) művész tanította be. Itáliában még kitünő operisták neve után is ott áll a szinlapon hogy e szerepére (...) tanította be: az egész előadást pedig (...) Jókainé, Telekiné, (...) az intézet rendezői élnek, László is él még.

Olvasunk e ily mit? Nem, mert hiszen megrögzöttan már, hogy a színészetet tanítani nem lehet! Még az igazgatók is, csak reménykedve várják a maestrok hullását. Pedig a színészet bele nem tanulódik senkibe, még buvárkodással sem. S az elveszett idő többbe kerül, mint a hivatottak előtti meghajlás, és a tehetségek folytonos kutatásának képeztetésének áldozata.

Anglia is buta és bírja a színészek kiképzetésének rendszerét. A gyakorlati angolok, e téren is példásan gyakorlatiak.

„A színészet könyve”, vezérkönyv a színészethez” „a szini előadás mestersége” szinü szini tankönyveink 30-50 lapnyi terjedelműek, míg a németeknél az ilyen munkák egy önálló nagy könyvtárt megtöltenének. Angliában régi szokásuk szerint a színész életrajzokra fektették a súlyt. Melyben minden nagyobb színész és színésznő élete története gyakorlati működése, intő és tanulságos például szolgál a maradéknak.

Ők a művészet magasabb elméletét, s tanulmányozását. az első kiképzési iskola után, (...) a színész hivatóságára bízzák. Alkalmazza ő azt művészetét az az vele született tehetsége szerint, majd határoz művészetét fölött a közönség a kritika.

Már Shakspere is Hamletjében a túlkapásoknak szabta meg művészi határát. Ma is az igazgatók tanítják be személyzetöket. Ezt annyival komolyabban teszik: mert az ő nagy (...) a színigazgató Shakespeare is, Hamlet 3ik felvonásban, ily tanári hangon szól a színészhez: „mond e beszédet kérlek a mint én ejtém előtted”: az az amint betanítottalak. „Ne is fűrészd nagyon levegőt kezeddél így: hanem jártasd egészen finomul” stb. (...), és még is terjedelmes tanács, rövid kivonata azon számos évi szín elméletnek, melyet Shakspere a szinpadí gyakorlattal színészeibe avatott.

Búcsú szazat is volt ez egyszersmind és gyöngéd meg dicsőítése az ő színészeinek. Mert művész társulat lehetett az, melynek (...) színészet az e helyen előadott, szigoru mű (...) így felelteti: „Remélem, hogy mi azt a modort már meglehetősen levetkeztük.”

Shakspere kaza után, a (...) volt a szinpadon az angol (...), ennek tanítványa volt (...). Ki (...) hangját, modorát kitünőleg utánozta.

Az ang műbarátok kik (...) látták régente, az ifjabb műbírák kik oly sokat hallottak tőlök (...) fölkértek (...) hogy olvasson fel előttük jeleneteket (...) modorban: a felolvasás a tudás hallgatóságát elragadta.

Kérték (...), hogy adja elő így a szinpadon. (...) így felelt: azt nem tehetem az egész Betterton neekm sok volna!

Elég volt nekem, hogy e nagy példány gyújtotta lángra képzelnem szikráját. Szerény, elmés öntudatos felelet volt.

Olvasható ez (...): életében, ki csak nem egy századig működött a (...), mint műven. Ki oktatója volt (...) midőn fellépett, sőt azután is, (...) szerepében először is előtte tartá a próbát. (...) írva van, hogy mint színigazgató minden színésznek, külön külön előadta a próbán szerepét.

S beszédjét, mimicáját, plasticáját, kinek kinek a szerint kellett alkalmazni a mint ő kiszabta. E gyakorlati rendszer igen sok jó színészt eredményezett. A hivatottabb tehetségek pedig később magával (...) is versenyeztek.

Ama rendszer adott (...) hirnevet, roppant gazdaságot_ Színésztársaim! a példákban akarattal vagyok hosszadalmas. Hogy veteránjaink s a tehetségek iránt, ama fenséges érzületbe hozhassalak beneteket, melyet a rendszer hiánya miatt szegszokni lehetetlen volt: de ott kell rejteni kebletekben ha valóban hivatva van e pályára. Minden kezdő érzi, hogy hivatva van- e nehéz pályára.

Ki pedig hivatva van, az nem nézi, hol veszi, s találja az ismeretet, gyakorlati rendszert, hanem kérve keresi, „Ki tükröt tart a természetnek” a ki felmutatja „a század testének tulajdon alakját és lenyomatát”. Színésznék, ki finomítja izlésünket stb. mint már a bevezetésben írva van: mennyivel többet kell gyakorlatilag szabályosan megtanulni, és nyugalommal végre hajtani, mint bárki másnak. A kezdő ingatagságából, kifejezéstelenségéből, a művészi nyugalomba, a kifejezés biztosságába, pedig egyedül veteránjaink a tanárok és rendezők vezethetnek el benneteket. Ha ezek surolásait így fitymálva „Leszek olyan színész mint te”- átnगरjátok; látszani fog kifejezésekben az összefutott színezés, vagy Hamlet szerint „a kimagyarázhatatlan róma játék és zaj:” az az a köszörületlenség, melyet átugortatok. Ez átugratás miatt botorkázik sok színművész is!

Mondják, hogy ama régi rendszer, vagy (...) féle betanítás, az utánzást, a hagyományos játékot örökíti meg a színészetben. Gyanítván ez is, melyet a tapasztalat megczáfolt.

Henderson életében olvassuk-, hogy kezdőkorában oly tökéletesen utánozta (...), hogy megkülönböztetni lehetetlen volt.

(...) egy tisztelője véletlenül (...) színházba ment; s halván beszélni Hendersont: felkiáltott; ez vagy (...), vagy (...). A nagyhir után (...) is látni kívánta az utánzót. És elbámult „másik magán,” de utána el is szomorodott.

A közönség tapsai felbátorították Hendersont s ösztönözték, ajánlgatták londoni föllépését is. Szerencséjére a green room egyik (...) feltartoztatá. Kinek gyakorlati érettsége, ítélete oly tekintélyben áll, oly hiteles volt mint az (...), mely ha meg nem győzte is a hivat, de gondolkodóba ejtette. 6 vén (...) a drámának így szól: ifjú benned van tehetség, de mind azt amit eddig tanultál vissza kell tanulnod, míg

ezt nem teszed, meg nem tanulhatod a színészetet. Mert bár megtapsolja játékodat a közönség, mivel tragédiában kellemesen megnevettetve szorakoztatod: ám egynek ítélete többet nyom stb.

A jó tanács használt, mert évek múlva Henderson, bár gyenge idegzetű színész volt, (...) szerepeiben, (...) a dráma magnus apollojával versenyzett, Hamletben a „a the fair Ophelia”! hangulatnak az ő (...) kifejezését az (...) ma is vele illusztrálják. Ő (...) járt, de a megszokott rendszer, fegyelem: melyben kezdetben fejlődött hatott. A magyar színészet szolgálhatna a hasonló példával? Várjuk el míg életiratokkal bízunk. Rónay (...) az angol színvilágban” írja, hogy (...) éretlen korában évekig, mint csoda gyermek, 3ik (...) modorban játszta el. Irva van az is, hogy érettebb korában, a londoni színpadon elődeinél legeredetibb 3ik Richard-Reán Edmund volt. Ime a láng, melyet a természet lehelt e kis dedember nagy lelkébe: a gyermeki képzelet első fogamzását is (...)! Így a régi rendszer, a színpadi fegyelem itt sem ártott.

Mert a színész bármilyen tarkabarka véralkatú legyen is, de művésztársaival és művészete gyakorlatában, éppen azon hivatottsággal jár el pályáján, mint a nagy drámairók szoktak. A nagy természetet, a világ elő lényeit, egész átalánosságban észlelik, s igaz vonásaikkal bámulatossan felruházzák. A nagyos keserve nem vetik meg a lomtárt sem. Ott megpillant egy divatból (...) mesét: és mint új melodramát feltünteti: s (...) nemzetének ősi hitregéjét, új embercsaláddal szaporítva megörökíti.

Amott egy ócska elbeszélést, melyet mindenki látott, és mégsem látott-; ott egy bukott színművet pillant meg varázsszerre, s a halhatatlan szindarab kész. Így a színművész; tür, szenved, megfigyeli még a szalmaszál lendületét a próbákon; mígben a varázsdézsák rendszerét gyakorlatilag bírja. Szamba veszi mély buzgalommal a vénektől tanultakat, hallottakat, látottakat. Összehasonlítja erejét, gyengeségét. Megpróbálja, képzeletét ismereteit bővíti. Megfigyeli az életet, művészi remekműveket, a festészetet, szobrászatot. A gyakorlatához szükséges adatokkal képzelődéseit felhizlaóan: képzelme a szerzetekből újakat teremt.

(...) classicus iskolájának növendéke volt; és még is éppen a beszédben, az ékes szólásban volt legkitünőbb.

Hamletjében beszédje hatalmával bővült. Holott az utánozók éppen a beszédet szokták tanáruktól el utánozni.

Így (...) és követői. avagy a (...) régi jó iskolái ártottak-e a német színművészet haladásának? Korántsem! Szerintem annak az elhagyása felakasztotta őket haladásukban.

(...) a nagy (...) iskolájából mint önálló mester tűnt fel.

(...) tanítója mimikai előadásáról híres (...) volt (...) a német művészet nagy szelleme, Goethe igazgatása alatt tanulta a színészetet, hogy művész lehessen. (...) főrendezősége alatt képezetett ki (...),

mit köszönő levelében hálásan elismer. A spanyol (...) kit (...) a természetességben és jellemzésben dicsőit, jeles utódjának (...) volt mestere.

Ne féltük a tehetséget, a régi jó iskola rendszerétől. Még az alantabb foku utánzókra nézve is jobb ha egy egészséges mintához, tanításhoz ragadnak, mintha saját szerzeményökkel bosszantanák az öszhangzást.

A rendező mint a dráma végrehajtó tanácsa, átveszi a személyzetet; hogy vele a kerekded előadást szervezze, megalkossa.

De ekkor ő már nem csupán szereptudást, hanem végrehajtó gyakorlatot kíván. Vagy, hogy gyakorlati hasonlítással éljek; a kézműves mester csak oly fát, s csak oly szerszámokkal faraghat ki jól, biztosan, mik céljához alkalmassak. Minden egyes szerszámát pontosan ismeri a s tudnia kell előre, hogy kell az egyiket—és hol a másikat alkalmazni, de a szerszámnak is épnek és biztosan használhatónak kell lenni, különben cél nem ér vele. Nincs már arra ideje hogy ezt igaztsa, amazt simítsa, vagy ha egy eltörött (...) rögtön más helyébe. Hanem hogy idővesztés mi legdrágább nélkül akadálytalanul működhessen, biztos és kész eszközökre van szüksége. Midőn egy színmű begyakorlásához kezdünk; épen így vagyunk mi is a színpadon. A ki és be az állások, a részek összeillesztése, úgy is elég időt el vesz: könnyítsük meg tehát a rendezők gyors munkáját, melyet tőle a játékrend követel. (...) kezébe az eszközt készen, hogy biztosan megalkothassa előadásainkban a legszebb művészetet, az öszhangzást. Avagy mit tehetne (...) Ferencz főzeneigazgatónk, ha oly zenészeket biznának rendelkezése alá, kik képtelenek lennének az ő intését hangszereiken követni? Mennyi időt kellene elvesztegetni, és mégis hiába! Míg így zene korában az öszhangzat páratlan.

Közönségünk megszokta, mindent a főszereplőktől veszi a ezekért elnézni kegyesen a sok hiányt.

a színészek is megszokták, hogy „Ők hagycsinálják”. Ellenben ott künt a színház nem épen a ritkább tüneményekért gyakoroltatik: hanem a művészetért; ez pedig a teljes öszhangzatban van.

A nemzeti színház és tanodája is azért alapítatott, hogy ama művészi vivmánynak feleljen meg „Öszhangzatban van a művészet”.

Színésznőim és társaim! Hogy éltetek delét tehetségtek legragyogóbb gyöngyeit, és az intézet fel ne eméssze a rendszer nélküli állapotot; hogy növendékeink oskolai és társadalmi képzettsége és tehetsége is a színpad kívánalmainak megfelelőleg beiskoláztassék; az ügyvitel rendszeresen számunkra biztosítassék; im e következőket föltétlenül ajánlom:

(...) A nemzeti színház azért szerződteti és honorálja a szereplőségéd szereplő kor ballet és növendék tagjait, hogy kiképezvén őket, tehetségek (...) majd a kamat, mely az intézetnek hasznat és dicsőséget

ad. Ezért, kivétel nélkül (...) minden tagját azon jótéreményben, hogy színi tanodájában szakavatottá képezhesse magát.

A dráma író, a más (...), és segédszínészekről éppen oly kifejező előadást kíván, mint a főszereplőktől. Oly szakavatott előadókat, kik a költő képzelményeit elképzelni s hatással megtestesíteni képesek. Ezekből a rendezők tanárok a játékrenden levő eredeti classicus társadalmi s mindenféle színművészek másod és segédszerepeit a színi tanodában (...) tanítsák be. A szokásos olvasó gyakorlat kevés arra, hogy ami szellemével, a helyzetekkel, hangulatokkal mindenki elteljék. Megkívántatik azért; hogy azután, a magyarázat, a végrehajtással együtt gyakoroltassék be. Hogy jól megfoganzék az előadó képzetében; mily viszonyban áll játszótársához, s mint kell ahhoz alkalmazkodnia, beszédével, testi lelki kifejezésével annak kezére játszani, s a dráma cselekvényét hatványosítani.

Ha egy bottal hadonázunk a légtérben, a bot merev emelgetése, forgatása a nézőt idegessé teszi, ha egy vesszővel ugyan azt tesszük, annak hajlékony vonalzatos járása, a néző kedélyét kellemesen játszatja. Ilyen a viszony, a színész (...) s a közönség között. Így vagyunk a (...) keléssel is stb.

A beszéd hiányosságára, különösen a belépésnél vagy már a színen a beszéd kezdeténél, nem elég neki adni. Mert jele hogy a hangulatban nem kuta magát bele helyezni.

Az ily dis (...) úgy tűnnek fel a dráma folyamatában, mint ha az illetők, nem is a drámához tartozó dolgot beszélnék el.

Az elnem talált hangulatok kifejezése olyan, mint azon zenekaré, mely félig jól van összehangolva, félig sehogy. A beszédek összehangzatlansága miatt, nem csak a jelenetek veszítik értéküket, hanem a közönség füle is elfáradt!

A korunkban szokásos utasításokat, mint; „kiáltva” „ijedten” „epedve” „haragosan” stb. Shakspeare nem írta meg színészeinek. A mit találunk is műveiben, azt többnyire a magyarázók vagy tán színészek szurták bele, a kevésbé fogékonyak kedvéért. Az Ő korában, a színészet rendszere szerint a forte piáno andante stb az előadónak tudnia kellett. Vagy ha nem tudta, megtanították reá. Célszerűbb a tehetség fejlődésére nézve, ha a hangulatot tanulmányozván, jól megérti; s önmagából meríti az összehangzatnak megfelelő hangot, de ha még utasítás mellett sem találja el, a rendező súgja a fülébe.

Továbbá ha jelenetében egy szereplő elájul, meghal térdre zuhan, tántorog s egymásiknak vagy többnek, segélyére kell menni, az odamenetel vagy rohanásban, felfogásban, vagy körülvételten ápolásban, a helyzethez illő kifejezésre, mint részvét, bámulat, köny stb pontosan gyakoroltassanak be az illetők. És ha többen vannak alakítsanak gyorsan közülte egy meglepő képcsoportot illő kifejezéssel. Van (...) mely ha (...) mutat fel szikszakkos torz vonásokban rándul össze.

Az ily elhanyagolt vagy rossz szokásból eredt kifejezéstelenséget, s minden más ezekhez hasonlót, a rendező a tanár azonnal mutasson meg előtte, hogy mintegy tükörbe láthassa magát.

Ez által megszokják az illetők, hogy mimicájokat az üvegtükörben is tanulmányozgassák. Így a nevetés is. Vannak idétlen nevetők. A társadalmi életben, különösen a hiúk, kik mindig csupán vonzó, érdekes arcvonásokkal akarnak feltűnni, legkevésbé ismerik mimicájokat. És féltvén (...) a természet nyilatkozataitól, sírás, nevetés s más érzemény közepette; csak úgy foghegyen mutatnak fel valamit arczukon vagy épen részvetlenekké erőttetik tenni magokat, s e kinos állapot még (...) teszi kifejezésüket. Az efféle rossz szokás belopta magát a szinpadra is. Holott már irva van hogy a színészek nem titkolnak el semmit. Ők megtanítnak bennünket mindenre.

Ama mimicátlan szereplőkre rendesen azt mondják a szinpadon; inkább semmit sem tegyenek. Ez pedig gyakorlatiatlan mondat. Mert nem az arczban van a hiány, hanem abban, hogy a lélek közbenjárása nélkül, nincs tiszta kifejezés. Eszerint kell tehát (...) s ez a színháznak könnyebb mint másnak; mert ő előre beleképzelheti magát a helyzetbe, a képzelet pedig felmutatja arczán a helyes kifejezést. Csak (...) magát. Ehez folytonos gyakorlat kell, az pedig pályánkhoz tartozik.

Azután ha egy szereplőt (...), tanítassék be az összecsapásra a szabályos leesésre. Ha már nem fél hogy megüti magát, a vonaglást, meghalást biztosabban végrehajtja. Ha az eltanultakat folytonosan gyakorolja: egy (...) fog látni a közönség benne kimulni, s a hatás jutalma (...). A dráma író nem éppen a harc a gyilkolások durvaságát, sem a tanulatlan katonát akarja ily jeleneteivel felmutatni. Nem azt, hogy (...) megfogyjanak: hanem a közönséggel együtt azon hatást várja az előadástól, melyet a végpillanatban a lélek kifejezni szokott, s ellenfelét is megindítja. Majd minden drámában vannak változások melyeket a költő úgy (...) be, hogy azokat a csatázó jelenetekkel kell nagyszerűsíteni. Annyival inkább gyakorlatba kell hoznunk az ily jelenetek megtestesítését; mert itt (...) hogy dramaturgiát végeztek e az előadók. Ez cselekvény. Itt plasticát, mimicát és a halált láthatjuk. Ez cselekvőleg betanítható.

A népjelenetek békétlenek tömeges csapatok udvari nagy jelenetek szintén előre tanítassanak be. A népszerepek szavaiban már meg van a jellemzés: tehát jellemzően kell betanítani kisebb nagyobb kép és művészi csoportozatokra osztva a személyzetet, mely tapsot arasson. A festő és szobrásznak példányul szolgáljon. Mint ezt a külföldön láthatjuk a képes kiadásokban. A sok emberi forma, mely csak előzőnli a szinpadot, de festői (...) nem mutat fel; sérti a néző szemét, botránkoztatja a drámát.

Kép (...) van minden drámában. Neveztesenek el tehát külön külön a helyzetek szerint például. (...) Hogy a mint a rendező megnevezi: a személyzet azonnal alakítja is. Az álfalak melletti katona (...) állást el kell türelnünk, ahol csak lehet, Az opera a zenekar miatt használja két soros felállítást. Bár Olaszországban már ritkábban látható az is. (...) fejedelmi nagy disz menetek lassu unalmas zenéje a közönséget ásítózásra indítja; a helyett hogy egy fejedelmi látványra készítené elő. Az ily látványokat a

(...), a nép bámulatául, rettenetéül, nem unalmául rendezték. A gyors léptekkel elsírt, a katonaság úgy (...) mint budán hajdanta is ösmerte, az ly nemeteknek sebes lépésben, gyors indulóval kell végrehajtani; csak a nap a Felségek megjelenésével megy át a zene a méltóságos hangulatba.

Hogy a kép csoportozat, (...) mennyire föltétlenül szükséges az összes személyzetet begyakorolni, azt a szinpad mily föltétlenül megkívánja: bizonyítani is fölösleges. Azonban lássunk egy példát Julius Caesartól. Caesar lemészárlása, bár mesterileg hajtsák is végre az összeesküvők: undorító. De nagyszerűvé, festőivé teszi e jelenetet: az (...) a háttérbeni némajáték. a (...) megdöbbenésük után, arcukat elfödve: a többiek rémülve, kezöket fejöket, égre emelve vonulnak el (...) kezéből kihull a bárd, az ott maradt nép dermedve áll. Azon nagy szünetet, melyet a mészárlásban elfáradt összeesküvők tartanak: amazok közremüködése kifejező néma játéka pótolja és teszi nagyszerűvé: nem a lemészárlás tudja. A kifejezéstelen háttér, néma tömegítés botránkoztatja a nézőt s az előadókat. Jobb ha egy sints a szinpadon ha (...) nincs. Ám a nemzeti szinpadon ott kell lenni, s a (...) némajátékok művészi gyakorlata nélkülözhetetlen.

A néma játékok elődjeink szinpadján virágoztak és a régi jó rendszerrel lassan enyésztek el.

Vén elődeink szokták mondani: tanuld meg fiú, változáskor az asztalt széket kirakni. (...) tanács ez a kezdőknek a mi gyakorlati pályánkon. Mert hogy az asztalt jó móddal ide oda elhelyezni megtanulja” úgy hogy a néző és a szinpadí udvart ne botránkoztatassa” gyakorloni kell, söt meg is jelölni, hol kell megfogni a nehéz asztalt, hogy könnyedén a kellő helyre tehesse. (...)?

De számításra, ügyességre szoktató csekélység.

A színészek korfoglatjai—kik felmutatják a század testének tulajdon alakját és lenyomatát.”

A színésznek e szerint tudni kell az Ö közép újkor köszönés kézcsók kézfogás imádkozás étkezés stb. a különféle fajuk szokása szerinti helyes kifejezését. a (...) hány (...) és sajátságos kifejezése van.

És hányszor megbotránkoztatja ezeknek formátlan végrehajtása a közönséget. (...) néztem, mily játszi kedvü gyermek türelmével tanított egy hasas maestro néhány ifjút a térdeplés különféle nemeinek szabályos kifejezésére. Mintha csak porban játszadoztak volna! Ha színész, ezeket már csak kell tudnia, szabályosan kifejezni.

A háttéri néma játékok együttes kifejezésénél az arcz finomabb mimicája nem látszik. Annál szabályosabbnak kell tehát lenni, a kéz fő láb és az egész testnek, melyel a megdöbbenést, rémületet, ijedelmet stb kifejezik. Öszves felkiáltást beszédet sikoltást stb az előadóknak, már a fő gyakorlatok előtt mell betanulni, mert ha ezeket, a végrehajtó rendező lött találgtatják, agyakorlat unalmassá válik. Idöt vesztegetnek, a főszereplök drága idejét. Így a társalgási s egyéb szinművekben, a hölgyeket

változatos formában ki s levezetni, leültetni, fölsikoltatni stb. Az illetőknek a főgyakorlaton már éppen oly jól kell végrehajtani, mint a szereplőknek szerepüket tudni.

A dráma akciót cselekedet kíván. Mit nyernek ivadé kaink, ha így cselekvőleg képeztetnek ki? Képzeletők plasticájok mimicájok beszédjök, találékonyságok, izelésök, számításuk gyakorlatilag, elméletileg fejlesztetik.

Oda vezéreltetnek, hogy nem a törvény, hanem az igazgató intézet, a művészet iránti kötelesség becsületes érzete vezérlendi őket pályájukon. A kisebb szerepek is művészi tanulmány tárgyáivá válnak kezökben. Nem tetszés szerint ez jobbra az balra, ez előre az hátra, hanem mint (...) hivei öszhangzatosan képviselik az élet tükrét, az öszinte emberábrázolást. Ha az elbeszéltek megtanulása után láng is rejlik az iskolatársakban az ilyen élő lélektanokat, bizzuk saját könyveire a kritikára, a közönségre. Majd lerajzolják őket azon művészi tulajdonokat, miket megtanítani valóban nem lehet.

Az elejtett rendszer fonalaikat ügyesen vissza huzogatni a csomóhoz; nehéz feladat. A tanárok, rendezőkre nagy feladat vár. De ha egy darabot így alkottak szerveztek betanítottak a tehetségesebbeket előre folytonos türelemmel képezik; a második darab már könyveben megy a harmadikkal már szokásban jó. És lassanként a színpad a színművészet öszhangzó vívmányaiban részesül.

A színész miután szerződését megkötötte, azzal azon színpad művészi és társadalmi életének határai közé lépett.

Elismerte függését azon felsőbbtség ellenében; kinek kezében van azon erős hatalom, mely az intézeté mellett, az ő jogait és tehetségét is megóvjá. Ezen felsőbbtség igazgató, tanárok, és rendezők két testben egy gondolatot képviselnek. Mindkettőjök eszménye, boldogsága, jogaik sértetlensége „a színművészet rendszerén alapszik”. Ez korlátozza a kóros szenvedélyé fajuló (...) állapotokat. Szereptülkapásokat.

E nélkül mit tehet az igazgatóság? (...), kapkod, nézi a belzavart, a gyűlölködést, pletykát, vádaskodást, rágalmat, béke helyett üldöztetést. A színpad egyéneibe kik a költészet vihághoz úgy hozzá törödtek hogy pillanatra sem képesek onnan kibontakozni, a természet, a hivatottság mellett oly tulajdont is oltott, mit gyengeségnek neveznek.

Például van olyan szereplő, ki nagylelkesültsége mellett hiú. Ez minden szereposztás ellen felzúdul. Hol szeszélye szerinti (...) nem jutott neki. Lelki fájdalma elhitei vele, hogy most akarattal érzetik vele tökéletlenségét. Pedig korántsem!

Van (...), ki az utjába gördülő akadályokkal megharczol, azután elvonul. A feljajdulást métóságán alulinak tartván: elkedvetlenedik. Van olyan ki mint a (...) a szerepek minőségében; vagy mint a falánk a (...) mennyiségében, nem ismer határt stb stb stb. Hogy az osztályfokozat és egyenlőtlenség megszüntetésébe; s ezzel a tökélyesbek (...), játékrendjének megrövidítésébe ne (...) az igazgatóság; mi

által védheti meg magát, intézetét, tagjainak jogát a mesterségesen felkanyarított (...) - közepette? Egyszerűen a színészet rendszere által; mely így szól „A tehetséget elmellőzni nem szabad”!

Ha ifjú, képezetni kell; ha kiképzett méltóan meg kell becsülni. Mert ha ez elmulasztatik, a dráma csak ugyan hanyatlásnak indul, s a tragédia unalmassá válik! A színművész lelkesedésében minden áldozatra kész pályája méltóságáért. De az elmellőzést, a számba sem vételt ki nem állja. A királyi természettel ékeskedő (...) ezen (...) alatt (...) lerogyott. (...) nem a (...) féle gyengesége: hanem az emésztette meg; mert természetében uralkodó hangulat volt az őszinteség, szerénység, gyöngédérzelem. Zrinyiben például nagy volt azon jeleneteiben, hol az őszinte méltóság hangján szólt. Az ő szenvedő (...) panaszos hangjai elfelejthetetlenek. (...) nem azon jeleneteiben volt nagyszerű, hol dörgő hangjával működött, hanem ott, hol a hálátlanság érzetének visszaadásával, szánalmat gerjesztett. Valóban a (...), az Ő gyöngédérzelme több volt mint művészi, mert hű és igaz volt.

A művészi szerénységet mint adomány birta, s nem kellett figyelni Shakspeare azon oktatására: „a természet szerénységét által mehágd”. E nagy művészi természettel bíró elődünk, a színház megnyitása óta folytonos elmellőztetésben részesült.

Ő nem zúgolódott, mert szerény volt. De szíve ol volt elkeseredve, a bánásmód lelkileg eltörpeszté, önérzetét elfojta: másod szerepekből teremtett elsőket, de leigázott szelleme vigaszt, elvonulva a szokás mellett talált.

Míg a nagy láng véka alá rejtve pislogott el.

(...) túl mértékben birt ama gyöngeséggel. És (...) sem végzett épen mint a mi barthánk. Már kezdték elmellőzni, lenézni, megnevetni. Ám akadt egy lord (...) ki figyelmezteté az igazgatóságot a várost, „hogy egy lángész birtokában vannak, de tán nem tudják”. Fölhívta a lapszerkesztőket, bírálókat. Mint ezt Rónay (...) Jellemrajzok az angol színvilágból színű tanúságos műben olvassuk. És (...) szárnyú gyengéi mellett, Anglia büszkesége lett. A művészetben, a tehetség mellett szerncse is kell. Bartha Jánossal, egy igazgató, mint az első magyar (...) ékíthette volna fél szini történetünket. Hajh! S szomorú pédán okulni késő: de tanulni még elég korán van. Nem bók nem kegy nem (...) a művész természeteket, restelnek ök ilyesmi után hajolni: hanem bánjon velök az igazgatóság azon rendszer komoly becsülete és méltósága szerint, melyet képvisel s a tagok is képviselnek.

A vén színészetben kezdettől fovást szigoru volt a színpadi a társadalmi élet; és elfogult is. Ha olyan színész tévedt közéjük ki filozophiát sem végzett; az olyan pályatársukat habár velök megmérközött is a padon csak per maga szólították. Ha már irdalmunk közéletünk, tapasztalásunk kifejlettebb. A művészet szabad. A szini tanoda az intézet tanárai, a társadalomból tárt karral fogadják el a hivatottakat. Az ő feladatuk a vidéki színészet és mükedvelök közt is fölkeresni a tehetségeket; az igazgatóságnak feladata az ilyeneket tanítatni és pártfogolni. Mert ha valljuk azt hogy „minden színházat az egészséges

szellemi erő éltet és tart öszhangzó rendben, ezen erő nélkül a szervezet elhal; úgy előre gondvakodjunk is az újabb (...) Mint azt régóta tették már az operáért. Például, a vidéki színészeket, műkedvelőket nem azért lepteti fel az igazgató habár gyémánt is hogy köszörületlenül mutassa fel. Mert szerint pedig kritika és közönség rendszeren és mindig azon hiányokkal találkozunk előadásainkban; melyek lemásolhatók. Ha már karuk miatt a rossz szokás másod természet tükké nem vált.

Tehát, mielőtt fellépnének, adja át az igazgató a tanodának, tanárainak, rendezőinek, művészeinek, készítsék el ezek szerepeikre. Így biztos a föllépés sikere; amugy az első föllépés kellemetlen lenyomása évekre visszavetheti őket. Mert azt, amit a színészetben a kezdőnek tanítani kell; irott dolgok magyarázatokkal tanítani hiába való fáradság: élő szóval, cselekvőleg kell azt gyakorolni; mint már fentebb elbeszéltem. Rachel. (...), és többek, nem érezték megalázva lángelméjüket azzal, hogy (...) avattak fel őket a világ színpadjára: mert ki hivatva van pályájára, azt is tudja, hogy teremtményeit úgy valósíthatja tökélyesebben, ha kezdetben alá veti magát a hangulatok harmincszoros áttanulmányozgatásának, és a színpadi cselekedetek fölötti eszmececséréknek. A jó színésznek birni kell ereje öntudatával, tehát ereje gyakorlatában találhatja fel színművészetét.

A színi tanoda, és színpadunk, bár külön ügyvitellel elválaszthatatlanul egy test. Legyen a tanoda képezője, őre és gyámola a színpad híveinek.

De lássuk tanodánk mi jóban részesítheti még irodalmunkat és színművészeinket is a színpadon.

2: A színtanodában, az (...) s dramaturgia tanárai nyilvánosak legyenek. Előre közöltessék a lapokban, hogy az összes játékrend, eredeti dráma s vígjátékai akkor, majd a kül classicusok ezen és ezen napon tárgyalatnak.

A tanoda rendes növendékein kívül, ezen órákon megjelenni az intézet tagjai is kötelesek. A nyilvános közétételt a költők, bírálók, hittanulók, jogászok stb. kedviért tesszük. Így azon órákat is, melyekben a retorikai elvek és szónoklat gyakorlata (...). Tanodánkban a drámai elvek gyakorlati s elméleti felmutatásával, dráma iránk önnevelésén könnyetünk. Így érjük el azt is, hogy bírálóink, főképp a (...) színi bírálataikban, ne a commentatorok után bírálják meg, hanem magát a művet tanulmányozzák. Olvashatjuk a commentárok bírálatát, a nélkül, hogy Otheló vagy Hamlet jellemét úgy érténék meg, miként Shakspere személyesíteni óhajtja. Mert a lélek állapot s hangulatokhoz a költő szava a legbiztosabb vezér. Ez oszlat el minden fennmaradható kétséget. Kit kit saját útján az vezethet a megfelelő eredményhez. Színészeink kritikásaink így szólnak az önálló kifejlődéshez. Vannak színpadi (...) melyet különösen a rendkívüli tudóval bíró színészek honosítanak meg a színpadon.

Kik, hogy természeti tulajdonukkal hassanak, kihuzgálják a költő sorait, s mit nem lehet: azzal tettöket megczáfolják ugyan, de a nagy hatás ezt (...) nem véteti. Mert az általános közönségnek totozik a rendkívüliség, és ha a kritika résen nem áll, oly (...) örökődnek meg a színen, melyeket kezdetben kellett

volna irtani. Például legközelebb Othello 2ik felvonásában, elnézi a kritika söt szokásból (...), hogy a tábornok kíséretével egy felriasztott várban, a vészharangot túlzúgó (...) zuhan be, kezével lábával, tarkával már előre úgy szenvedélyeskedik, holott itt még nincs ok féltékenységre, hogy később midőn a vallatásban a költő gyújtja haragra, s ezt mondja általa „az égre (...) forni kezd __ ha egyet mozdulok s fölemelem karom” stb.—az avatott kéntelen így szólani, ezen Shakspere előadó, még azt sem tudja, mit a nagy dramaticus neki Hamletben tanácsul előirt, hogy „Illeszd a cselekvényt a szohoz, a szót a cselekvényhez”! Shakspere szpkása szerint. (...) félremagyarázhatlan szavaival, azt akarja, hogy Othellojának hitét megingassa a gyanút, a marczangoló kétségét tüntesse fel, még a második jelenetének népszavaül is, a gyanú (...) mutatja fel Othellojának, hogy majd azután kutassa (...) azt a mitől még csak irtózik, a hütlenséget.

Ha már Othello szokás szerint a szenvedélybe ugratott, Jágó pedig még mindig a gyanú fokozására működik, e jelenet oly (...) válik, melynek minőségét Shakspeare Hamlet 3ik felvonásában 2ik jel: jellemzőleg leírja, így kezdvén „Oh a lelkem facsarodik belé stb, Egressy Gábor a nagy hívü (...) után, egy izben ezen jelenetet oly hü igaz kifejezéssel mutatta fel, hogy jelenetünk után a közönség gondolkodóba esett, s csak a szünet után tapsolt ki bennünket többszörösen. Ám az ő szép munkáját a kritika számba sem vette. Egressynek pedig nem volt

Kedvetöbbé Othellót előadni.

Művésznőink életéből is hozhatnák föl számos jeleneteket, melyekben természetes előadásukkal helyre igazították a rendkívüli szini jelenségek szinpadunkra táró (...), de időm rövidege ma nem engedi.

Jövőben szini tanodánk feladata (...), hogy elzárja szinpadunk ajtóit a rossz szokások előtt. alját pedig teljes erejével emelje ki.

Külföldön a nagy dramaticusok lélekállapotait, hangulatait, a tanárok, kiképzett rendezők és előadók annyira tisztába hozták szinpadjaikon, hogy a művész kifejezése, előadása; már megállapított dolgokkal foglalkozik. Innen van, hogy a jeles előadóknak folytonos egymás utánjával bírnak. Mi még Bánkbánunkkal sem vagyunk megállapodva.

Elnézik künt is a rendkívüliségek szinpadai csinyeit, a (...) önkényü szokásait. De csak is elnézik, ő a rendszerbe fel sem veszik. Ne, hogy komolyan törekvő színészeket oly furtsa helyzetbe hozzák; mint minő a miénk: hogy nem csak művészetükért, hanem a megrögzött szokás ellen; a kritikával is nekik keljen küzdeni.

A tanárok feladata méltányolni (...) a tehetséget. A testi és mimikai kifejezésének arányosságában és beszédrendszerében. A tanoda legyen anyja, fejlesztője a színészeknek, öre a szinművészeknek. Ő szüntetheti meg, hogy a rendező jó szerentse fejében mutassa fel az előadásokat.

A tanodában legyen nyilvános a drámák, végjátékok gyakorlata is. A főárosban a vidéken színházak épülnek. Színészek kellene. Az ifjakat-hölgyeket pedig szülői elzárják a szinpadtól féltve jövőjüket. Am az ifjú (...), fogalma sem lévén a színészetről, színész lesz. Pár visszahazhatlan év után látja át; hogy ezen a pályán, elveszett polgára a hazának. Ott a nyilvános szinitanoda, ott meggyőződhet kevés idő alatt, mi vár reá. Időt nem vesztett, mert ha ügyvéd lesz, megtanulta, hogy kell magát bele helyezni (...) állapotába, hogy megvédhesse. A hittanuló nyerni fog, mert ha tömött templomok előtt akarja hirdetni az apostolok igéit; komolyan hinnie kell hogy ő apostol. stb.

A nemzeti színház tagjai, a tanárok és rendezők, s drámai erőinkkel egyesülve; a tanodában tartanak drámai felolvasásokat. Fel kell ékítenünk a tanodát, az (...) dramaturgia szónoklat és gyakorlat tanítása mellett, mindazon tekintélyel, melyet csak felmutatni képesek vagyunk.

Az is (...), a szószerk, az előadás mesterségét hogy megszerezhessék Athene után Rhodosz szigetére vándoroltak.

(...), szinművészek népszónokok ügyvédek stb. itt tanulták meg az előadást (:actio) a szószerk művészetét szóval és tagjaitatással. E tudományt később átköltetettére Romába. Szinpadjaikon ők a színészekről oly gondos tanulmányt kívántak; mit ma olvasva, tulságosan mondunk. Pedig nem az, mert a közönség tudta, hogy a szini tanodák azért állítottak.

A mai olasz opera dráma népszínház ballet (...) ma sem tűr el a véletlenül kívül semmit, mi őt megbotránkoztatja.

Szinitanodánkat változtassuk mi is a rendszeres haladással, ama Rhodoszi művészet iskolájára. A tapasztalat bizonyítja, hogy mesterségesen a kevésbé hivatottakbe is be lehet oltani, hogy tegye a költő képzelményeit, tőkélyesbé a kifejezés által.

Éppen oly tekintélyt kell adnunk a Rendezőknek. Nekik kiképzett szini tehetségekre; a tehetségeknél viszont a szakavatott rendezőkre van szükségök. Ily tekintélyel dicsőséggel egymást éltetik. A fegyelem; a leggondosabb tanulmány után; az ő javokra válik. Mert ha a színész „mintegyükröt tart a természetnek, hogy felmutassa az erénynek ön ábrázatát, a gonosznak önön képét.” úgy a rendező ős időtől óta, azért ül a szinpad elején, hogy mint előükröt felmutassa a gyakorló színésznek az észre vett hiányt, szóval, mimicájával tagjártatással. Nem az előadás után, hanem még a főpróbák előtt. Játék után már késő, kivált ha lényeges az észrevétel. Ekkor a szerepet jobb elfelejteni, megbarátkozni az észrevétellel, s újra tabulni. Ilyen rendezőnk volt a nagy mimicus Szentpétery Zsigmond ki „az ő tisztelt „(...) „hangulatába, a próbán gyorsan belé helyezte magát, s teljes kifejezéssel, halk lehével a susogásnak kísérte, lelkesítette őket. Vagy mint a szigorú (...) Lajos az erélyes Lászó József, kik a szinpadon csupán egy tekintélyt ismertek el: a művészet rendszerét; mely képes volt megszüntetni (...) rémes hangot: a dráma hanyatlik! a vígjáték hiányos! a tragedia unalmas! Nincsenek utódok.

Kik a külföldi (...) színházakat látogathatták, rövid idő alatt tapasztalhatták, hogy nem mindig azon színházakban láttak kitűnő előadást, hol csak virtussok működtek, hanem legtöbbször ott, hol a szakavatott, jól képzett előadók, oly összhangzatosan működtek: hogy (...) Ő megkülönböztetni alig lehetett. Összhangzat emeli a (...) művészet körébe.

Az angol színpadon midőn (...) asszony meghalt; (...) fájdalomba merülten felkiáltott „, tragediának egy része sírba szállt. Ő tudott érzeni, érzeményt gerjeszteni”! Napjainkig az angol színpad legnagyobb lángelméje; így dicsőítette meg a becsületes, őszinte játszótársat. Kiket egy pálya boldogít, kik a színészetet céljájért az összhangzásáért szeretik: így éreznek, így hódolnak a színpad rendszerének.

Nyílt példa ez, utmutatás, hogy mily uton kell haladni a nagyoknak is; ha „a művészet magasabb vívmányaiban” akarják részeltetni a színpadot. Magyar színművészeink s művésznőink életéből más alkalommal (...) lelkesítő példát fogok felmutatni.

(...), Angol, Német, Olasz jeles igazgatókat, rendezőket, tanárokat, ha meglátogatunk, mint én (...) s fölkérjük, hogy tanári vagy rendezői könyvét magán iratait közölje velünk; vagy egy halom elméletre utasítanak, mint Németországban; vagy így felelnek: nincs nyomtatott könyvem, jegyzeteim olyan vázlatok miket én nem használhat; hanem jöjjen ön tanodámba, vagy járjon próbáimra, s ott látni fogja rendszeremet.

Ime kegyelmes uram! ez azon rendszer melyet én mégis megkísérlettem leírni. És a leendő igazgató tájékozásáért, a helyi, és az általános színvilági viszonyokból különféle példákat felhozni törekedtem.

Ez azon rendszer, mely mivel maga fejleszti a tehetségeket kihalni sem engedi a színpadot, sőt a tanodával egyesülten a színpadot mű példánnyá teszi.

Hogyan kelljen a gyakorlatban a nagyfontosságú nemzeti ügy magas eszméjét a gyakorlatban valósítani? Mit kell tenni, hogy Nagyméltóságod kitűzött céljának a színpad megfeleljen” hogy azt rendeletileg és biztosan megerősítse?

Javaslatom im ez: Miután a színpad magában foglalja, a nemzet irodalmát, political és társadalmi életét, izlését, erkölcsét és szokásait, az összes művészeket; éppen azért oly általános hatású.

Szükség tehát, hogy a magyar királyi magas belügyministerium felügyelete alatt álljon; mert a színészet megérdemli és természete megkívánja a legfelsőbb gyámolítást, örökösét, szervezést, és éber figyelmet.

Szüksége: hogy a magas ministerium a színpadot a tanodai gondos kiképzés tárgyává tegye. Hogy a színpad a művészet vívmányaival összhangzó lépésben haladjon; s így a szépművészet iránti érzéket emelje, tisztítsa. Hogy a színpad az irodalom által a népművelés elvéhez szigoruan alkalmaztassék; és így népszerűségét, erkölcsi befolyását soha el ne vezsítse.

Szükség: hogy tanodánknak vívómestere legyen, ki is az összes személyzetet a kard- lándzsa tőr és paizs szinpadai vivásaira betanítsa. Továbbá, miután a szinpad a gyakorlati együtt működések által tarthatja fel s érheti el művészi célját, megis kívánja a szakértő, tanárok és szinművészek rendezők igazgatását. Így a legfelsőbb örködést feltartva szükség: hogy azon szakértő tanárok és rendezők, rendeletileg erős hatalommal ruháztassanak fel.

Az ő felelősségük alá esik; a drámabírálok által elfogadott eredeti és fordított szinművészek megválasztása, beosztása, szervezése, betanítása, szinrehozása, a személyzet visszaállítása, szerződtetése stb. Az ő felelős feladatuk alá esik, a személyzet művészetének kellő és méltányos felhasználása, lelki ismeretes foglalkoztatása.

Több helyi és vidéki színészek és műkedvelő tehetségek kiválasztása; azoknak jó előrei kiképzése és a lehető biztos felléptetése. Korlátozott hatáskörrel ők a szinművészet rendszerét fel nem tarthatják. Miként a szinpadai művészetben egységnek; úgy annak tanári és rendezői hatalmában is egységnek kell lenni.

Intézetünk idült és komoly állapotban van. Szükség: hogy már az első évben, mintegy negyven tag plasticai és vivási kiképzést nyerjen. Szerepekre pedig a jelen tehetségeken felül a felkutathatókat privatin kell kipéztetni stb. minden forrás erét, ha kell a nyugdíjt is megnyitni, hogy szinpadunk éltető erőt szivhasson.

Az igazgató, a szinház anyagi kezelését jövedelem, művészdíjak, kiadások stb. adminisztrató ügyvitelét a hivatal szobából vezetheti. Eljárásról, szintén felelős a magas belügy ministeriumnak. Nagy előnye az igazgatónak ha a személyzet és szinpad viszonyairól speciális ismerettel bír; de a szinpadai cselekvőség benseibe, csak ott avatkozzék, hol tán a kezdetben alig észrevehető érdekgyöngeség: tehetségek akaratos mellözése, a takarékoság áthágása, a fejtét felütő fegyelmetlenség stb: a művészi rendszert meglazulással fenyegetné. Ily esetben a (...) szerint komoly eréllyel kérlelhetlen következetességgel állja útját a réstöréseknek. Az öszves személyzettel bánjon saját emberisége és méltósága szerint, hogy tisztelve szeressék.

Bevezetésemben a szinművészi kedélyt az igazgatóért irtam le.

A régi és jelen színészetben ez az igazgató példányképe!

Szinházunknál a tapasztalat megmutatta, hogy azon igazgató, ki a korlátlan hatalomra vállalkozott; s a szakértőkörnállását is olykor félig, olykor egészen, maga képviselte: Korlátlan kezében csupán a zúr zavar gyeplőjét tartozgatta.

A kül- szinházaknál, részint a biztosb ellenörködés, részint azon elvből indulva, hogy a szinpadai dolgokat az érti legtalálékonyabban botorkálás nélkül, ki gyakorolja: Az igazgató oldala mellé

Kosztá József Múzeum

dramaturgot, vagy egy főrendezőt szokott kinevezni. Így a belügyi és igazgatói többség felügyelete mellett; a szinpad, a pályamesterei, a dolgozó értőkre bízott.

3. A nemzeti színház és tanodája rendszerével szoros kapcsolatban van a vidéki színházak népszínházak rendezése és működtetők átlása is. Mert ha a szinpad, nagyban úgy mint kicsiben, rendeltetésének meg nem felel, ízlést, erkölcsöt nem mivel: a (...)

Társadalmi hivatásának meg nem felel. Az államnak tehát kötelessége gondoskodni oly szabályokról, melynek alapján hivatásuknak megfelelhessenek; az állam s a közönség terhére ne legyenek. Főtárgyunk az ikerestvéréről azonban, bátor leszek annak idején Nagyméltóságról figyelmébe ajánlani tapasztalatomat.

Nagyméltóságod komoly szándékában csatlakozni nem fog. Kezdetben véttőző színész elődeink, a megyéket, az országgyűléseket, a honfiakat esdve hívták fel, hogy gyámolítsák őket nehéz küzdelmeik után. A haza, a honfiak a lehető áldozatok meg is hozták. A nemzeti szinpad drámáját is mind láttuk, nem mindig a szakértő ügyvitel, hanem a különös véletlen és néhány színművész és színművésznőnk önföláldozó buzgalma tartotta fel.

Ma, midőn a haza szól az öszves színészethez, és jogosan elvárja tőlök a művészet vívmányainak felmutatását: midőn a m.k. belügyér élénken törekszik megvalósítani azon magasztos eszmét, mely az irodalomnak és minden színésznek eszménye volt és lesz: lehetetlen, hogy ezen szózatok meg ne illessék a tehetségekkel fáradt kebleit: és lesznek színművészeink és művésznőink is! Lesz összhangzat!

Fogadja Nagyméltóságod ismételve őszinte törekvésem mellett legmélyebb hódolatomat. -

Pest 1869 évi december hó 1-jén

alázatos szolgája

Tóth József (...)

nemzeti színház tag.

(..). Zichy Antal

urnak.

Végjegyzetek

- ¹ Solymosi Elek színművész-rendező, énekes, színiigazgató (1847-1914). - wikipedia.org. Utolsó letöltés dátuma: 2022. május 03.
- ² Egressy Gábor színművész, a Nemzeti Színház első társulatának tagja (1808-1866). - Uo.
- ³ In.: Magyar Színháztörténet. - www.mek.oszk.hu . Utolsó letöltés dátuma: 2020. november 05. Link itt: <https://mek.oszk.hu/02000/02065/html/2kotet/74.html> (továbbiakban: Magyar Színháztörténet)
- ⁴ Magyar Színháztörténet alapján.
- ⁵ In.: Nánay István: Tanodától – egyetemig. Az intézményes magyar színház- és filmművészsképzés száznegyven éve. Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, 2005. - SZFE.hu – az intézmény története alapján. Utolsó letöltés dátuma: 2020. november 05. Link itt: <https://szfe.hu/az-egyetem-tortenete/>
- ⁶ Tóth József (Szentes, 1823. júl. 6.–Bp., 1870. márc. 1.): színész, rendező. Rövid jogi és orvosi tanulmányok után 1841-ben Miskolcra szerződött színésznek. 1844-ig többek között Komáromy Sámuel, Komlóssy Ferenc, Kilényi Dávid társulatában játszott. A Nemzeti Színházban először 1844. augusztus 29-én lépett fel Schiller Ármány és szerelem című drámájának Wurm szerepében. Újabb vendégjátékok után 1851. április 1-jével végleg szerződötték feleségével, Kovácsy Máriaival együtt. 1854 nyara kivételével itt játszott élete végéig. Több szerepkörben is bebizonyította kivételes tehetségét. 1854-ig Egressy Gábor romantikus szerepeit vette át, majd Fánicsy Lajos halála után az intrikus szerepkörre tért át. 1856–57-ben angliai tanulmányútra ment, hogy a Shakespeare-szerepeket az eredeti környezetben tanulmányozhassa. Ennek az útnak a hatására tovább építette tragikus szerepeit. 1866-ban meghívták a Pesti Színitanoda tanárává, ahol színészmesterséget tanított. Szikár alkata jobban kedvezett a nyersebb intrikus szerepeknek. Később kapott humoros szerepeket is, amelyeket szintén kítűnően alakított. Nagy becsvágygal tanulta szerepeit; fontosnak tartotta a tiszta, érthető beszédet, a pontos és jellemző mimikát. Drámaírással is próbálkozott, csekély sikerrel. Fia, Tóth Imre később a Nemzeti Színház igazgatója lett. Főszerepei: Jágó (Sh.: Othello); Tartuffe (Molière); Biberách (Katona J.: Bánk bán); Vackor (Sh.: Szentivánéji álom); Szegfű Tivadar (Szigligeti E.: A mama); III. Richárd, Macbeth (Sh.). Drámái: Ádám apó és leánya (1858?); Az orgazda (1852); Talma (?). A magyar színművészet rendszere (Színháztörténeti Értesítő, 1853). Fordításai: Sh.: III. Richárd király, Két veronai nemes, A makrancos hölgy; Laube: Essex gróf; Hebbel: Judith és Holofernes. – Színháztörténeti Lexikon. Link itt: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz25/258.html> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 11.
- ⁷ Szepes Mária: Dimenzió tarot (Édesvíz Kiadó. Budapest, 2021.) 54-61; valamint Hamvas Béla: Tabula smaragdina (MEDIO Kiadó. Budapest, 2001.) 66-67. című könyvrészletek alapján.
- ⁸ Kruzslíc Pál: Thália Szentesen – Színjátás és színház 1838-2008 között (Szentes Városi Könyvtár Nonprofit Közhasznú Kft; Pendola Szentes Kft. Szentes, 2010.) 56-75. Továbbiakban: Kruzslíc 2010.
- ⁹ Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kézirattára (Továbbiakban: OSZMI. Kézirattára.) Tóth József kéziratái: 53.208, 53.209.
- ¹⁰ OSZMI Kézirattára. Tóth József kéziratái: 53.210.
- ¹¹ OSZMI Kézirattára. Tóth József kéziratái: 53.211.
- ¹² Uo.
- ¹³ A Nemzeti Színház 150 éve. (Gondolat Kiadó. Budapest, 1987; Továbbiakban: Nemzeti 1987.) 230-250; Továbbá: OSZMI. Kézirattára. Tóth József kéziratái: 66.1490; és 53.212.
- ¹⁴ Az OSZMI Kézirattárában fellelhető Tóth József *Szavak és hanggyakorlatok* című munkájában több fejezet angol nyelven lett fogalmazva. In.: OSZMI. Kézirattára. 53.213.
- ¹⁵ Szele Bálint: A magyar Shakespeare-fordítás története. Műfordítás-elméleti áttekintés 1785-től 2005-ig. Fordítástudomány 8. (2006) 2. szám 78–94. alapján. Link itt: https://epa.oszk.hu/04100/04125/00004/pdf/EPA04125_forditastudomany_2006_2_078-094.pdf Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 24.

- ¹⁶ Köszönet ezért Dr. Gajdó Tamásnak, az OSZMI tudományos munkatársának, és Dr. Bodolay Gézának, az OSZMI igazgatójának.
- ¹⁷ Kruzslíc 2010; valamint: *Színházkeresztelő száz éve* című kiadvány (Szentes Város Önkormányzata. Szentes, 2009. 3-18.) alapján. Továbbiakban: Szentes 2009.
- ¹⁸ OSZMI. Kézirattára. 53.200.
- ¹⁹ OSZMI. Kézirattára. 53.213.
- ²⁰ OSZMI. Kézirattára. 53.218. Továbbiakban: Tóth 1869.
- ²¹ A Százéves színésziskola. (Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1964. Szerkesztette: Csillag Ilona.) 15-33. alapján.
- ²² Nemzeti 1987. 230-250. alapján.
- ²³ Kosáry Domonkos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Akadémiai Kiadó. Budapest, 1980.) 674. – Ugyanezt Dr. Gajdó Tamás írásában *Magyar Játzó Színi Társaságként* lehet olvasni, amelynek legjelesebb tagja Kelemen László volt. In.: *Képes Színháztörténet* (Magyar Könyvklub. Budapest, 1999.) 539.
- ²⁴ Gróf Széchenyi István: *Magyar Játékszinrül* (Füskúti Landrerer. Pest, 1832.)
- ²⁵ Bajza József (1804 – 1858): színházvezető, kritikus. Színházi élményeit pozsonyi diákként 1823–24-ben, majd 1829-től a pesti német színházban szerezte. A magyar kulturális élet polgári normáit kialakító vitái keretében 1836-ban közölte *Dramaturgiai és logikai leckék, magyar színbírálok számára* című tanulmányát, amely a magyar színpadi romantika részletes programja. 1837–38-ban a Pesti Magyar Színház igazgatója volt. E minőségében kidolgozta a színház működési szabályzatát. 1838-ban a magyar dráma műsorányát kevesellve lemondott. In.: *Magyar Színháztörténeti Lexikon*. Link: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/41.html> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 27.
- ²⁶ Bővebben erről itt: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00609/19329.htm> és itt: <https://nemzetiszinhas.hu/magazin/2017/09/1-132> Utolsó letöltések dátuma: 2023. november 2.
- ²⁷ Simontsits Jánost (1783-1856) ez időben a nemesi származása révén – alsó és felsőkorompai –, mint Pest vármegye alispánját tették a Nemzeti Színház gazdasági vezetői székébe, ügyelve arra, hogy a központi, osztrák kincstár felé megbízható ember ügyelje a színház gondjait. Link: <https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/szocikk/w/30/30854.htm> Utolsó letöltés dátuma: 2023. okt. 27.
- ²⁸ Fánecsy Lajos (1809 – 1854) ebben az időben a Nemzeti Színház művészeti vezetője volt. Színész, rendező, fordító. 1828-ban Pesten lett egyetemi hallgatóból színész. A Dunántúli Színjátszó Társaság tagja volt, majd 1833–34-ben és 1836–37-ben a budai Várszínházban játszott. Közben Kassán, Nagyváradon lépett fel. 1837-ben a Pesti Magyar Színház, majd a Nemzeti Színház alapító tagja. 1849-től 1852-ig a színház vezetője. 1843–1852 között tagja a Nemzeti Színház drámabírálo bizottságának. Link: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz07/30.html> Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 27.
- ²⁹ Nemzeti 1987. 319.
- ³⁰ Szentes 2009.
- ³¹ Kovács Endréről és Novák Györgyről egyelőre nem ismeretesek színháztörténeti feljegyzések.
- ³² Nemzeti 1987. 230-250. alapján.
- ³³ Egressy Gábor párizsi körútja alkalmával vásárolt magának degarrotip készüléket. Avval készített fotót barátjáról. Link: <https://200petofiszabadon.pim.hu/egressy-gabor-petofi-sandor-dagerrotipia> alapján. Utolsó letöltés dátuma: 2023. október 28.
- ³⁴ Evvel a megállapítással talán Jerzy Marian Grotowsky (1933-1999) lengyel színházrendező, teatrológus és teoretikus vitatkozna. A róla elnevezett módszer lényege szemben áll Sztanyiszlavszkij elméletével. A lengyel tematika az oroszral szemben azt állítja, hogy nem a belső folyamatokból indulnak el a külső reakciók, hanem a fizikai cselekvések szülik meg a színész belső lelkiállapotát. Jelen dolgozat szerzője Sztanyiszlavkijjal ért egyet: természettudományos alapon, tehát a biológiai faktorok véleményem szerint nem tudják az ember pszichéjét

alakítani. Fizikai hatások, mint pressziók is csakis a kognitív és belső lelki folyamatok által válnak ki további fizikai reakciókat. Ezen vitát rendezni egyebekben lehetetlen. Így bővebb ismeretátadásra és információcserére ebben az írásban nem vállalkozom a terjedelem okán.

³⁵ Egressy Gábor cikkei (1838-1848) című könyv alapján. (Magyar Színházi Intézet. Budapest, 1980.) 27-207.

³⁶ Egressy Gábor: A színészet könyve (Emich Gusztáv nyomdája. Pest, 1866.); továbbá Egressy Gábor: A színészet iskolája (Nyomtatta: Hornyánszky Viktor. Kiadta: Egressy Ákos. Budapest, 1889.)

³⁷ Tóth 1869.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ A kaposvári és szolnoki színtársulatokból összeállított legendás társulat mellett – Katona József Színház -, azért említeni szükséges még a két színésztanárt és rendezőt, akik ugyanarra törekedtek, mint amelyet Tóth József ír. Ez a két személyiség Major Tamás és Várkonyi Zoltán volt.

Etnológus, múzeumpedagógus
Kosztá József Múzeum, Szentes

Szoboszlai Barbara

A külterületi iskolák szerepe Szentes tanyavilágában - Közelebbről a Zalotai tanyai iskola

Bevezető gondolatok

Az utóbbi évtizedek életformaváltása, és ezzel a tanyai életforma háttérbe szorulása ellenére Szentes még mindig az Alföld tanyás határú városai közé tartozik. Valaha a legsűrűbben tanyásodott települések egyike volt, mozgalmas tanyai társadalmi élettel. A magyar tanyavilág a 19. században kezdett formálódni különféle kölcsönhatások eredményeképpen, majd a 20. század elejére alakult az Alföld jellemző településformájává. Szentes tanyavilága a török kor nyomán létrejött hatalmas, város körül pusztán maradt területeiben alakult ki, melyek az 1835-ös örökváltság és a reformkori árvízmentesítések nyomán váltak ismét lakottá. A 19. század közepén a kiterjedt határrészekén élő tanyai népesség gyarapodása folytán egyre inkább szükségessé vált a külterületi iskolák létrehozása. A Zalotai iskola Szentes északi, Kistőke, Nagytőke, Zalota és Jaksor határrészek legészakibb pontján helyezkedik el. A tanyai iskolák kialakulása is az egyházi oktatás kezeiből indult ki, majd a dualizmus idején folytatódott. Az államosítás során a fenntartásuk állami kézbe került, és folytatódott a tanyai iskolahálózat kiépítése. Az Zalotai iskola 1908-tól kezdődően látta el a környék tanyán élő gyermekeit, ahova főképpen Zalotáról, Bökényből és a szomszédos Jaksorról jártak gyermekek, később Magyartésről is. Mivel a Zalotai iskola a Nagytőkei iskola felügyelete alá tartozott, ezért története szervesen kapcsolódik Nagytőkéhez. A Zalotai iskola 1977-ben szűnt meg a körzetesítés nyomán. Alapításától kezdve a megszűnésig a rendelkezésre álló szakirodalom valamint az iskola egykori tanulóival és pedagógusával készített személyes interjúk engednek bővebb bepillantást.

Kistőke, Nagytőke, Zalota és Jaksor természeti környezete

A vizsgált négy határrész Szentes város északi és egyben legnagyobb határrészét teszi ki. A szelevényi és kunszentmártoni puszták alatt helyezkedik el a Körös által határolva. Szentes életét évszázadokig meghatározta a vizektől közrefogott fekvése. Nyugatról a Tisza határolja, a Körösből kiszakadó Kurca pedig észak-dél irányban teljesen kettészeli a várost. Területét ezen kívül még a Veker és Kórógy erek is tagolják. Szentes kül- és belterülete egykor erek által sűrűn behálózott volt. A Tisza, a Körös és a Kurca között elterülő lapályos, erekkel szabdaltnak, mocsaras réti világ évszázadokig tetten érhető volt földrajzi neveinkben.¹ A különféle, népünket ért támadások, pusztítások során a sűrű nádasokkal védett, gazdag állatvilágú rétek sokszor nyújtottak bújóhelyet a szentesi lakosság számára.²

Kistőke, Nagytőke, Zalota és Jaksor természeti környezetének megismeréséhez a legnagyobb segítséget a kéziratos és nyomtatott térképek adják. Általuk kirajzolódik a folyószabályozások előtti táj képe. Ezekből jól látható, hogy történeti időkben az egész táj arculatát legmarkánsabban a Körös határozta meg, a hozzá kapcsolódó Tőke-érrel. Az elnevezések a táj történelmének mélyrétegeit fedik fel.

Az Alföld település-összetétele, városi fejlődése a török hódoltság után különös utat járt be, minek nyomán sajátos településhálózat alakult ki. Ennek legfontosabb eleme az alföldi város, a másik a tanyarendszer.³ Az Árpád-korban, az egykor pici falvakkal sűrűn behálózott Alföldön számos virágzó település létezett, s mindegyiknek lehetett saját temploma és papja.⁴ A török hódoltság alatt azonban teljesen átalakult az Alföld településképe. Erre az időre tehető több jelentős, régi település elnéptelenedése. Ekkor halt ki a tárgyalt határrészen az Árpád-kori Tőke falu és Bökény is, mely a Körös-torkolati elhelyezkedés miatt korábban jelentős volt. A török kort követően még további falvak pusztultak el, neveik már csak határrészként maradtak fenn. (Hékéd, Szentlászló, Dónáttornya, Tés, Ecser, Királyság, Veresegyháza)⁵ A környező falvak elnéptelenedésével párhuzamosan azonban Szentes mindig feltámadt hamvaiból. A törökök kiűzése után gyors ütemben költöztek vissza az elmenekült családok. A legenda szerint több árvíz és tűzvész dacára Szentes összesen négy alkalommal népesült be újból. Mezőgazdasága, állattartása, kereskedelme kiemelte a környező falvak közül. Nem tekinthető véletlennek, hogy hamarosan mezővárosi rangra emelkedett, az oklevelekben már oppidumként szerepel.⁶ A város szép lassan átvette a vezető szerepet a környék településstruktúrájában. Ehhez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy egykor sűrűn lakott, nagy kiterjedésű pusztái és legelői kitűnő feltételeket biztosítottak az állattartáshoz, ezáltal az anyagi gyarapodáshoz.

Az iskoláztatás kapcsán mindenképpen ki kell térni azokra az előzményekre, melyek Szentes kulturális életét előmozdították, s melynek során városunk a környező pusztaságok és a később kialakult tanyavidék gazdasági és kulturális központjává vált. A pestisjárvány után az 1715. évi adóösszeírás kapcsán azt olvashatjuk Szentesről, hogy szinte kivétel nélkül református, élén kálvinista lelkésszel.⁷ Ebből következik, hogy a reformáció, valamikor ezt megelőzően, a 16. század során fogott táptalajt a térségben, minek nyomán a lakosság teljes mértékben kálvinista lett.⁸ Utalás történik továbbá arra is, hogy egyedül itt élnek értelmiségiek. A török idők során tehát Szentes maradt egyedül életben a környező falvak közül, sőt mezővárossá nőtte ki magát, élénk kereskedelmi élettel. A város körül gyéren lakott pusztaság terül el, ahol a szentesi gazdák legeltették állataikat. Ebben az időben báró Harruckern János György pártfogásának és a református vallásszabadságot támogató betelepítő politikájának köszönhetően a lakosság száma folyamatosan gyarapodott, az egyházi élet zavartalanul fejlődhetett.⁹ Ilyen fajta kulturális és gazdasági előrehaladás csak a városon belül volt megfigyelhető, melynek hamarosan jelentkeztek a kézzelfogható eredményei is.

A szervezett iskoláztatás kialakulása Szentesen a reformációval függött össze.¹⁰ A város legrégebbi iskolájáról, a szentesi reformátusságról, a református oktatás történetéről bővebben az erre vonatkozó szakirodalmakban olvashatunk.¹¹ Annyi azonban ide kívánczok, hogy városunk újjászületésében, szellemi kultúrájának fellendülésében meghatározó szerepe volt Kiss Bálint református lelkésznek, kinek nevét mai napig őrzi az iskola. Kiss Bálint az Alföldön nőtt fel és munkásságát szemlélve a tudomány egyetért abban, hogy nem csak az oktatás meghonosításában vállalta a szellemi lángoszlop szerepét, de nagy szerepe volt abban is, hogy a földművelő nép igényeire és hasznára tekintettel fejlesztette ki azokat oktatási elveket, melyek a református oktatást magas színvonalra és gyakorlati értékre emelték. Mivel az alföldi nép legnagyobb része földművelésből élt, Kiss Bálint felismerte, hogy az általános ismeretterjesztés során gazdasági szempontokat is figyelembe kell venni. Az alföldi parasztság, közelebről véve a szentesi földművelő nép sorsának jobbitására tette fel életét. Terveiben új munkamódok, termelési eljárások kidolgozása is szerepelt, olyan mezőgazdasági újításokon törte a fejét, melyekkel a munkát, a termelést könnyíteni lehet.¹² Jobbitó tevékenységét a szószékről a nép mindennap életére is kiterjesztette.¹³ Ebben az időben a kötelező tantervet a Tiszántúli egyházkerület adta ki, de Kiss Bálintnak köszönhetően a fiúiskolákban gyümölcsfatermesztés, nemesítés, a leányiskolákban női kézimunka, vessző, gyékény és nádfonás oktatást is szerveztek.¹⁴ Látható tehát, hogy az általános tantárgyak mellett nagy szerep jutott a mindennapi élethez szükséges ismereteknek, melyben gazdaságtan, növénytan, állattan és különféle takarmányfélék termesztésének praktikai szerepeltek.¹⁵ Ez a gyakorlatias célokat szem előtt tartó oktatási elv később majd visszaköszön a tanyai iskolák megszervezésénél.

Szentes város nagy kiterjedésű pusztáinak határai az 1837-es örökváltság után váltak véglegessé. A szerződés értelmében a kiterjedt uradalom közigazgatása és jogszolgáltatása Szentes város tulajdonába ment át, benne a tőkei határral. A szóban forgó terület tágabb környezete, Kistőke és Nagytőke is az örökváltság után kezdett betelepülni. Közigazgatásilag ekkor Szentes város külterületi lakott helyeként tartották nyilván. A letelepülők elsősorban szentesiek közül kerültek ki. A legjobb minőségű földek Nagytőkén voltak, a jobb módú szentesi gazdák itt vettek leginkább földet. Az 1910. évi népszámlálás szerint Nagytőke lakossága 298 fő volt. Ebből 168 református, 130 fő katolikus. Az 1928-ban megjelent Szentes monográfiájában Nagy Imre kötet szerkesztő Tökéről azt írja, hogy „*Máig is egyik legnagyobb, legtermékenyebb része a városnak, mit büszkén aranytökének neveznek a gazdák. Vasútja, állomása, külön két vasúti megállóhelye, műútja, népiskolája, népháza, két olvasóköre, s népkönyvtára birtokában könnyen felejtheti az elmúlt századok zivatarait, s nézhet eléje még szebb kulturális és anyagi előrehaladásnak.*”¹⁶ Zalota, Bökény és Jaksor az árvízmentesítés után települt be, ahol főleg kis és középbirtokosok éltek.¹⁷ Ezek a területek korábban teljesen ki voltak szolgáltatva a víz, a Körös uralmának. Az árvízmentesítések és földrendező munkák kapcsán megjelent a kubikus munkás társadalmi réteg, kiknek felmenői a jobbágyfelszabadítás után nem jutottak földterülethez.

A tanyák létrejöttét tehát az örökváltság, az úrbéri rendszer eltörlése hívta életre. Lakóépület csak tartósan birtokolt földre volt érdemes építeni, amely felszabadult a nyomáskényszer alól. A nyomáskényszer kizárja a tanyát, a tanya pedig a nyomáskényszert.¹⁸ Ezt felismerte a magyar parasztság nagy része, ezért ennek az időszaknak legjellemzőbb törekvése a földhöz jutás volt. A fiatalok igyekeztek külön menni az öreg szülőktől és saját családot alapítani. Sokan eleinte csak haszonbérelni tudtak egy-egy nagyobb birtokostól, de igyekeztek minél előbb megvásárolni az adott területet, úgymond „önálló lakhelyre emelkedni.” Volt, akinek az a sors jutott, hogy „világéletében más földjén tanyás, más szőlőjében kapás maradt”.¹⁹ Az öreg szülők esetében ellentétes tendencia dívott: öregségükre legtöbbször „hazamentek” a városba lakni.

Kistőke, Nagytőke, Zalota és Jaksor tanyáiról elmondható, hogy a várostól életformában már elszakadt, állandó kinnlakásra berendezkedett gazdaságok voltak. Ennek oka, hogy a terület már igen messze esik az anyavárostól. A szórványtanya vagy farmtanya fogalmát - melyet ma az Alföld tanyáira használunk -, Erdei Ferenc szociográfus alkotta meg.²⁰ A szórványtelepüléseken évtizedek alatt természetes sűrűsödések, kis falumagok alakultak ki, ahol a szórványközösség elöljárósága székel, kihelyezett közigazgatási hivatal, iskola és néhol templom is épült.²¹ Megfigyelhető, hogy ezek a sűrűsödések többnyire a néhai, elpusztult régi falvak helyén szerveződtek. Ilyen a térségben központi szerepet betöltő Nagytőke is, a néhai Tőke falu helyén.

A külterületi iskolák megszervezése (1850-1920)

A 19. század közepén a Szentes kiterjedt határrészein élő tanyai népesség gyarapodása folytán egyre inkább szükségessé vált a külterületi iskolák létrehozása. A városban ekkor két katolikus iskola működött, a többi református volt.²² Hazánkban a kötelező és ingyenes iskoláztatásról szóló törvényt már 1848-ban meghozta az első független, felelős kormány. Az egységesebb, állami irányítás alá eső iskolarendszert megteremtő törvényt báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter dolgozta ki. A szabadságharc miatt azonban a törvény nem ment át a gyakorlatba és a tanköteles korúak körében továbbra is gyakoriak voltak a hiányzások. Az iskolába járást sok esetben maguk a szülők hátráltatták.²³ Ennek ellenére az 1850-es évekre a belterületi iskolák túlszűfoltta váltak, ráadásul erre az időszakra esett a klasszikus tanyás gazdálkodások létrejöttének csúcspontja, ami az örökváltság nyomán rohamosan felgyorsult. Ebben az időben Szentes külterületi határa közel 70.000 katasztrális hold, a tanyai lakosság gyarapodása szemmel látható, ami egyben azt jelentette, hogy a város összlakosságának jelentős része messze eső külterületeken élt. A kialakult tanyás gazdálkodás virágkorában – amely az 1850-1920-as évekre tehető –, 70 év lefolyása alatt a tanyai népesség száma a duplájára nőtt, ami Szentes összlakosságának 36 százalékát tette ki. (1869-ben 6300 fő, 1920-ban 11543 fő).²⁴ Mindezek folytán érthető az „iskolakerülés problematikája”, hiszen a nagy távolságok miatt a tanyai népesség gyermekei számára lehetetlenség volt bejutni a városi iskolákba. Súlyosbította a helyzetet az a szülői hozzáállás,

miszerint a gyerek hasznát inkább a mezőgazdasági munkában látták. A tanyán élő gyermekeknek ebben az időben az 53,15 százaléka nem járt iskolába. Ennek érdekében a város első körben 1854-56 között négy külterületi iskolát hozott létre, elsőként a nagykirálysági, majd a dónáti, kajáni és belső ecseri határrészen. Ezek közül a kajáni iskola katolikus volt.²⁵ Az induló iskoláról, tanítóiról és a pontos gyereklétszámról minden megőrződött az utókor számára az elkészített tabellákból.²⁶

Az 1867-es kiegyezés után folytatódott a vallás- és közoktatásügy megreformálása az analfabétizmus felszámolása érdekében. Az ekkor kinevezett Adrássy-kormányban szintén báró Eötvös József nyerte el a vallás- és közoktatásügyi tárcát, aki folytatta a polgári átalakítást és a polgári közoktatást megteremtő eszmét. Ennek nyomán született meg az *1868-as Népiskolai törvény* (Eötvös-féle törvény), amely bevezette az általános tankötelezettséget 6-12 éves korig. Aki nem tanult tovább, annak 15 éves korig kellett látogatni az iskolát. A kötelező szintű elemi oktatással a nép szélesebb rétegeinek általános műveltségét akarták biztosítani (írás, olvasás, számolás). A törvény egyúttal meghatározta az iskolák hierarchiáját, jogkörét, feladatkörét. Azelőtt az iskolákat még kizárólag az egyház üzemeltette, ettől kezdve azonban elemi népiskolákat tarthattak fenn hitfelekezetek, társulatok, magánszemélyek, közösségek és az állam. Minden nemű iskola közvetlenül a község (város) hatósága alatt állt, feladatát az általa választott iskolaszék közbenjárásával gyakorolta. Az iskolaszék tagjait oktatásügyhöz értő egyének és lelkészek közül választották meg. Az ország területét vármegyénként tankerületekre osztották, élén a tanfelügyelővel.²⁷ Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a Népiskolai törvény sajnos a tanítók bérezésének kérdését nem kezelte megfelelően, ami a szentesi újságoknak is visszatérő témája volt: „Az iskola, mint a nemzet szellemi képzésének - ennek folytán anyagi jólétének – kútforrása, megérdemli, hogy az életkérdések élén álljon.”²⁸

A tanyai iskolák létrehozásának az analfabétizmus felszámolásában még nagyobb jelentősége volt, mivel ahogy láttuk, az iskolába nem járó tankötelesek nagy része a tanyai gyerekek közül került ki. A népiskolai törvény elrendelte, hogy a tanyavilág gyermekeinek műveléséről azoknak a városoknak, községeknek kell gondoskodni, amelyekhez a tanyák tartoznak. A tanyai iskolák felállítására kötelező törvény Szentest is érintette. Ennek folytán helyeződött a hangsúly az egyházak által vezetett születési és halotti anyakönyvekre, kiaknázva a tankötelesek pontosabb nyilvántartását, tekintet nélkül a felekezeti hovatartozásra. Évenként kellett úgynevezett statisztikai táblázatokat készíteni. A hiányzások miatt Szentesen az a módszer alakult ki, hogy a tankötelezetek összeírását összekötötték az évenkénti adóösszeírással. Ilyenkor a családfőnek nyilatkozni kellett a tanköteles gyermekei számáról. Ezeket kiegészítették a felekezeti tanítók kimutatásai.²⁹ A tanyai iskolahálózat kiépítése mindennél fontosabb szemponttá vált, ezzel párhuzamosan pedig rendelet született arról, hogy aki 15 éves korig nem járhatja iskolába gyermekét, az büntethető. Ez egyaránt vonatkozott a szülőkre, gyámra vagy a cseléd munkában álló gyermekek gazdáira. Ennek az intézkedésnek a kiterjesztése szintén fontos volt, mert számos beszámolóból, visszaemlékezésből tudjuk, hogy a tanyai gyermekek körében gyakori volt a

cselédeskedés, a cselédsors. A korabeli helyzetről így olvashatunk: „*A tulajdonképpeni iskolaköteles növendékek jelentős része tanyai lakosok gyermekei voltak, ezek többsége pedig minden iskoláztatás nélkül lépett ki az életbe. S egyáltalán nem azért, mert a szülők nem akarták gyermekeiket iskolába járattatni, hanem mert ezt a legtöbb esetben nem tehették. A szegényebb földművesek, gazdasági cselédek anyagi okokból nem voltak képesek a gyermekeiket a városi iskolákba járattatni, a tanyai iskolákba is csak jó idő esetén. A nagy távolságok miatt ősztől tavaszig el voltak zárva az iskolától... Egyetlen megoldás vezethetett eredményre: módot adni arra, hogy a gyermek kényelmesen hozzáférhessen az iskolához; akkor az iskolai növendékek számának ugrásszerű növekedése várható.*”³⁰ A sikeres megvalósuláshoz Szentes városának tehát két fontos feltételt kellett biztosítani: tanyai iskolák építését, illetve a tanyai lakosságról szóló minél pontosabb és naprakész nyilvántartást. A rendszer stabil kialakulásának időszaka nem volt zökkenőmentes, minden évben akadtak gondok, pontatlanságok. Azt is tudjuk, hogy a pontatlanságok nem a tanítók részéről keletkeztek, mert az oktatók szorgalmát és szakmai felkészültségét félévente történő vizsgákkal szigorúan ellenőrizték.³¹

Az elemi népiskolák történetének felkutatásával Labádi Lajos foglalkozott részletesen. Az első tanyai iskolák eleinte vagy a református, vagy a katolikus egyház kezelésében voltak, később mind a város fennhatósága alá kerültek. Említettük már az első külterületi iskolát a nagykirálysági határrészen 1854-ből. Tudjuk azt, hogy a református egyház már az 1850-es évekre eltörölte a tandíjat, és ebben a szellemben fejlesztette iskoláit. Ezzel körülbelül fél évszázaddal előzte meg korát, mert az országgyűlés csak 1908-ban rendelte el az elemi népoktatás ingyenességét.³² A helyi nyomdák által kiadott tankönyveket 1867-től csakis a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyása után lehetett használni, mind a világi, mind az egyházi iskolák esetében. Törekedtek arra, hogy a használt könyvek minél több éven át örökíthetők legyenek a szegényebbek számára. A tanulók házilag elkészített táskában hordták az iskolai felszereléseiket, az olvasó- és nyelvtankönyvön kívül egy számtanfűzet és egy vonalas fűzet volt. A szükséges felszerelések a tanítási, gazdasági és kertészeti eszközöket mind magukban foglalták. (A tanulók még a II. világháború után is palavesszővel írtak palatáblára. A grafitceruza és a fémtoll csak később jelent meg).³³ 1883-ban a derekegyházi oldalon, 1885-ben a tőkei oldalon, 1891-ben az Eperjes-széli határrészben, 1905-ben pedig a berki szőlőkben nyílt iskola.

Labádi Lajos kutatásai a tanyai iskolák államosításának időszakáról, folyamatáról is részletes leírást adnak. Szentesen ebben az évben ismét Mátéffy Ferencet választották meg polgármesternek, aki folytatta városépítő tevékenységét. Emellett még ebben az évben sikerült állami kezelésbe adnia a város 15 külterületi iskoláját.³⁴ A folyamat szükségességét az váltotta ki, hogy az iskolák fenntartása nagymértékben megterhelte a város költségvetését, ezért 1907 tavaszán a város kérelemmel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy vegye át az állam a külterületi iskolák működtetését. Az ügy érdekében Mátéffy rendkívüli közgyűlést hívott össze. A tanyai iskolákról szóló jelentést Bugyi Antal főjegyző készítette elő, amiből kiderül, hogy az addig felépült 9 külterületi iskolába mindössze

600 tanköteles gyermek járt és körülbelül 1200 maradt iskolázatlan. Az államosítási szerződés 1908-ban lépett életbe, amely szerint Szentes köteles 8 új iskolát építeni. Egyidejűleg kimondták azt is, hogy a tanyai iskoláknál alkalmazandó 16 tanító közül 8 református és 8 római katolikus legyen. Az államosítást tehát újabb iskolaépítések követték. A további új iskolák helyét 1908 február végén jelölték ki. Az érintett határrészek a következők voltak: Mucsihát, Veresegyház, Vekerhát, Kistóke, Hékéd és Külsődönát. Új iskola épült Zalotán és a Berekben is. Az erőfeszítések meghozták az eredményt: a be nem íratott gyerekek száma 22,83 százalékra csökkent.³⁵

Élet a tanyai iskolában. A Zalotai iskola története. (1908-1970)

A Zalotai iskola története a rendelkezésre álló szakirodalmak alapján és a 2000-es évek elején folytatott saját kutatás nyomán rajzolódik ki. A 2000-es évek elején a szóban forgó tanyavilágban számos olyan személlyel sikerült interjút készíteni, kiknek gyermekkoruk az iskola megalakulása utáni évtizedekre esett. Az interjúk során már mindannyian 75-80 év körüliek voltak. Személyes visszaemlékezéseik hiteles forrást nyújtanak az elemi iskolás éveikről. Később, a szülővé válás kapcsán az iskola későbbi évtizedeiből adtak nélkülözhetetlen leírást. Az iskola gyakorlati működését és a megszűnése előtti évtizedek eseményeit pedig az iskola utolsó pedagógusának részletes elbeszéléseiből ismerhetjük meg, aki a kutatás idején még a Zalotai iskola épületében lakott. Elbeszélései mellett számos archív fotóval járult hozzá a dokumentálás színvonalához. A továbbiakban az adatközlők visszaemlékezéseinek alapuló leírásoknál zárójelben az interjúalanyok nevének kezdőbetűit tüntetem fel. Visszaemlékezésükkel rendkívüli módon segítettek a térség tanyai társadalmi életének megismerését, különös tekintettel az itt álló iskola múltjára. A 2000-es évek elején készített személyes interjúkat azóta kiegészítettem a Koszta József Múzeum könyvtárában levő, Szalva Péter hagyatékából származó „*Vallomások Szentesről*” című könyv segítségével, mely 1990-ben jelent meg Bodrits István könyvtáros szerkesztésében.³⁶ A javarészt Szentesről elszármazottak tollából származó gyűjteménykötet számos olyan visszaemlékezést tartalmaz, amely a vizsgált témához és területhez nyújt értékes adalékokat. Ezek közül a Zalotai iskolát és környékét érintő emlékezések összehasonlításként szolgálhatnak a személyes terepmunka során készített interjúk elbeszéléseivel. A kötetben megszólaló, Szentesről elszármazott, egykori Zalotai iskola tanulói ékesen bizonyítják, hogy a tanyai iskolákból is sokra vihette az ember.

Az iskola első évtizede (1908-1920)

Tanyai iskola alatt a néprajzi lexikon szerint tanyásodott határrészen álló, zárt településen kívül eső, külterületi, alsófokú oktatási intézményt értünk, amely egy vagy két tanteremből, valamint tanítói lakásból áll. Általában osztatlan vagy részben osztott. Az iskola megalakulása utáni első évtizedét Labádi Lajos kutatta fel.

A Zalotai iskola 1908-ban, a külterületi iskolák már bemutatott, állami kezelésbe kerülése nyomán jött létre, minek során rögtön az első évben 77 tanulót számláltak. A Zalotai népiskola a

Nagytőkei iskola tanfelügyelete alá tartozott. Labádi Lajos korabeli hírlapok alapján végzett kutatásai szerint a kistőkei lakosok régóta kérték, hogy a város Zalota határrészen is állítson fel egy iskolát, mert évenként közel 100 gyerek maradt iskolázottság nélkül. A hírlapok szerint a Zalotai iskola első tanítója Lakos József lett, aki 20 pályázó közül nyerte el az állást. A továbbiakban az állami fenntartás megvalósulásának hiányosságairól szerzünk tudomást, ám ezek főként egyéb külterületi iskolákról szólnak, így biztos forrásunk nincsen arról, hogy Zalotán milyen állapotok uralkodtak. A helyzet a következőképpen festett: *„Két-három év telt el a tanyai iskolák államosítása óta, de máris kitűnt, hogy nem volt túl jó ötlet. Erre utal az Alföldi Ellenzék 1912 novemberében közzétett cikke, amelynek címe: Fagyoskodó iskolás gyerekek – Sztrájkra készülnek a szülők: " Államosították a szentesi külterületi iskolákat, de nem sok köszönet van benne. A város megépítette az iskolaépületeket, de az állam nem gondoskodik azok tisztességes fenntartásáról, és egyébként is, az iskolák legszükségesebb kiadásaira vagy egyáltalában nem ad pénzt, vagy a legszűkmarkúbban gondoskodik azokról.”* Megtudjuk továbbá, hogy a veresegyházi és mucsiháti állami iskolákban nem fűtenek, és a gyermekek annyira fáznak, hogy nem képesek a kezükben tartani a palavesszőt, nincs megfelelő ivóvíz. A tanulók, 6–7 éves gyermekek napról napra magukkal cipelnek kilométer távolságra hazulról ivóvizet.³⁷ A probléma abból a disszonanciából fakadt, hogy az állam a legszigorúbban megkövetelte a gyermekek iskolába járását, mulasztás esetén akár bírsággal sújtva a szülőket, azonban nem történt gondoskodás megfelelő fűtésről annak ellenére, hogy a legtöbb gyermek hideg, szeles időben több kilométer távolságból járt be iskolába.³⁸

Az iskola az 1920-40-es években

Az iskola későbbi éveinek feltárását már a megszólaltatott egykori tanulók visszaemlékezései segítik tovább. A megkérdezettek egybehangzó emlékezete szerint a Zalotai iskolába főként Zalotáról, Bökényből és a szomszédos Jaksorról jártak gyermekek. Az 1920-40-es évek időszakáról Ecsédi Józsefné Molnár Erzsébet Kistőke-nagytőkei lakos (szül.:1924) elmondása nyújt támaszpontot, akinek gyermekkorra a húszas, harmincas évekre esett. Ecsédiné a Zalotai iskolában még 6 osztályt végzett el, ami egybevág azzal, hogy a nyolcosztályos tankötelezettséget csak később vezették be.³⁹ Az 1920-as években Boros Géza volt a tanító 1931-ig. (E.J.) Ezt támasztja alá Derzsi Kovács Ferenc a Szentes monográfiájában, aki Boros Géza mellett Kiss Pált jelöli még meg tanítóként a 20-as években. Derzsi Kovács Ferenc leírja az 1908-tól Zalotán tanítók névsorát: Galambos István, Gajzágóné Pendl Mária, Kiss Pál, Boros Géza.⁴⁰ Arra, hogy Boros Géza mikor került Zalotára, Ecsédiné nem tudott pontos választ adni, mert csak az első osztályt járta nála. Boros Géza a visszaemlékezés szerint eredetileg színészember volt.⁴¹ Ecsédiné visszaemlékezése szerint a Zalotai iskolában az első osztályos gyereket az ábécé tanításakor olyan módszerrel oktatták, hogy a betűket mutogatni kellett. Minden betűhöz volt egy kis magyarázat. A szavak kiejtésekor a jelek segítségével könnyebb volt összekapcsolni a betűket. Például az „n” betűt a méhecske zöngéséhez hasonlították. (E.J.) Erről a tanítási módszerről olvashatunk

egy másik visszaemlékezésben, dr. Fenyvesi István - később a szegedi egyetem nyelvésze, irodalomtörténésze és egyetemi tanára - soraiból, aki a Körös-parti, Tűzkövesi gátórházból⁴² járt a nagytőkei iskolába ezekben az időkben. Igaz a leírás a nagytőkei iskolára vonatkozik, de Ecsédiné beszámolója szerint Zalotán is ugyanígy zajlott a tanítás: „Az elsősöket, akik alig tudnak megbirkózni a szűk pad fegyelmével és a hosszú-hosszú óráig csendben maradással, vonalak, köröcskék segítségével (a tanárnő Vonyák Magdolna) írni tanítja. A könyvben levő betűk felismerését pedig az akkor érvényben levő módszertan értelmében köznapis eszmétársításos mutogatással hozza közelebb. Például a K a homlokunkhoz illesztett hüvelykujj és a kinyitott tenyér segítségével kakas tarajának képzetét váltotta ki bennünk.”⁴³

A Zalotai iskolában 1931-ben Boros Gézáat Kiss Lajos tanító (szül.: 1912) váltotta fel, aki épphogy akkor töltötte be a 20. évét. Bátyja, Kiss János is tanító volt egy másik iskolában. Kiss Lajos egy évig mellette volt segédtanító, mielőtt a Zalotai iskolához került. Ecsédiné szerint Kiss Lajos először olyan nagy szigort alkalmazott, hogy emiatt majdnem elküldték. Egy szülő bepanaszolta a nagytőkei iskolaigazgatónál, mert olyan erős körmösöket osztogatott, hogy a vonalzó élével ütött. A gyerekeknek kiharadt belé az ujjá vége. Ekkor aztán mérsékelte szigorát, de többé a gyerekek nem hancúroztak tanítás előtt, mint Boros Géza idejében. (E.J.) Ezt a fordulatot támasztja alá, hogy egy másik – Ecsédinétől 12 évvel fiatalabb – diák visszaemlékezésében már kedves tanítóként emlékeznek vissza Kiss Lajosra: „Szentesen születtem 1936. január 9-én. Szüleim Szentestől 12 km-re, a Hármaskörös partján gazdálkodtak. Ott jártam elemi majd általános iskolába... Minthogy életem első 18 évét töltöttem ott, érthető, hogy jó szívvel emlékezem tanítóimra, tanárainra. Közülük is különös szeretettel gondolok Kiss Lajos tanítómra.”⁴⁴ Szintén Kiss Lajos tanító keze alatt kezdte az elemi iskolát Révész András (szül.:1935) juhász, aki iskolás éveiben Zalotán, az Iskola dűlőben, a Bíró Gábor-féle tanyában lakott. Visszaemlékezése szerint az 1940-es években 116-an jártak az iskolába egy tanító keze alá. (R. A.) Tudomása volt arról is, hogy Kiss Lajos felesége még 2006-ban Szentesen lakott, a Boros Sámuel utcában. Mint a tanyai iskolákban általában, Zalotán is összevont tantervű iskola volt, 6 osztály egyszerre járt. Elöl ültek a legkisebbek, a terem hátsó része felé az egyre nagyobbak. A tanító egyszerre foglalkozott minden korosztállyal, és egymás után kiosztotta a feladatokat. A tanítás reggel 8-tól délután 4-ig tartott. Télen a nagy hóban csak 12 óráig volt oktatás. A Zalotai iskolába minden irányból jártak gyerekek: Zalotáról, a bökényi duzzasztótól, a kistőkei határ északi részéről, Jaksorrol. Bökényből komppal és ladikkal hordták a gyerekeket. Ecsédi Józsefné visszaemlékezése szerint Jaksorról a gyerekek reggelente 9-10-en vidáman mentek az iskolába, de emellett megvolt az iskolába járásnak a rendje: mindig kettesével mentek, és mindenkinek illedelmesen köszönni kellett az úton, akár gyalog, akár biciklivel, akár kocsival járt arra valaki. A tanítás végén, az iskolaudvaron sorakozót tartott és egy „Isten áldjon meg benneteket” kíséretében elbocsájtotta a gyerekeket, a gyerekek pedig utána ismételték. (E. J.)

Az 1920-40-es éveket a Klebelsberg Kuno jóvoltából folytatódó iskolareformok határozták meg, melyek az oktató és nevelő munka összhangját kívánták megteremteni. Klebelsberg a Trianon által elszegényedett és megcsönkített Magyarország felemelkedését a kulturális reform segítségével képzelte el, ami a fejlődés mozgatórugója. Elképzelései között fontos helyet foglalt el a magyar nép műveltségi színvonalának emelése, melyet a népiskolák tömeges létrehozásával és a szervezett népművelés kiépítésével akart biztosítani. Kezdeményezésére 1925-ben nagyszabású program indult.⁴⁵ A reformok kiindulási pontja az volt, hogy időközben az oktatással szembeni elvárások változtak. Az 1867-es oktatási törvény az alapvető ismeretek elsajátítását célozta meg, ez a századfordulóra már kevés volt. A tanítási anyag csak azokat az ismereteket célozta meg, melyek elegendőek voltak ahhoz, hogy az oktatásból kikerülő egyén a termelő munkában el tudjon helyezkedni, valamint vallási, valláserkölcsi és politikai normákat adott át. 1925-ben új tanterv lépett életbe, melynek értelmében a tantárgyakat és a követelményeket praktikusabbá kellett tenni. A korábbi erős tantárgyi oktatómunka mellett ismét előtérbe került a nevelőmunka fontossága, miszerint a gyermekben az egész ember művelését kell megvalósítani. A tanítást igyekeztek a cselekvéssel összekapcsolni. Ez tanyai népiskolákban sem lehetett másképp. Az alsó tagozatos tananyag az írás és olvasás párosításából állt, másodiktól az olvasás külön tantárgy volt. Az olvasmányok közül sok foglalkozott állatokkal, a mindennapi élet tanulságaival, mely közelebb hozta a kapcsolatot a gyakorlati élettel. A testnevelés és az ének tantárgyak esetében nagy hangsúlyt helyeztek az ismétlésre. Szokás volt a gyerekeket minden tanóra előtt 4-5 percig énekelteni, hogy tisztuljon a tüdő, és jobban tudjanak koncentrálni a következő órára.⁴⁶ Ezekre a gyakorlati életet előtérbe helyező módszerekre láthatunk példát a visszaemlékezők beszámolóiból, mint amilyen az ábécé tanításakor használt „köznapi eszmetársításos mutogatás”.

1925-től adták ki a népiskolai tárgyak oktatásához szükséges tankönyveket, melyek az „Egységes Népiskolai Vezérkönyvek” elnevezést viselte. Mivel a magyar népiskoláknak elég erős földműves háttere van, így a gyerekeket elsősorban mezőgazdasági tevékenységre képezték. A szükséges felszerelések a tanítási, gazdasági és kertészeti eszközöket mind magukban foglalták. Erről rendelkezett az 1926. évi „mezőgazdaság népesség érdekeit szolgáló népiskolák felállításáról és fenntartásáról” szóló törvénycikk. Az országot 5 km sugarú körökre osztották, és kötelezték a hatóságokat és a földbirtokosokat a népiskolák felállítására.⁴⁷ Ugyanakkor azt is vallották, hogyha a gyermekben más hajlamok jelentkeznek, annak sem szabad gátat szabni. Klebelsberg a baj forrását abban látta, hogy a szülők nem engedték a gyermekeiket iskolába, mert a mezőgazdasági munkában több hasznát látták már a 11-12 éves gyerekeknek. Az általános tankötelezettség elrendelése és a tanyai iskolahálózat kiépítése Szentesen is elérte célját. A századfordulón a lakosok 68 százaléka, 1930-ban pedig már a 82 százaléka tudott írni, olvasni. A Klebelsberg nyomán emelt iskolák a tanyavilág legmodernebb épületei voltak, palatetővel és tágas, világos ablakokkal ellátva. A világháború után sok családban nem volt elég ruha és cipő ahhoz, hogy az összes gyerek iskolába járhasson, valamint gondot

okozott az, hogy a szentesi tanyavilág különösen szétszórta volt. Az 1941-es évről azt olvashatjuk, hogy általában véve nagyon sok volt a mulasztó gyermek száma, de igazoltnak tekintettek minden olyan gyermeket, akik nyilvánvalóan ruha hiánya miatt nem járhattak iskolába zord időjárás esetén. A visszaemlékezések szerint sok tanyai gyermek ruházata nem volt kielégítő. A Szeder-majori cseléd-családok gyermekeinek néha saját ruhájuk sem volt. Volt egy család, ahol a kislány nappalra az édesanyja virágmintás parget-hálóruháját kapta meg, amit férfinadrágba tűrve viselt az iskolában egy szakadt csizmával. Otthon viszont éjszakára, ahogy csak tudott, be kellett takarózni a pokróccal, mert alváshoz édesanyja vette magára a hálóruhát. A Szeder-majorból 2 km-t kellett megtenniük az iskoláig. Volt gyermek, aki beérve az iskolába elaludt a fáradtságtól, ha otthon sok munka volt, de a tanító belátással volt és nem bántotta. A legtöbb családnak 4-5 gyermeke volt. Annak idején nem volt még Vöröskereszt, amely ruhaadománnyal segítette a szegény családokat. Aki akart és tanult, az a tanyai iskolából indulva is sokra vihette. A Berényi gyerekek közül Berényi Lajos a miniszteri tisztségig vitte, említette meg 2005-ben Ecsédi Józsefné.⁴⁸ A Balogh családnak három fia és egy leánya volt, az egyik fiú, Balogh János hadbíró lett. (E.J) A tanmenet a hittant is magába foglalta. Mivel a tanyai lakosság vallása nem volt egységes, a tanító a református és a katolikus hittant is tanította. Ecsédi János elmondása szerint a katolikusok voltak többségben (E. J.)

Élet az iskolában 1950-1970

Az 1949-es tanév hosszú volt Magyarország történelmében, a létkörülmények még drasztikusabbá váltak. Kiss Lajos az 1950-es években költözött el Zalotáról Szentesre. Ecsédiné legnagyobb lányát, Katalint (szül.:1945) egy évig tanította még. Az 1950-es években 60-70 gyermek járt. 1954-ben már Salamon László tanított Zalotán, aki az emlékezet szerint alacsony, sovány testalkatú tanárember volt. Zalotáról való távozása után még évekig a szentesi Petőfi Általános Iskolában tanított, majd pedig magántanítványokat vállalt. Búcsúztatásakor a tanyai társadalom bankettet és bált rendezett számára a gazdakörben épületében. Salamon László után sok tanító jött-ment egészen a hetvenes évekig, nők és férfiak egyaránt. Az iskolában szülői munkaközösség is működött. Az 1950-es években Mészáros Józsefnét, Mészáros József halász feleségét választották meg elnöknek, aki 13 évig töltötte be a szerepet. Iskolai rendezvényeket és pénzügyeket szervezett, keze alatt még 4 személy dolgozott. Értekezletekre és tanfolyamra Szentesre jártak be. (M.J.)

A Zalotai iskola történetét 1960-tól kezdődően az iskola 1977-es megszűnéséig Bencsik Sziveszterné Szél Ida visszaemlékezéséből ismerhetjük meg, aki a pedagógus szemén keresztül nyújt pontos leírást számunkra az iskola utolsó évtizedeiről. A tanulmányban szereplő archív fotókat is neki köszönhetjük. Bencsik Szilveszterné a 2000-es évek végén költözött el a Zalotai iskola épületéből a főváros környékén letelepedett gyermekéhez. Szél Ida 1941. március 10-én született Röszkén. 1961. március 15-én kezdte tanítói pályafutását eleinte képzés nélkül a röszkei-kisszéksői határmenti tanyai

iskolában. A röszei tanyai iskola végig összevont osztályokban működött. Bencsikné csak felső tagozatosokat tanított. Három év röszei tanítás után a Mórahalom-nagyszéksői határmenti tanyai iskolához került, mert férjével való megismerkedésük után kérelmezték, hogy egy iskolában dolgozhassanak, és férje ott kapott állást. Kezdő pedagógusok lévén járt az 1-1 hold illetményföld, szolgálati lakás, és az elvégzett túlórákból és összevont tanulócsoporthi-pótlékból próbáltak előbbre jutni. Időközben 1963-ban elkezdték a Szegedi Tanárképző Főiskolát levelező tagozaton. Mórahalmon 1969-ig tanítottak férjével együtt, amíg a körzetesítés miatt az meg nem szűnt. Ekkor kezdtek körülnézni a megyében másik munkahely után, pályázatok útján keresték a pedagógusi állásokat. Visszaemlékezése szerint, mikor először járt a Zalotai iskolánál, a hosszú Nagytőkei-út miatt úgy tűnt, mintha a világ végén lenne. A Zalotai iskola Nagytőke iskolaigazgatása alá tartozott. Szándékukkal felkeresték a nagytőkei iskola egykori igazgatóját, Négyesi Jánost, aki megmutatta nekik az iskolaépületet. „*Jónak találtuk és elvállaltuk.*” – emlékszik vissza Bencsikné. 1969. augusztus 29-én aludtak kint először.

Nem volt azonban teljesen zökkenőmentes a kezdet. Zalotán csak 28 beírt gyermek volt, de az előírás szerint 31-es létszámmal lehetett megbontani a csoportot. Nem volt mit tenni, egyikőjüknek megint el kellett járni máshová tanítani. Férje maradt Zalotán, alsó tagozatot tanítani, Bencsikné pedig Magyarásra járt át, naponta kerékpárral. Abban az időben volt fiuk 19 hónapos, és ez nagy gondot okozott. A helyzetet azzal orvosolták, hogy kisfiukat a nagyszülőknél hagyták Röszkén, és csak hétvégeként hozták haza Zalotára. „*Bizony kimaradtak az életünkből a fiúnk első lépései, de nem volt más megoldás.*”-mondja. Három hónapig tanított Magyarésen, mígnem megismerte annyira a gyerekeket és a szülőket, hogy megkért 3-4 szülőt: járassák Zalotára a gyerekeiket annak érdekében, hogy meg tudják bontani a létszámot. Az első szülői értekezlet után két család jelentkezett, hogy egyforma távolságra laknak mind a magyarési, mind a zalotai iskolától - ami fontos szempont volt. Megkedvelték Bencsiknét is, és a gyerekek véleményét kikérve, azok is szívesen beleegyeztek. Őket követte még 7 gyerek. Az iskola körüli tanyákat is körbejárták, mert voltak gyerekek, akik Szentesre jártak. Ennek köszönhetően megbonthatták a létszámot. A munkamegosztás a következő volt: férje az alsó tagozatot, maga pedig a felső tagozatot tanította. Bencsikné ezen kívül, mint külterületi iskolavezető is volt egyben. Zalotára kerülésük idején, 1969-ben, a felső tagozatra 19 gyerek járt, alsó tagozatra valamennyivel kevesebb. Ez osztályonként 3-4 tanulót jelentett, de elvéve volt 6-8 gyerek is. A tanítás az osztatlan tanyai iskola mintáját követte. Ekkor már nyolc osztályban folyt a tanítás.⁴⁹

1969-től 1977-ig egyetlen olyan év volt, amikor egy osztály kimaradt, mert nem volt hozzá elég olyan korú gyerek. Az alsósok és a felsősök tanítása külön épületben zajlott. A felsősök tanultak az iskolaépületben Bencsikné felügyelete alatt. Az alsósok – akiket férje tanított - voltak kevesebben, így ők a szomszédos gazdakör épületében található kisebb termet kapták. Az osztatlan rendszerben 45 perces tanórán a tanár csak egyetlen, a soron következő osztállyal foglalkozott közvetlen. Ekkor volt a számonkérés, a házi feladatok ellenőrzése és az új tananyag leadása. Addig a többi osztálynak ki kellett

adni az önálló munkát. A feladatok kiadása önmagában is sok időt igényelt, mire minden osztály sorra került, majd az óra végén az éppen tanított osztállyal össze is kellett foglalni a tananyagot, valamint a többi osztály önálló munkáját is ellenőrizni. Minderre 45 perc állt rendelkezésre. Nagyon be kellett osztani az időt. A testnevelés és az énekórák esetében a tanórát meg kellett felezni, és alig 30 perc alatt igen nehéz volt egy új dalt megtanítani, vagy a tanórához levetkőzni-felöltözni. A helyzeten az igazgató tudtával Bencsikné úgy javított, hogy összevont órákat: egyik héten csak ének, másik héten csak testnevelés órát tartott.

Az osztatlan iskolának számos előnye is volt, legfőképp, hogy a nagyobb gyerekek tudtak segíteni a kisebbeknek, akár az öltözködésben, vagy az óra előtti feladatjavításban. Általános volt, hogy a szünetekben a szorzótáblát kérdezték egymástól. Más előny is származott ebből: azok a gyerekek, akik fogékonyak voltak az ismeretek elsajátítására, miután kész lettek az önálló feladatukkal, rengeteget megtanulhattak már előre a felsőbb évesek óráiból. Így a gyerekek észrevétlenül is fejlődtek. Bencsikné a saját fián tapasztalta ezt, aki 3 éves korától benn volt az órákon a szülei mellett és rajzolgatott. Otthon egyszer dallal, máskor verssel állt elő, pedig senki nem tanította neki, csak amit az órán hallott. *„A szorzótábla szinte ráragadt.”* – mondja. Be akarták őt adni Szentésre, az óvodába, de nem vették fel, mondván, hogy nincs senki, aki kísérelje a buszhoz. Így egészen addig, amíg iskolaköteles nem lett, bent volt az órákon a tanyai gyerekekkel. Bencsiknének vannak tanítványai, akikből gyermekorvos, pedagógus vagy gyógyszerész lett.

A Zalotai iskolába járó gyerekek mind fizikai dolgozók gyerekei voltak, és „abból éltek”, amit az iskolában megtanultak. A tanulás bizonyos szempontokból nehezebb volt számukra, szüleik látástól-vakulásig dolgoztak, nem tudtak segíteni a tanulásban, házi feladatban. Amelyik családban több gyerek volt, ott a nagyobbak segítettek a kisebbeknek, de sokszor nem volt türelmük magyarázni, hanem gyorsan megcsinálták helyettük a feladatot. A gyerekek petróleumlámpa mellett tanultak, számos gyerek nagy távolságról járt be az iskolába még ezekben az években is. A legtávolabbiak 4 km-ről. A Körös-túlpárti Bökénybe, ahonnan 11 gyerek járt, a révész ment át ladikkal reggelként a gyerekekért. (B.Sz.) Komp csak akkor hozta őket, ha mezőgazdasági gépeket is szállítani kellett. A gyerekeknek össze kellett várni egymást, hogy ne forduljon annyiszor a révész a ladikkal. Télen, amikor a Körös be volt fagyva, a révész a kihúzott kompkötélbe kapaszkodva ment át gyalog a jégen a gyerekekért, azok pedig libasorban követték. A révész Mészáros István volt ekkor.

Télen a tanárnő, Bencsikné általában 5 órakor kelt, hogy begyűjtsön a nagyteremben álló vaskályhába és jó meleg fogadhassa az átfázott gyerekeket. A gyerekek levették az átázott cipőiket és a kályha közelébe húzódtak. *„Aki nem élte át, az nem is tudja elképzelni, hogy mit meg nem tettek a gyerekek a saját érdekükben.”* – emlékszik vissza. Hozzáteszi még, hogy a tanai gyerekeket könnyű volt nevelni, nem volt magatartásprobléma. A nehezebb körülmények ellenére a gyerekek aránylag

Kosztá József Múzeum

rendszeresen jártak iskolába. A szülők kötelességüknek érezték gyerekeik iskolába járatását. A nagyobb családokban előfordult, hogy csak felváltva jöhettek a gyerekek iskolába, mert csak egy cipőjük volt. 1972-ben helyi Vöröskereszt alakult, és gyűjtést szerveztek a szegényebb családoknak. Az 1970-es években a zalotai gazdakör már nem működött gazdakörként, de még otthont adott különféle műsoros esteknek, karácsonyi ünnepségeknek, teadélutánoknak, amit a szülői munkakör szervezett.

A Simon-tanyában hajdan működő népbolt edényáru mellett íróeszközt és füzetet is tartott, a szülők ott vásároltak. A lakosság csökkenésével a bolt forgalma leállt, majd megszűnt. Rosszabb körülmények közt élő családok esetében előfordult, hogy a tanárő segítette ki néhány tanulót füzetekkel, ceruzával. Nem volt ritka, hogy egyes gyerekekről tudni lehetett: éhesen mentek iskolába, de oda érve almát kaptak és egy szelet kenyeret. A testvérek általában egymás könyveit használták, a nagyobbak továbbadták a kisebbeknek. A gyerekek többsége még a 70-es években is gyalog járt iskolába, volt, aki 3-4 km-ről. A magyartési leágazástól fél 6-kor kellett indulni, hogy 8-ra beérjenek az iskolába. Volt ugyan busz, de nem egyezett a tanmenettel: reggel túl korán ment, a gyerekek már 7-től az iskolában lettek volna. Tanítás után szintén ez volt a helyzet, hamarabb el kellett volna indulni, hogy elérjék a buszt. Bencsikné visszaemlékezése szerint a családok általában hetente egyszer mentek be Szentesre, főképp ipari árucikkeket venni, miután megszűnt a helyi kisbolt. Többnyire önellátók voltak, megtermelték maguknak az élelmiszert, csak ruhaneműért és edényáruért mentek Szentesre. Ha ruhát akartak vásárolni, kikérték a gyerekeket az iskolából arra az időre. Tejet, friss húsfélét a tanyaiak egymástól vásároltak, mert a kisbolt nem tarthatott romlandó árut. Ugyan 1970-ben bevezették a villanyt a térség útmenti tanyáiba, de hűtőszekrénye nem volt a boltnak. (B. Sz.)

Az iskolákban lezajló körzetesítés nyomán, 1977-ben a Zalotai iskolában megszűnt a tanítás. A gyerekek egy része visszament Magyartésre. A másik lehetőség a kunszentmártoni iskola volt, de számos család emiatt elköltözött, mert túl messze volt a tanyájuk a buszmegállótól, így nem tudták volna Kunszentmártonba járatni a gyerekeiket. Ezek nagyrészt olyan családok, ahonnan 5 gyerek járt iskolába. Megint mások Szentesre költöztek be. Bencsikné 1977-től 1997-ig a szentesi Damjanich János Általános Iskolában tanított, onnan ment nyugdíjba. Férje Magyartésen tanított egy ideig, majd a csongrádi mezőgazdasági szakmunkásképző kollégiumban.

Etnológus, múzeumpedagógus
Kosztá József Múzeum, Szentes

Szoboszlai Barbara

A juhászélet múltja és jelene. Generációk a tési és tőkei pusztában egy juhász család élettörténetén keresztül.

Bevezető gondolatok

*A tanyakutatás legfontosabb területei a tanya eredete, ki-és átalakulásának folyamata, a tanyai életmód, a tanya, mint települési forma, a tanya, mint gazdálkodási forma és a tanyapolitika.*⁵⁰ Az alföldi mezővárosok tanyás határának benépesülését főként az 1836-os örökváltási szerződés és az árvízmentesítési intézkedések indították meg. A Szentes körüli puszták és a tanyavilág kialakulásának történelmi és földrajzi körülményeit a vonatkozó szakirodalmak alapján egy korábbi tanulmányomban foglaltam össze.⁵¹

A 2000-es évekre már a tanyavilágban is bekövetkeztek azok a változások, melyeket a történelem eseményei és a modern technika okozott a hagyományos paraszti gazdálkodásban. Munkám legnagyobb része helyszíni gyűjtésen alapult, három korosztály bevonásával, minek nyomán az 1900-as évekig visszamenőleg kirajzolódtak a térségben zajló juhászat múltjának egyes részletei. Ennek a kutatómunkának egy szeletét képezi a most bemutatásra kerülő Révész család generációkon átívelő szakmai tevékenysége, mely egészen napjainkig folytatódott.

Kistőke, Nagytőke és Magyartés természeti viszonyai

A 2000-es évekbeli néprajzi gyűjtőmunkám során Révész András juhász és felesége a magyartési tanyák elnevezésű területen élt. Beszélgetéseink is itt zajlottak. Gyermekkorát viszont Kistőként töltötte és felmenői ezen a területen gazdálkodtak, ezért elsődlegesen fontosnak tartom, hogy bemutassam azokat a területeket, melyek az életrajzban szerepelnek. Ebben nagy segítségünkre vannak a különféle kéziratos és nyomtatott térképek.

Szentes szőben forgó északi, legnagyobb területet elfoglaló határrészei a várostól már igen messze esnek. A 19. század végén, 20. század elején lezajló tanyásodási folyamat során idővel tanyacsoportosulások, tanyaközpontok létesültek. A török korban elpusztult Tés falu nyomán ilyen módon újjászerveződött Magyartés egészen az 1970-es évekig önálló faluként létezett. A Lantos István által készített 1934-es térképen jól látszik, hogy Magyartés (M-TEÉS) kívül esik a város határán, önálló község. (1. kép) A 70-es évekre azonban a falu elvesztette megtartó erejét és ennek

következményeképpen Szentes városához csatolták. Ez jól látszik az 1996-os Terney László féle térképen, ami Magyartést már Szentes határrészeként, „Magyartési tanyák” felirattal jelöli. (2. kép)

Nagytóke szintén egy elpusztult középkori falu (Tőke) maradványain szerveződött újjá tanyasűrűsödés következtében. A sokáig Tőke-pusztaként⁵² jelzett terület az 1934-es térképen már Nagytőkeként szerepel Szentes határában. (1. Kép). Gazdasági és népességfejlődése folytán 1952-ben önálló községgé szerveződött, és ennek nyomán kivált Szentes határából. A 1996-os térképen jól látszik, hogy Szentes közigazgatási térképén már rajta sincs, mivel önálló község. (2. kép)

A területet északon a Hármas-Körös, Nyugaton a Tisza és a Kurca folyása határolja. „*Szentes határának jelentős térsége a Tisza, a Hármas-Körös és a Kurca folyók nyílt árteréhez tartozott.*”⁵³ A térség középső, legnagyobb kiterjedésű, Kistőke nevű részét észak-déli irányban kettészelte az egykori Tőke-ér, amely ma már csak helynévként él tovább. Tőle nyugatra a reformkori árvízmentesítési törekvések idején vízmentesített legelőt alakítottak ki, ami jól látszik az 1847-es Kocsis Pál-féle térképen. (3. kép) Filep Antal leírja, hogy ez a táj a Körös hajdani medervándorlásairól tanúskodik, és a népnyelvben szintén helynevekként élnek tovább.⁵⁴ (4. kép)

A gazdálkodás feltételei. Talajadottságok és birtokszerkezet.

A paraszti gazdálkodást a talajviszonyok, a birtokszerkezet és az értékesítési lehetőségek határozzák meg. „*Egy-egy tanyai gazdaság szintje nem csupán a birtok nagyságától, hanem a földek minőségétől és a gazdálkodás jellegétől is függött.*”- írja Juhász Antal a szegedi nagytájban végzett kutatásai során.⁵⁵

Ebből a szempontrendszerből kiindulva láttam hozzá a terület feltérképezéséhez. Az általam vizsgált szóban forgó határrészek esetére alkalmazva, kutatásaim azt igazolták, hogy Kistőke, Nagytőke, Zalota és Jaksor mezőgazdaságára általánosan a kisbirtokok túlsúlya volt jellemző. Ennek ellenére a tanyai gazdaságok szintje nagy változatosságot mutatott. Oka a terület adottságaihoz való alkalmazkodás. Érdekes ezért külön kitérni a határrészek talajadottságaira, mely a termelés alapfeltétele volt minden időben. A vizsgált területen négyféle talajtípus található: feketeföld (csernozjom), réti-talaj, öntéstalaj, valamint elsődleges és másodlagos szik. „*A legjobb minőségű földek Nagytőkén voltak, a jobb módú szentesi gazdák itt vettek inkább földet. A többi határrészekeken főleg kis- és középparasztok éltek.*”⁵⁶ A térképre tekintve kirajzolódik, hogy a Tőke-ér jelenti ez esetben a választóvonalat. A tőle északra és nyugatra eső területeken feketeföld, keleten pedig rosszabb, réti talaj és szik keveréke alakult ki, kiemelkedő hátjain feketefölddel. Kistőke Szenteshez közelebb eső déli részei – a Magyartés-nagytőkei műúttól délre – a visszaemlékezések szerint jó minőségű földdel rendelkeznek. Az adatközlők egybehangzó visszaemlékezése szerint egy tanyára általánosan 7 kataszteri hold örökföld esett.⁵⁷ Nagygazdának a 20 holdas gazda számított. Egy tipikus gazda az 1930-as években a 7 hold örökföld mellett idővel - ahogy gazdasága gyarapodott - más földeket is ki tudott fogni haszonbérbe. A

haszonbérés művelés nagyon elterjedt volt a térségben. Haszonbérbe főképp az egyház, szentesi birtokosok illetve iparral foglalkozók adták földjüket. Kisbirtokosoknál legjellemzőbb az egy tehén volt, amit kizárólag saját szükségletre tartottak. Tehenei inkább a fiatal generációnak voltak, akiknek növendék gyermekeik miatt jobban szükséges volt a tej. Az idősek ritkábban tartottak tehenet.

A környék legrosszabb minőségű földjei Jaksoron és Kistőke északi részén találhatók. Legfőképp gyepesek voltak, itt-ott felszántva, emiatt ezeken a területeken az állattartás töltött be fontosabb szerepet. „Az alföldi állattartás jelentőségét, gazdasági súlyát a néprajzi irodalom sokrétűen mutatta be.”⁵⁸ Az állattartás két kulcs tényezője a legeltetés és a takarmánytermesztés. A vizenyős, lápos területet *Bibickocogónak* is nevezték, kukorica nem termett meg benne. Takarmánytermesztésre annál inkább alkalmas volt, keveset, de jó minőséget adott. (Révész András elmondása alapján) Kalászos gabonát csak foltonként vethettek bele, ami azzal magyarázható, hogy a réti talaj kiemelkedő hájtjain feketeföld található. Ezt támasztja alá Juhász Antal leírása is a szegedi tájban végzett kutatásai nyomán: „A Tisza-szabályozással ármentesített kiváló réti talaj nehezebben munkálható, mint a feketeföld, de jó esztendőben kiváló termést ad.”⁵⁹ Az 1880-as években a legtöbb tanyát még legelő vette körül. A gyengébb adottságú területek tanyái gazdaságaiban ezért is vált jelentőssé a juhtenyésztés. A gyapjúra és a tejtermékekre Szentes adott felvevőpiacot.

Révész András juhász és családjának gazdálkodása, elhelyezkedése a térség társadalmi életében

Révész András (1935-2018) juhással a 2000-es évek elején és közepén készítettem interjúkat a térség tanyai életmódjának múltja után kutatva. Akkoriban a Szentes - Magyartés tanya 61. szám alatt lakott feleségével. Élettörténetén keresztül egy generációkon átívelő folyamatnak lehetünk tanúi, ami a térség egyik jellemző gazdálkodási ágazatának, a juhászat és vadászat múltjának megismerését segíti elő, ami helytörténeti és néprajzi szempontból is egyaránt fontos a kutatás számára. Mindemellett gyermekkorát a kistőkei tanyavilágban töltötte, szülei az Iskola dűlőben álló tanyán gazdálkodtak, juhtenyésztéssel foglalkoztak. Ebből kifolyólag a közeli zalotai iskolában végezte az elemi osztályt. Az iskola egykori tanulójaként a zalotai iskola történetéről készült korábbi írásomban is nagyban segítette munkámat.⁶⁰

Életének történetét Révész András maga mesélte el a 2001 és 2006 közötti időszakban lezajlott beszélgetések során. Tanulmányomban többször idézem szavait, melyeket az idézet után (R. A.) jelzéssel jelölök. Sok esetben jelen volt felesége, Varga Anna is, kinek hozzáfűzéseit (V.A.) jelzéssel jelzem. A szakmát az elsőszülött fiú vitte tovább. 2023-tól nagyobbik fiával, ifjabb Révész Andrással folytatott beszélgetések segítettek az ismereteket naprakésszé tenni a jelenkorra nézve, aki sok esetben hozzájárult a meglévő feljegyzéseim bővítéséhez, a hiányzó részletek kiegészítéséhez. Ezen kívül saját életéhez kapcsolódóan egy következő juhász generáció visszaemlékezésébe, tapasztalásaiba kaphatunk betekintést. Ifjabb Révész András szavainak idézéséhez az (ifj. R. A.) jelzést alkalmazom.

Gyermekévek Kistőkén a szülői gazdaságban (1900-1950)

Révész András 1935. május 5-én született Kunszentmártonban, juhász családban. Családfáját az ükapáig tudta visszavezetni. Ükapja, Révész Deme tiszakürti születésű, dédapja Miskolcon volt külterületi tanító. Nagypapja 43 évig béresgazdaként dolgozott egyetlenegy gazdánál. A juhászattal komolyabban apja kezdett el foglalkozni és továbbadta fiának.

Édesapjának, *Révész Andrásnak* (sz.1909) és édesanyjának, *Répás Reginának* (sz.1913.) hét gyermeke született: András (1935), Ilona (1936), Szilveszter (1938), László (1944), Erzsébet (1946), Margit (1949) és Ferenc (1951). (5. és 6. kép) Édesanyja Gödöllőn szolgált, amikor megismerkedett a Miskolcon szolgáló, tehenészetben dolgozó Révész Andrással. Házasságuk után Kunszentmártonban telepedtek le. Révész András foglalkozása szerint nem volt juhász, földműves volt, de megélhetését főképpen birkatartással teremtette elő. Legnagyobb fiát születésétől fogva tanította rá.

1938-ban költöztek Kunszentmártonból Zalotára, az Iskola-dűlőbe (régőbbi nevén Szeder-dűlő), a Bíró Gábor-féle tanyába.⁶¹ (1. kép) Jaksor és Kistőke északi részén a környék legrosszabb minőségű földjei találhatóak. A visszaemlékezés szerint Révész András szüleinek Kistőkén található 7 kataszteri hold földje összesen csak 21 aranykoronát ért.⁶² Emiatt ezeken a területeken az állattartás és a takarmánytermesztés töltött be fontosabb szerepet. Révész András szülei az új földön való megkapaszkodáshoz már ekkor is jelentős számban tartottak lovakat, teheneket, disznókat, baromfit, aminek jövedelmét a tanya feljavítására költötték. Gazdaságuk megerősödött, 1941-ben 22 méter hosszú, 5 méter széles istállót építettek, ami hosszú évek munkája után telt meg ismét jószággal. De ekkor már lovak, tehenek, disznók mellett 100-110 juhot, kecskéket, szamarat és 6 bivalyt is tartottak, ezenfelül gyöngytyúkokat, kacsákat, libákat. Időközben édesapja vasútépítésen dolgozott Romániában, a lovakat onnan hozták. Gazdaságuk fénykorában 12 lovat számláltak. A tanyát megvették, saját tulajdonuk volt. 7 kataszteri hold tartozott hozzá.⁶³ Emellett 71 kataszteri holdat műveltek haszonbérben,⁶⁴ két részletben. 42 kataszteri holdat a Harangozó családtól árendáltak, akik szentesi és kunszenti származásúak voltak.⁶⁵ A többi 29 holdat a Bökényi csárdában működő bolt üzemeltetőjétől, Szabó-boltostól haszonbérelték.⁶⁶ A nagy földterületre Révészéknek elsősorban a jószágértartáshoz: legeltetés és takarmány-termesztés céljából volt szükségük.⁶⁷ Révész András elmondása szerint is ezeken a rossz földeken ugyan kevés, de jó minőségű takarmány termett. Az úgynevezett *bánkúti parasztbúzát* termesztették, mely nagy sikértartalma miatt kiváló takarmány volt. Kaptak volna olcsóbban területet, Szent László-pusztán, de tanyaépület és istálló nélkül. A nagypapa a nagy távolság miatt lebeszélte őket: „*Szó sem lehet róla fiam, mert megessi az embert az út!*” Maguk között úgy hívták azt a területet, hogy *Bíbickocogó*, mert tele volt vizenyős, lápos részekkel, tócsákkal.

A II. világháború előtti időszakban Révész András elmondása szerint a birkák gyapját a szegedi gyapjuforgalmazó vásárolta fel. Általában nem a gazdák vitték Szegedre a gyapjút, hanem a forgalmazó jött Szentesre, mert időszakosan begyűjtőhelyet béreltek ki a városban. A nagyobb magtárak feleltek meg erre a célra. A gyapjuforgalmazónak az 1940-es években Lengyel Tibor volt az igazgatója, jó, szinte baráti viszony jellemezte a gazdákkal való kapcsolatát. A II. világháború megtizedelte állományukat, 12 lóból mindössze egy maradt. Románok vitték el őket. Révész András, ahogyan arról már fentebb szó esett, elemi iskoláit a zalotai iskolában járta Kiss Lajos tanító keze alatt.⁶⁸ Zalotán egy osztályba jártak Rákász Bélával, aki később a szentesi rendőrkapitányságon dolgozott.⁶⁹ Fiatal korában, egy időben a tűzkövesi gátórháznál dolgozott.⁷⁰ (Ifj. R. A.)

Juhászattal nagyobb mértékben a katonaságtól való leszerelése után kezdett foglalkozni. Paraszti munkában testvérei közül maga maradt egyedül. Szilveszter nevű öccse elektrotechnikusként tanult Pesten, és ott is telepedett le. *„Szilvi felvitte magával Pestre Lacit is, ott ipari kazánfűtő, hegesztő szakmát tanult. De nem tetszett neki, jobban szerette a szabad életet és hazajött aztán, juhász lett és Nagytőke vonzáskörzetében lakott.”* (Ifj. R. A.) Húgai az egészségügyben helyezkedtek el. Erzsike Szegeden, Margit Salgótarjánban telepedett le. Legkisebb öccse Ferkó szintén Nagytőke környékén maradt. Ferkónak 2 fia van, egyikük a Bereken lakik, és mezőgazdasági öntöző berendezések beszerelésével foglalkozik.

Fiatal, családi évek (1950-1970)

Révész András a téjesítésékor Pestre ment dolgozni, a vízügyhöz, hazatérve azonban alkalmazkodnia kellett az új helyzethez. (7. kép) 1959-ben, 24 évesen kötött házasságot Varga Annával. (8. és 9. kép) Abban az évben letette a mesterséges megtermékenyítő vizsgát, és attól kezdve szentelte életét a juhászatnak. Az esküvő után a fiatalok elköltöztek, és három évig együtt laktak a feleség özvegyen maradt édesanyjával, özv. Varga Pálnéval az Óvári-féle tanyában. Először az állami gazdaság juhászatában helyezkedett el, majd a téjes évek folyamán számos helyen laktak szolgálati lakásokban Kistőke területén. *„Ezek jó, elfogadható lakások voltak”* – mondja. Házasságuk után első lakhelyük a Kanász-dűlőben volt, a Berceli-féle tanyában.⁷¹ Onnan az akácerdővel határolt Horvát Ilona-féle tanyába kerültek, majd a Csalán-tanyában éltek egy ideig. 1959-ben Kistőkén, még szolgálati lakásban született első gyermekük, ifjabb Révész András, majd kisebbik fiuk, Révész István. (10. kép)

Letelepedés a Tornyai-féle tanyában

1973-ban, 38 éves korára vették meg a Tornyai-féle tanyát⁷² Tóth Jánostól 1 kataszteri holddal, ami már saját tulajdonuk lett. Ez a tanya a 2000-es években már a bevezetésben említett Szentes-tanya 61. szám elnevezést bírta, ahol az interjúk is készültek Révész Andrásal. Az épület egy partos, magasabb területen állt, hátrafelé, keleti irányban a Kurca irányába lejt a talaj. Véglegesen csak 1975-ben költöztek be. Közben fontolgatták, hogy beköltöznek Szentesre, vettek is egy városi házat a Boros Sámuel utca

25. szám alatt. Hogy miért maradtak tanyán, arra így felel: „*Végül mégiscsak úgy gondoltuk, hogy jobb a tanya az állatokkal. A szentesi házat eladtuk, és az árát beépítettük ebbe.*”-mondja.

Eredeti állapotában a tanya hagyományos szoba-konyha-kamra-istálló beosztású volt, cseréptetővel, tornáccal. A térségben a legrégebbi tanyaépületeken megfigyelhető, hogy egy szobával rendelkeztek, az istállók a tanya végében helyezkedtek el. Mögötte kocsiszín. A Tési-pusztának ezt a területét csak az 1800-as évek legvégén, az árvízmentesítések után kezdték művelni. Addig halászzal, vadászattal hasznosították. Ennek emlékét őrzi egy megmaradt egysejtű halászkunyhó is, ami Révészék tanyáján állt.⁷³ A Tornyai család egyik leszármazottja Tornyai Julianna, későbbi Májer Julianna még abban született. Vályogból készült, nádfedeles épület volt, később Révész András cseréppel fedte be, és vágott rá egy nagyobb ablakot. Azon túl szerkezetét tekintve teljesen eredeti állapotában maradt meg. Ott tartják a szalámit, kolbászt, szalonnát, sonkát. (11. kép)

A tanyai gazdaságokban az asszony egyenrangú társa férjének, és a jól működő gazdaság mögött mindig egy dolgos asszony áll. A juhtejet sajtnak dolgozták fel. Az asszony korán reggel vitte a piacra. „*Korán kellett menni, mert a jó tejtermék ellágyul a melegbe. Amelyik nem lágyul el, az olyan is. Az száraz, nem jó.*” (V. A) A gyapjút változatlanul a szegedi gyapjuforgalmi vásárolta fel Révészéktől, mint annak idején szüleitől. A tejet viszont maguk hasznosították. Egy ideig fogyasztottak birkatejet, de leginkább feldolgozták sajtnak, vajnak, túrónak. A feldolgozás a tanyánál folyt, de csak addig végezték ezt, amíg Révész András a téésznél dolgozott, és szolgálati lakásokban laktak. A tej feldolgozásának eszközei 2005-ben még megtalálhatóak voltak Révész András tanyáján (12. kép), csakúgy, mint a birkanyíró ollók. (13. kép)

Tavasszal, május utolján volt az ideje a juhok fürdetésének. Az állatokat lehajtották a Köröshöz, és emberek, meg a kutyák segítségével beszorították őket a folyóba. A juhászok egy része a vízben volt a juhokkal, mert előfordult, hogy némelyik állatot elsodorhatta a folyó. A júniusi nyírást követően értékesíthették a tiszta gyapjút, mert a piszkos gyapjút senki nem vette volna meg. A környék gyapjútermelését a szegedi gyapjuforgalmi vásárolta fel. A nyírás idején, az április utolsó hetétől júniusig tartó időszakban 3-4 alkalommal jöttek Szentesre. Begyűjtőhelyeket létesítettek erre az időszakra, általában a nagyobb magtárakat bérelték ki 1-2 napra. (R. A.)

Szentesen zajlott a birkanyírás. A Rákóczi utcán lakó Szücs műszerész felesége és édesanyja vállaltak nyírást. A gazdához helybe mentek és 2-3 óra alatt végeztek. A juhászok legtöbb esetben maguk is tudtak nyírni, de inkább nyírókra bízta. A munka mellett és egy ember számára túlságosan megterhelő lett volna. A téész időszakban a környék juhászhajói voltak: Révész András, Csernák, Muládi István. Egyes juhtenyésztők összejártak, banketteket szerveztek. A szórakozás mellett a bankettek után jó munkaegység járt. „*Akkor kénytelenek voltunk juhászbankettet csinálni majd' minden héten, hogy jó*

munkaegységet kapjunk”. (V.A.) Az utolsó juhászbankettet a zalotai gazdakörben rendezték 1963-ban, aminek szervezését Révész András vállalta.

A tanya és a gazdálkodás modernizálása az 1970-es években

Révészék 1974-75-ben végezték az átépítést: zárt folyosót, kazánházat alakítottak ki, de a tanya hosszát nem növelték. A tanyának mindvégig egy lakószobája volt. Az állami gazdaság után Révész András a téesz juhászatában dolgozott, ahol megfelelő szolgálati lakásuk volt. (14. és 15. kép) A felújítások alatt abban maradtak, és a már átépített tanyába költöztek csak át. Amikor 1973-ban megvették, akkor még csak 1 hold háztáji föld volt eladó a tanyával. Idővel a tanya körüli föld is eladó lett, de nem saját, hanem gyerekei nevére vette meg. Ennek oka az volt, hogy mivel a téeszben dolgozott, nem kapott volna háztájit. Két fia: András és István osztozott a területen. Szántották: kukoricát, búzát termesztettek. Az interjú idején lucernával volt bevetve. A tanya eredeti gazdasági épületei közül csak a kukoricagórét hagyták meg. A vályogból készült istállót elbontották, mert romosak is voltak, és a méretük sem felelt meg Révészék gazdaságának. A beköltözéskor folytatták a juhtartást, 100-110 saját juhot gondoztak, mint annak idején a szülők. E célra kifejezetten 100-110 darab birkát befogadó hodályt építettek a tanya hátuljába, a házra merőlegesen, téglából. Ezután egy évvel, 1976-ban a régi vályog istállók helyett új istállót építettek téglából, amit eleinte ló és tehén tartására használtak.

Gazdálkodás a 2000-es években. Kecsketenyésztés, disznóhízlalás, pulykatartás.

A 2000-es évekre az istállót szabad kifutóval bővítették, mert a tehenek és lovak helyét tyúkok, de legfőképp csirkék vették át, amit nagy mennyiségben tenyésztettek. Két részre oszlott: a tyúkoké a kisebb rész, a csirkéké a nagyobb rész, mert fő funkciója a csirkenevelés volt. Padlásán lomot és épületfát tároltak. (16. kép) Lovat és tehenet ekkor már nem tartottak.

1995-től, a nyugdíjkor beálltával a juhászat elhagyása után nagyobb mértékben kezdtek kecsktenyésztéssel foglalkozni, ami újabb korszerűsítéseket vont maga után. A szaporodással párhuzamosan kecskeistállót építettek szintén téglából, 1997-ben. 2006-ban már tekintélyes állatállománnyal foglalkoztak. Az ötletet a családi körülmények hozták: egy rokon halála miatt özvegyen maradt felesége egymaga nem bírta volna gondozni az állatokat, így Révészék magukhoz vették. Egy anyakecske volt mindössze két fiával, a többi már Révészéknél szaporodott. Szeretnek kecskével foglalkozni: „Nem kell nyírni, feleségem eszi a tejet túrót. Én is a túrót eszem, tejet nem annyira... Meg szét mén a család közt, el is adjuk, vágunk is.” - indokolja. Emellett az a tapasztalatuk, hogy az egészségüknek is nagyon jót tesz. Felesége vitaminhiány miatt injekcióra járt, mikor ajánlották neki a kecsketejet. Azóta nem kell mennie az orvoshoz: „Most még el se szűröm, abban a pillanatban megiszom azt a jó meleg tejet” – mondta Varga Anna.

2004/2005-ben egy kunszentmártoni felvásárló vett meg tőlük 8 kecskét. A felnőtt kecskéket a számukra épített istállóban tartották, a kecskegidáknak a terjedelmes baromfiól épületében – egykori istálló – volt a helyük. Itt tárolták továbbá az egész állatállomány takarmányát. (17. kép) Vágás előtt 15 felnőtt kecske és 4 darab gida volt a beszélgetés évében a létszám. A kecsketejet a háznál dolgozták fel túrónak. Több éven keresztül a szentesi kórház vásárolta fel Révészéktől a tejterméket, végül azonban a kórház részére már alig tudtak fenntartani, mert az orvosok rákaptak és megvették. A kecsketúró keresettségének az lehet az oka, hogy kecskével nagy mennyiségben nem sokan foglalkoznak, akik foglalkoznak, azok pedig csak sajtot gyártanak. Révészék tejet sosem adnak el. A kecsketej feldolgozása a juhászat praktikáival függött össze. Az 1960-as évek végén intenzíven fejték a birkákat és a kezükre állt a sajt és tejtermék előállításának fortélyja.

Fia, ifjabb Révész András visszaemlékezése szerint ő kevésbé kedvelte a kecskéket, pontosabban a viselkedésüket nem szerette. *„Nincs az a hely, ahova fel ne másznának, romboltak, tönkre tettek mindent. A liba szintén. Nincs, amit szét ne akarna rágni. A bicikliből, autógumiból kiszedi a szelepet, unalmában szétrágja a bovdenokat és ha rájön egy eső, berozsdásodik.”* A kecskehúst és tejtermékeket sem szerette különösebb képpen. *„Ha az volt, hát megettem, de nem mentem volna át érte a szomszédba.”* Révészéknek korábban, egy időben sok libája is volt. *„A liba az úgy működött, hogy reggel kiment a liba, ellegelészett a gyepen, este bejött, reggel kiment. Túl nagy gond nem volt vele. Éjjelre szín alatt voltak, hogy ne lessen be a róka.”* (ifj. R. A.)

A 2000-es években Révészék 5-6 disznót tartottak, családi szükségletre. A malacokat ők nevelték ki, a közös disznóvágásokból azonban mindenki kivette a részét. Anyakocát nem tartottak a rossz értékesítési viszonyok miatt, hanem úgy vették a malacokat. A környéken ekkoriban már kevés tanyában tartottak disznót. Révészék viszont csak az azt megelőző évtizedben foglalkoztak disznóval, mert indoklása szerint a téesz juhászaként ezt nem tehetné volna meg. *„Én disznóval előtte nem nagyon foglalkoztam, amikor nagyüzemi juhász voltam. Mert ott laktunk, oszt akkor megszóltak volna, hogy a gazdaság takarmányából hízlalok meg ezt, meg azt.”* – mondta. (R. A.) Ifjabb Révész András is megerősítette, hogy disznót keveset tartottak, tiltott is volt egy bizonyos fokon. A birka is abrakevő volt és féltek, hogy a gazdaság takarmánya a disznóval lesz feletetve. Ebből kifolyólag libát is csak nyáron tartottak, mert az rövid életű jószág, és annak nem kellett abrakot adni. *„Áprilisba jött a liba, legelt kicsinek, ette a tápot, aztán amit éppen arattak, árpa, búza, augusztusban a zab és utána szeptemberben a kukorica.”* (Ifj. R.A.)

Kecske és csirke mellett pulykát tartottak még nagy mennyiségben, méghozzá *gigant-pulyka* fajtát. (18. kép) Nem folyamatosan, néha egy-egy szezon kihagyással. A pulykahúst sütés és főzés mellett pulykaszaláminak és füstölve is fogyasztották. A húst disznóvágásig lefagyasztották, disznóvágáskor villanyos darálóval darálták. Tisztán pulykaszalámit készítettek, nem keverték sertéshússal. Mivel a pulykahús önmagában száraz, szalonnát kell hozzáadni. A pulykák étrendjét összevágott csalánlevél,

kukoricadara és túró keverékével gazdagították. „*Pista fiam kicsi volt - emlékezik Révész András. - Én csinálom a sajtot, egyszer kinézek az udvarra, a gyerek ül a vályún, lába közt a vályú, meg gyűri befelé a pulykák daráját. Az egyik kezével hajtotta el őket, hogy ne egyék, a másikkal meg gyűrte befelé... Nem lett annak semmi baja.*” Saját szükségleten kívül annak idején nagyüzemi mennyiségben vásárolt fel tőlük a szentesi Baromfinevelő és Feldolgozó Vállalat. A pulykahúsról továbbra is nagy volt a kereslet. Az utóbbi években a combra, melle részére vevőkört alakítottak ki az ismerősök köréből, a csontosbőrös részét felvásárlók vették meg. 2005-ben 6 mázsa füstölt pulykaszalámit készítettek, amit szinte egy család, a Vekerdi család vett meg. A pulykát legtöbbször levágva, meg megpucolva adták el, egyben, vagy feldarabolva, a vevők igényei szerint.

Társadalmi élet, vadásztársaság.

Révész András 1979-ben kezdett vadászni. Társaival rendszeresen járta a határt, ismerte minden zeg-zugát. Révész András jó barátságban volt Bese László szentesi feketekeramikussal, aki szintén a vadásztársaság tagja volt. Ismeretségüket már ifjabb Révész András mesélte el. Eszerint a téglagyárból ismerték, ahol Bese László kiadó, műszakvezető volt, ő adta ki éppen a téglát. Nagytőke az idő tájt épült, és Révész Andrásék fuvaroztak onnan a Szeder majorba⁷⁴ építőanyagot. Valamikor a Szeder családnak volt ezen a területen bitoka, rajta egy kastéllyal. Később birtokukat államosították, és építettek a helyére egy állami gazdasági telepet 3 birka hodállyal. A kapitalista rendszer maradványait olyannyira egy szálig el akarták tüntetni, hogy a hajdani rózsakertből csak a kút beton részei vannak már meg – emlékszik vissza ifjabb Révész András. Az új épületek mészkőtéglából épültek, s ezeket szállította annak idején édesapja a téglagyártól. Attól fogva jóban lettek, és nem csak vadászati eseményeken tartották a kapcsolatot, hanem komák voltak, családi eseményekre, például lakodalmakra is meghívták egymást. Bese László bekerült azután a néphadseregbe, és onnan ment nyugdíjba. Ifjabb Révész András 31 éves kora körül ismerte meg Bese Lászlót. „Én már úgy ismertem meg, hogy mindig bütykölt valamit, mindig égetett valamit, mindig csinálta. Bekerült azután a néphadseregbe tovább szolgálónak, és onnan ment nyugdíjba. Lányomnak van tőle egy vázája és a torzó, amit apámról készített.” (Ifj. R. A.) Ezt a szobrot a család őrzi. (19. kép)

A vadásztársaságról is ifjabb Révész Andrásról tudunk meg többet. Eszerint a vadásztársaság az 1950-es években alakult, egy tanyaépületben tartották az összejöveteleket. Szentes felől közelítve a Zalotai kövesút nagytőkei elágazásánál jobb oldalon volt egy nyárfaerdő, és abba vezetett be egy kövesút. Nagytőke tanya 75. szám alatt. Az épületnél áll egy beton-, vagy műmárvány féle oszlop, melyen az egykori tagok neve szerepel, csak körülbelül 7-8 tag neve nincs meg rajta. A vadásztársaság 10 éve megszakadt – mint megtudjuk. Egy darabig Révész András unokája, legifjabb Révész András abban lakott.

A tévesz években a tévesz juhászai rendszeresen részt vettek a május elsejei felvonulásokon. (20. kép) A 2000-es évek közepén Révész András még őrizte tulipános, ezüstgombos lajbiját, kalapját és botját, melyeket a fényképezéshez elővett, és modellt állt a fotózáshoz. (21. kép)

Révész András juhász leszármazottai a jelenben

Ifjabb Révész András 1959-ben született Kistőkén, még szüleinek egyik szolgálati lakásában. Elemi iskoláit a magyartési elemi iskolában végezte, mert lakhelyükhöz az volt közelebb. Visszaemlékezése értékes ismereteket nyújt számunkra a térségben zajló innovációkról is, mint például a tanyavilág villamosításának mozzanatairól. A térségbe 1975 után kezdték bevezetni az áramot, de még ezt megelőzően egy érdekes családi történetet is elmesél. Visszaemlékezése szerint hét-nyolc éves lehetett, éppen a Csalán-féle tanyában laktak, amikor édesapja egyik öccse, Szilveszter meglátogatta őket. Révész Szilveszter, - ahogy már arról korábban szó esett- elektrotechnikusként tanult Pesten, majd egy selyemkikészítő cégnél dolgozott, mint elektrotechnikus. Egyik télen Szilvi - ahogy ők hívták - hazaállított azzal a felkiáltással, hogy „*András napra itt villany lesz!*” Ifjabb Révész András elmondása szerint azelőtt petróleumlámpát használtak, az első és második osztályt még ennek fényénél végezte. Először 6-os, később 8-as, majd 11-es tükör nélküli petróleumlámpát használtak. Ezután jött a tükrös petróleumlámpa, ami a falra volt akasztva, a mögé szerelt tükör pedig nagyobb fényt tudott szétszórni a szobában. Addig a vizet is kézi erővel húzták fel a kútból. Ekkor Révész Szilveszter egyik télen áramfejlesztőt hozott a családnak. Az aggregátort 4 K motor hajtotta, majd a MIA (4,5 kilowattos) és MID (8-9 lóerős) diesel motort alkalmaztak. Mindegyiknek volt benzines változata, de nekik dieseles volt. Onnantól kezdve nem kellett kézzel húzni a vizet a főzéshez, mosáshoz. Körülbelül 7-8 évre rá, 1975-től kezdte csak a vezetékes áram komfortosabbá tenni a tanyai háztartások életét. A folyamat szerint először a zalotai rész és az iskola környéke villanyosodott, és Nagytőkének egy kicsi sarka, valamint Magyartés egyik része, például a Bagi-féle tanya környéke. Kb. 30 tanya volt abban az időben a környéken. Megemlíti még, hogy a nyílt csatornák befedései is az 1970-es években zajlottak a térségben.

Az elemi iskola elvégzése után ifjabb Révész András a gyomaendrődi Bethlen Gábor Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Technikumban végzett mezőgazdasági technikus ágazaton. Elmondása szerint szerette a középiskolát, mert jó kapcsolatot sikerült kialakítani a tanárokkal és a diákokkal is. „*Jó élmény volt ugyanúgy, mint a katonaság, amit rühelltünk, de mindkettőre azt mondom mai ésszel, hogy újrakezdeném, mert kibírható. A néphadseregben akkor rossznak tűnt, mert a szabadidő korlátozva volt, de a barátságok miatt jó volt. Tanulmányi átlagtól függött a kimenő, úgy lehetett többet csavarogni. Ma meg zavarják inkább haza a kollégiumból a gyerekeket. Akkor máshogy volt. Aki rosszul tanult, annak nem volt szabadidő.*” (ifj. R. A.)

A középiskola elvégzése után édesapjához hasonlóan letette a mesterséges megtermékenyítő vizsgát, ezután kezdett juhászattal foglalkozni, a nagytőkei Kalinin TSZ-ben lett juhász. 1985. május 25-én kezdett, majd a TSZ megszűnésével az Árpád TSZ vette át a helyét. Az Árpád juhtenyésztési vonala a 90-es évek végén befuccsolt, felszámolta a juhállományt. Egy időben a liba és pulyka vonala ment nagyon, de manapság inkább mezőgazdasági vonala van, kicsi szarvasmarhatartással, de főként növénytermesztéssel.

A későbbiekben őstermelő lett. Munkája során terepjárót használ a közlekedéshez. Jelenleg Nagytőkén él, benn a faluban. A Lázár János-féle tanyában 100-110 birkát tart, ahova naponta kijár. Emellett aprójószágot nevelnek. A hagyomány szerint elsőszülöttként ő vitte és viszi mai napig tovább édesapja szakmáját.

Ifjabb Révész András maga is vadász lett, '89-ben szerezte meg a képestést, amihez le kellett tenni a vadász vizsgát, vadismeret-vizsgát, fegyverismereti-vizsgát, majd a rendőrség elbírálta a fegyverviselési kérelmet. Ekkor kapott egy könyvet, amihez Bese László volt az egyik ajánló, a másik pedig Vas János. Aranysakál akkor még nem volt a szóban forgó térségben, kb. csak 10 éve telepedett be. Ő fogta az elsőt csapdába véletlenségből 2007-08 táján.

A térség földjeiről kérdezve alátámasztotta a korábban leírtakat. *„Rossz földek a zalotai földek. A nagytőkei és kistőkei közt nincs olyan nagy különbség, ami egyiknek hátránya, az a másiknak előnye. A kistőkei kötött feketeföld, ha sok eső van, nem jó művelés. A nagytőkei könnyű, laza, partosabb művelésű, de ha nem esik eső, meghal benne a növény. Ahogy apám mondta: hun kerék, hun part. Egyszer terem, egyszer nem. Másik mondása volt: „Az idő a gazda, nem a vas vár.”* (Ifj. R. A.)

A legeltetésről is elmondott pár tapasztalatot. *„A sziki apró füvet a birka legeli jobban, a zombékos, mély fekvésű növényeket a marha legeli meg, a nádasokat, a gyenge nádat meg tudja a birka enni. Szereti a vizes, mocsaras területeket. Azért használtak ökröket, ahol az ökör elment a sárban, a ló mán abba beledül. A birka nem tud közlekedni, ahol a tehén tud, mer' akkora zombékok vannak, hogy a birka felakad rajta. Könnyebben belemegy, mint ahogy kijön. Megijed, elesik, és aztán nem bír felállni.”* *„A birka csak csipegeti a füvet, a marha meg a nyelvével sodorja, tépi.”* (Ifj. R. A.)

Révész András unokája, *legifjabb Révész András* 1989-ben született. A Csongrádi Bársony István Mezőgazdasági Szakközépiskolában érettségizett (Alföldi Agrárszakképzési Centrum), majd a gyöngyösi Károly Róbert Főiskola Vadgazdálkodási Technológus szakán végzett 2009-ben. 2010 óta a Szentesi Hubertus Vadásztársaságnál dolgozott vadőrként. *„Ahogy Moldova is mondja, mint akit a mozdony füstje megcsapott, onnantól mindig vadállatokról, puskákról olvasott.”* (Ifj. R. A.) Jelenleg a felgyői hobbilóter vezetője.

Összefoglalás

Révész András 2018-ban hunyt el. Elbeszélései nélkülözhetetlen ismereteket jelentenek számunkra Szentes északi határrészei és vonzáskörnyezete múltjának, egykori gazdálkodásának, társadalmi életének megismerésére vonatkozóan, melyek gazdagítják helytörténeti és néprajzi ismereteinket egy olyan korszakról, amelynek emlékezete letűnőben van. Felmenőire emlékezve egészen az 1900-as évek elejétől rajzolódna ki a térségben zajló juhászat múltjának egyes részletei az 1930-40-50- es éveket átívelő gazdálkodás folyamán. Élettörténetén keresztül megismerhettük egy tanyai gazdaság és lakóinak alkalmazkodását a történelem eseményeihez és modern világunkhoz is. Betekintés nyerhettünk a hagyományos paraszti gazdálkodás kereteibe, a családi munkamegosztásba, a térségben zajló piaci árucserébe és az anyavárossal való kapcsolatba. „A kutatás és a néprajz számára fontos elvi kérdések, hogy az elbeszélők emlékeinek töredékéből melyek azok, amik csak órá, mint egyénre jellemzők, és melyek azok, amik tipikusnak, általánosnak mondhatók. A gyűjtő, a kutató célja nem lehet más, mint a múlt, adott esetben egy paraszti életút minél alaposabb megismerése.”⁷⁵

Köszönet mindazoknak, aki munkám létrejöttét segítették:

Juhász Antal tanár úrnak

Révész Andrásnak

Varga Annának

Ifjabb Révész Andrásnak

Mód Lászlónak

Dancsó Erzsébetnek

Kosztá József Múzeum

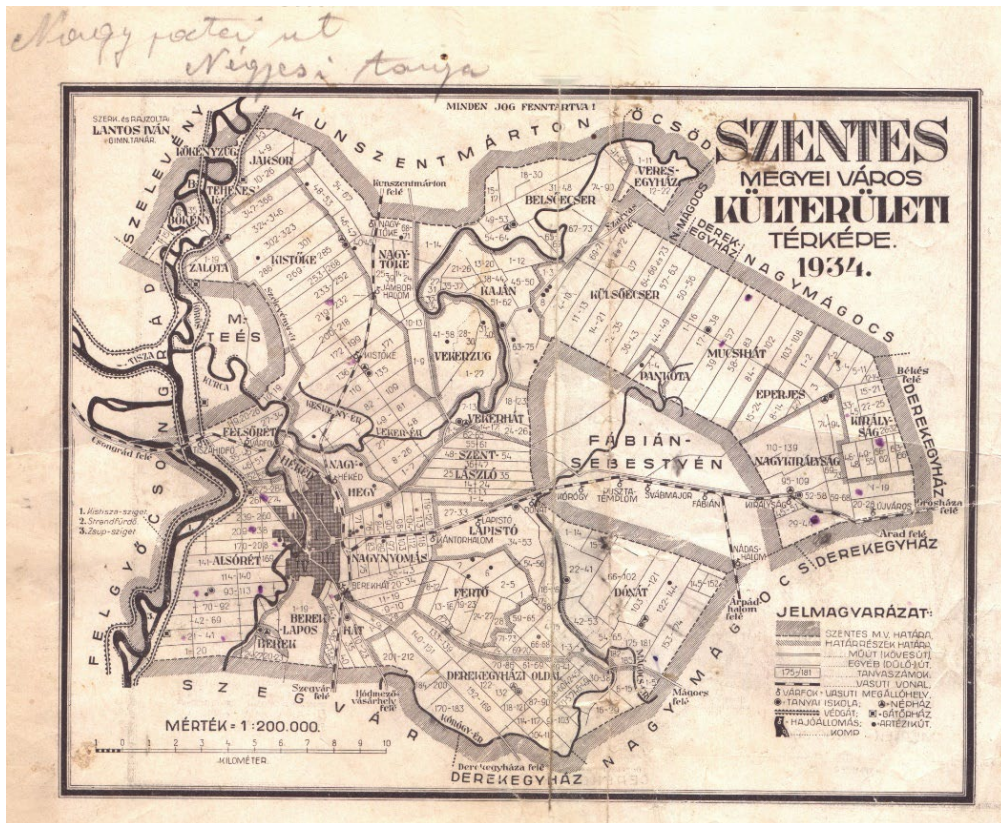
Média

A Zalotai iskola 2005 nyarán (saját felvétel)

A tőkei határ, 2005. (Saját fotó)

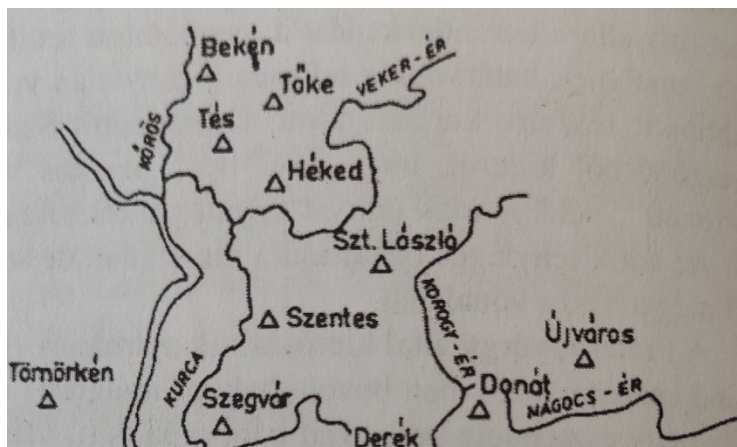
Szentes megyei város külterületi térképe 1934. Forrás:

https://www.szentesinfo.hu/nyiri_antal/f_melleklet.htm

Kosztá József Múzeum

A bökényi komp szelevényi oldalán. Mészáros István révész a ladikban Bencsik Attilával. A kompon Bencsik Szilveszter tanyai tanító. A háttérben Mészáros József halász és felesége, Mészáros Józsefné tanyája. (A képet rendelkezésre bocsátotta Bencsikné Szél Ida)

Vásárhely náhije 1560-1570 (részlet) Forrás: Sentes helyismereti kézikönyve I.

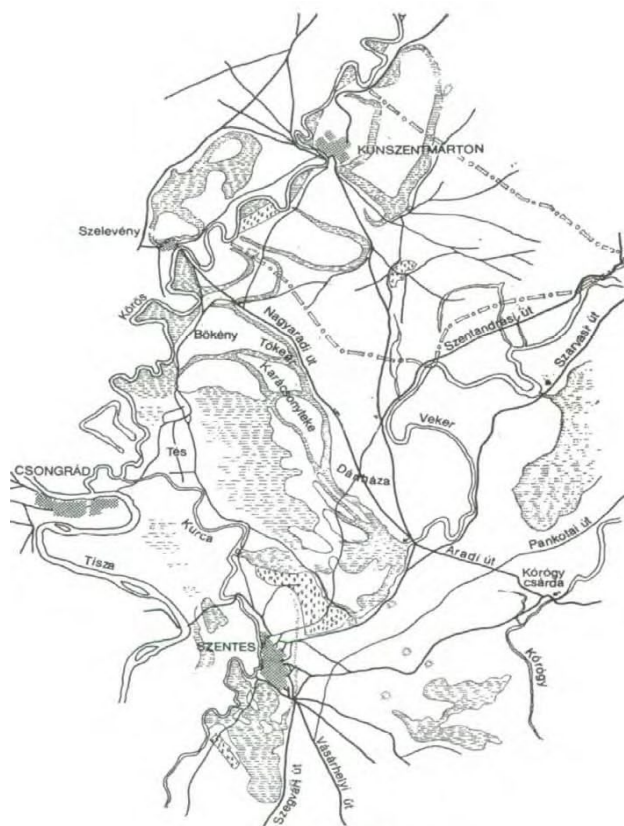

Kiss Bálint református lelkész. (1772-1853) Ifjabb Kiss Bálint rajza édesapjáról.

Kosztá József Múzeum

Iskolai műsor a gazdakör épületében az 1970-es években (A fotót rendelkezésre bocsátotta Bencsikné Szél Ida)

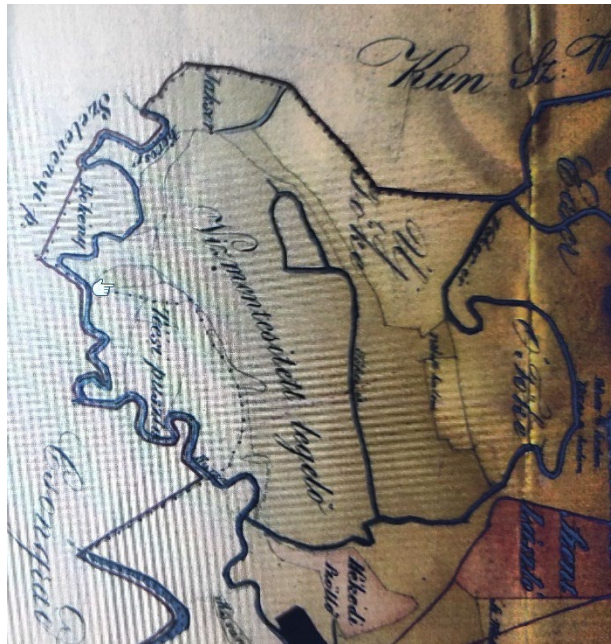
Szentes vízrajza az 1784-es térkép alapján. In: Zsíros Katalin 1990.

Szentes város térképe 1840.

Tornaóra az 1970-es években (A képet rendelkezésre bocsátotta Bencsikné Szél Ida)

A Körös folyó az árvízmentesítés utáni tókei pusztával, Bökénnyel és Jaksorral. Részlet az 1840-es térképből.

Küllerületi tanya Szentesen - képeslap részlet

Kép forrása: <http://www.szenteskincsei.gportal.hu/gindex.php?pg=35320355&nid=6310357>

Kosztá József Múzeum

Báró Eötvös József (1813-1871), vallás- és oktatásügyi miniszter, az 1867-es népiskolai törvény létrehozója. Ellinger Ede felvétele.

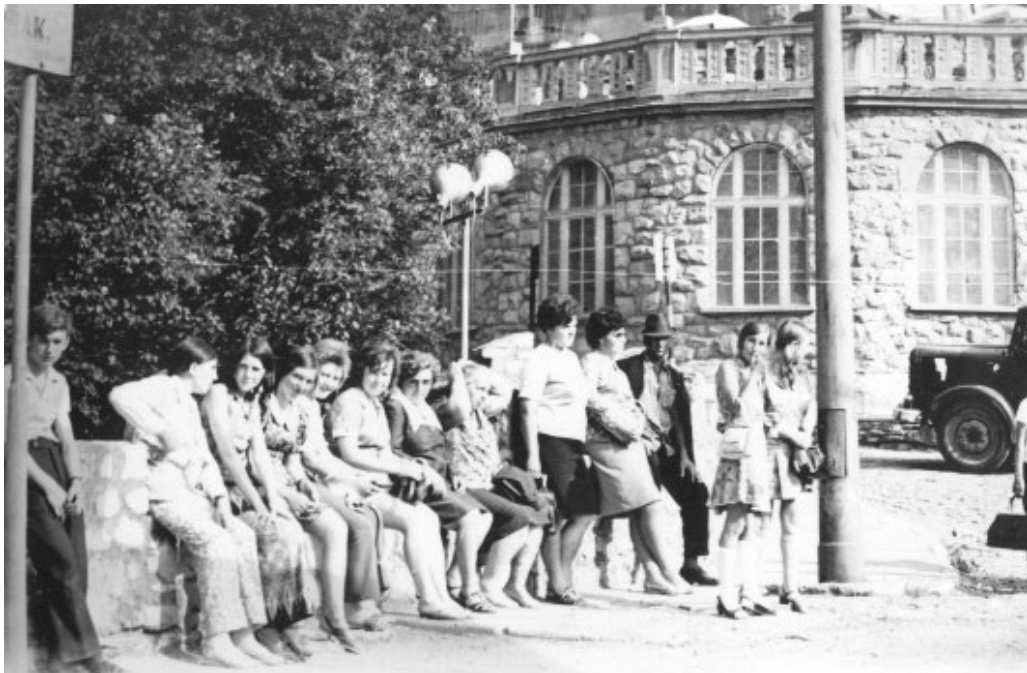

Csoportkép az 1950-es évekből Salamon László tanítóval (A képet rendelkezésre bocsátotta Bencsikné Szél Ida)

Kosztá József Múzeum

Iskolai kirándulás a '70-es évek közepén (A képet rendelkezésre bocsátotta Bencsikné Szél Ida)

Csoportkirándulás az 1970-es években (A képet rendelkezésre bocsátotta Bencsikné Szél Ida)

Gyerekek az iskolaudvaron a kerekeskút körül az 1970-es években (A képet rendelkezésre bocsátotta Bencsikné Szél Ida)

Csoportkép az 1970-es évek elején, Bencsik Szilveszter tanítóval.

Kosztá József Múzeum

Kistóke, Nagytóke, Zalota és Jaksor elhelyezkedése az 1996-os Szentes közigazgatási térképén.
Részlet.

A zalotai gazdakör épülete 2005 tavaszán (saját fotó)

Kosztá József Múzeum

Az iskola udvarán álló kerekeskút valamint az iskolaudvar ólakkal 2005-ben (saját fotó)

Ecsédi Józsefné Molnár Erzsébet a tanyája előtt 2005 nyarán (saját fotó)

Kosztá József Múzeum

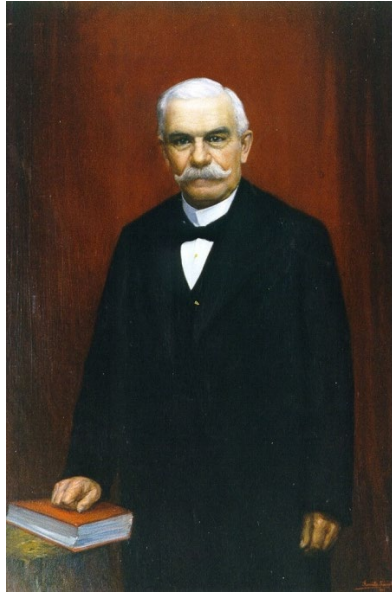

Mészáros Józsefné Oláh Erzsébet (szül.: 1927), a szülői munkaközösség elnöke 2003-ban (saját fotó)

A villany bevezetése az Iskola dűlőnél 1970-ben (A fotót rendelkezésre bocsátotta Bencsikné Szél Ida)

Kosztá József Múzeum

Dr. Mátéffy Ferenc. Kováts Károly festménye. Forrás:

<https://www.szentesinfo.hu/cd/helyismeret/varostortenet/html/oldal14.htm>

A Zalotai iskola 1908-ban.

Kosztá József Múzeum

Révész András (Szül.:1935) juhász a nagytőkei fodrász előtt és 2005-ben tanyája udvarán. (Az archív fotót rendelkezésre bocsájtotta Révész András, a színes fotó saját felvétel)

Klebelsberg Kuno (1875–1932) magyar jogász, országgyűlési képviselő, művelődéspolitikus, belügy-, majd vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Bencsik Szilveszterné Szél Ida (szül.: 1941), a Zalotai iskola egykori tanítója (színes fotó saját felvétel, 2006.)

Végjegyzetek

¹ Nyíri Antal 1948: 6

² Labádi-Siposné 2013: 30, 35

³ Becsei József 2001:146

⁴ Labádi-Siposné 2013: 16

⁵ Szentes helyismereti kézikönyve I. 2000: 94

⁶ Szentes helyismereti kézikönyve I. 2000: 107

⁷ Labádi-Siposné 2013: 36

⁸ Labádi-Siposné 2013: 34

⁹ Szentes helyismereti kézikönyve 2000: 123

¹⁰ Krónikás Könyv 2005: 4.

¹¹ Krónikás Könyv. Fejezetek a Kiss Bálint Református Általános Iskola 12 évének történetéből. Szentes, 2005.

¹² Ezek nyomán született meg a vaseke, az aratógép, a cséplőgép és a malom korszerűsítéseinek tervei. Lényegében az egész magyar mezőgazdaság szerszámkészlete megváltozott újjító, feltaláló munkásságának köszönhetően.

¹³ Krónikás Könyv 2005: 24

¹⁴ Krónikás Könyv 2005: 6.

¹⁵ Krónikás Könyv 2005: 27

¹⁶ Derzsi Kovács Ferenc 1928:57

-
- ¹⁷ Zsíros Katalin 1990:49
- ¹⁸ Bárh János 1996:117
- ¹⁹ Vallomások Szentesről 1990: 75
- ²⁰ Erdei Ferenc: 1942:149
- ²¹ Bárh János: 1996: 204-205
- ²² Labádi-Siposné 2013: 93
- ²³ Labádi-Siposné 2013:96
- ²⁴ Labádi-Siposné 2013:99
- ²⁵ Labádi-Siposné 2013: 93
- ²⁶ Labádi-Siposné 2013: 111
- ²⁷ Labádi-Siposné 2013:98
- ²⁸ Labádi-Siposné 2013: 111
- ²⁹ Labádi-Siposné 2013:102
- ³⁰ Labádi-Siposné 2013:110
- ³¹ Labádi-Siposné 2013:100
- ³² Krónikás Könyv 2013: 6
- ³³ Labádi-Siposné 2013:175
- ³⁴ Szentes helyismereti kézikönyve I.:174
- ³⁵ https://www.szentesinfo.hu/szentesielet/2011/38_0930/08.htm megtekintve 2023. január 4.
- ³⁶ Vallomások Szentesről 1990. Szerk: Bodrits István
- ³⁷ https://www.szentesinfo.hu/szentesielet/2011/38_0930/08.htm Megtekintés: 2022. november 6.
- ³⁸ https://www.szentesinfo.hu/szentesielet/2011/38_0930/08.htm Megtekintés: 2022. november 6.
- ³⁹ A nyolc osztályos tankötelezettséget 1945 aug. 16-án vezették be.
- ⁴⁰ Derzsi-Kovács Ferenc 1928:192
- ⁴¹ Boros Géza (1886. június 1-Bp. 1955. június 13.), komikus, kabarészínész. A kérdés, -hoggy személye megegyezik-e az adatközlő visszaemlékezésében szereplő Boros Gézával- még további kutatásokat igényel.
- ⁴² A Tüzkövesi gátórház Jaksoron található
- ⁴³ Vallomások Szentesről 1990: 78
- ⁴⁴ Vallomások Szentesről 1999: 17
- ⁴⁵ <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1362.html#1363> megtekintve 2023 január 8.
- ⁴⁶ Labádi-Siposné 2013: 183
- ⁴⁷ <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1362.html#1363> megtekintve 2023.január 8.
- ⁴⁸ Berényi Lajos Szentesről elszármazott helyettes államtitkár visszaemlékezése is megtalálható a Vallomások Szentesről c. kötetben a 17. oldalon.
- ⁴⁹ 1928-ban a Klebelsberg Kunó kultuszminiszter programot indít a hat osztályosról 8 osztályosra bővített tankötelezettségre, melyet 1945. aug. 16-án vezették be.
- ⁵⁰ Becsei 2001:146
- ⁵¹ Szoboszlai 2023/4. 36-70.

⁵² Zsíros 2002:297

⁵³ Filep 2016:52

⁵⁴ Filep 2016: 55

⁵⁵ Juhász 2004:100

⁵⁶ Zsíros 1990:49

⁵⁷ Juhász Antal kutatásai szerint Röszkén egy tipikus kisparaszt 10 holdon gazdálkodott. Juhász A.: 2004: 02.

⁵⁸ Bellon 2003:186

⁵⁹ Juhász 2004:97

⁶⁰ Szoboszlai 2023/4. 36-70

⁶¹ A tanyák legtöbbször az eredeti építetőről kapták nevüket. A Bíró Gábor-féle tanya még áll, körülbelül 150 éves.

⁶² Összehasonlításképpen a feketeföld holdját a szegedi határban 20-24 aranykoronára értékelték

In: Juhász Antal: 2004. 97.

⁶³ Az adatközlők emlékezete szerint 7 hold örökföld számított általánosnak a térségben

⁶⁴ A haszonbéres művelés nagyon elterjedt volt a térségben. Haszonbére főképp az egyház, szentesi birtokosok illetve iparral foglalkozók adták földjüket. Szegényebb családok az általános 7 hold földet is sokáig haszonbérelték, mire meg tudták venni.

⁶⁵ A Harangozó testvérek ipart tanultak, kovács és szabó volt a szakmájuk, ezért megöröklött földjüket haszonbérbe adták.

⁶⁶ A Szabó család már nem lakik Zalotán, de boltjuk helyét még mindig hol Zalotai-laposként, hol Szabó-laposként emlegetik

⁶⁷ „A néprajz és a gazdaságtörténet ma már egyetért abban, hogy a síkvidéki állattartás és a hozzá kapcsolódó földművelés egymást kiegészítő gazdálkodási formációja az alföldi mezőgazdálkodásnak.”- írja Bellon Tibor a Tisza néprajzában. Bellon 2003: 181

⁶⁸ Szoboszlai 2023/4. 55-65.

⁶⁹ Rákász Béla fia a későbbi, népszerű Rákász-diszkó üzemeltetője.

⁷⁰ A gátórházak általában a töltések tövében, 4-5 kilométerenként helyezkedtek/helyezkednek el, de nem az ártérbe épültek. A terület gátőrei kihasználva a folyómenti fekvést, a Körös árterét hasznosították legeltetésre. A vízig lenyúló ártérben az állatok szabadon legeltek, a védőgát oldalát kaszálónak hasznosították. Mind az ártéri legeltetésért, mind a gát fűvéért árendát kellett fizetni, aminek díját folyóméterben számolták. Takács Lajos gátőr az 1930-as években 3 lovat, 4-5 tehenet, borjút, sertéseket tartott tűzkövesi gátórházi tanyáján. A teheneket, lovakat az ártérben szabadon legeltette. Emellett 5 kishold földje is volt. Az ártéren volt egy sima terület, amibe nem vetett őszi kalászos, mert azt a tavaszi áradás elvitte volna. Ehelyett tavasszal vetette be kukoricával, amit rendszeresen kapáltak, és igen jó termést hozott. Gazdaságához 1 cselédet fogadott, kinek élettörténete egy másik kéziratomban tárgyát képezi.

⁷¹ Berceli szentesi magtáros volt, már csak az idősebbek emlékeznek rá.

⁷² A Tornyaiaknak több helyen volt birtokuk, Dónáton is, amit honvédségi bérkiegészítésként kaptak

⁷³ Ezekről a halászkunyhókról szól Nyíri Antal a Kihaló szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai című írásában.

⁷⁴ A Szeder család alapította a szentesi Szeder temetőt

⁷⁵ Juhász 2004. In: Tiszatáj. 2004. augusztus.

Történész, régésztechnikus
Kosztá József Múzeum, Szentes

Szabó Dániel
Szentesi mindennapok 1944 ősztől 1945 elejéig

Bevezető gondolatok

Tanulmányomban Szentes és szűkebb környezetének II. világháború végi, közvetlenül a front átvonulása előtti mindennapjait mutatom be egészen az 1945-ös év elejéig, amikor a helyi viszonyok elkezdtek normalizálódni. Az eddigi helytörténeti művekkel ellentétben – miszerint gyors és harcoktól mentes volt a frontátvonulás - a városban jelentős harcok folytak le, melyekről a helyi Historia Domus mellett későbbi levéltári források is beszámolnak. Ezeket az összecsapásokat egy itt szolgáló magyar tiszt szemszögéből és az ő naplójának a segítségével ismertetem. Ezután a megszállást, a szovjetek és román katonák által elkövetett rablásokról és közállapotokról a levéltári forrásokban fellelt jegyzőkönyvek alapján nyerhetünk tisztább képet az 1944 végi kaotikus állapotokról. A tanulmányban szólok még a háborús károk felszámolásáról is és a helyi közigazgatás újjáalakulásáról, melyben nagy szerepet játszott dr. Négyesi Imre munkássága. Röviden kitérek a helyi politikai pártok újjáalakulására. Helyi sajtó ebben az évben egy rövid, pár számot megélt kommunista lap kiadását leszámítva nem volt Szentesen, így a tárgyalt időszak főként a levéltárban fellelt forrásokra, korábbi helytörténetesek által elkezdett munkákra és a régió nagyobb lapjaiban a várossal foglalkozó forrásokra épül. Remélem, hogy ezzel a tanulmánnyal melyben új és eddig még nem publikált anyagok is bemutatásra kerülnek, jobb képet tudunk kapni Szentes II. világháborút követő köz- és politikai állapotairól.

A háború vége és a megszállás

A 2. Ukrán Front közeledtéig nem érték háborús károk. A bombázó kötelékek 1944 júniusától egyre gyakrabban jelentek meg és húztak el Szentes légterén keresztül, de a város bombázására nem került sor, mivel nem volt a fő bombázási célpontok között.¹ A 2. Ukrán Front csapatai a trianoni országhatárt 1944. szeptember 23-án Battonya térségében érték el.² A sík alföldi tájon a rosszul felszerelt³ és hiányos magyar és német csapatokkal szemben gyorsan haladtak. A magyar közigazgatás érzélve a szovjet hadsereg közeledtét, elrendelte a főzőüstök és üstházak lefoglalását a katonaság részére,⁴ valamint elrendelte az állatállomány áthajtását a Tisza jobb partjára.⁵ Ezeken az intézkedéseken kívül azonban nem történt nagyobb arányú felkészülés, és a lakosságot sem evakuálták. Szeptember 25-én a közép-tiszai hadművelleti terület kormánybiztosa dr. Molnár Imre⁶ még megtorló intézkedések bevezetését javasolta az állomáshelyüket elhagyó tisztségviselők ellen.⁷ Ezt a döntést később annyiban változtatták meg, hogy nem akadályozták meg, de nem is támogatták a lakosságot a

menekülésben.⁸A tisztségviselők nagy része és a polgármester is elhagyta Szentest.⁹ A városi pénztárat is elszállították a harcok kezdete előtt.¹⁰

A Vörös Hadsereg 1944. október 5-6-án éjjel áttörte a német és magyar védelmi vonalakat és két nap alatt elérték Szentest külterületét.¹¹ Október 6-án éjjel Szentest ellen bombázást hajtott végre a 2. Ukrán Front 5. légi hadserege 2 db PO-2-es típusú géppel.¹² A célpont a MÁV motorgarázsa és a vasútállomás volt, mivel ennek bombázásával megbénítható lett volna a város közlekedése. A bombák azonban célt tévesztettek és a közeli lakóházakra zuhantak.¹³ A szovjet csapatok 2. Ukrán Fronthoz tartozó egységeit Govorunenok¹⁴ tábornok vezette.¹⁵ A védelmet Tomka Emil¹⁶ őrnagy 2/1 huszárhadosztálya, valamint Idrányi Ferenc¹⁷ alezredes 2/2 huszárhadosztálya látta el a város körül.¹⁸ Tomka Emil naplójából tudjuk, hogy a harcok Szentest körül és a városban jóval nagyobb méretűek voltak, mint amit az eddigi helytörténeti szakirodalomban megjelentettek.¹⁹ Szentest külterületét október 8-án érték el a szovjet csapatok, a reggeli órákban. Több oldalról indították meg a támadásaikat. A berekháti vasútállomás környékén a magyar csapatok 6 db T-34-est²⁰ lőttek ki, eközben a folyamatos szovjet támadások során, a páncéltörő ágyúikat a huszárok mind elvesztették. Ezután a városközpont felé hátráltak. A 2. század szintén kilőtt 4 db harcokocsit. Tomka Emil leírja, miután elvesztették az összes páncéltörő fegyverzetüket, megkapták a parancsot a visszavonulásra utcai harccal.²¹ A visszavonulás gyorsan és kaotikusan zajlott le, ahogyan Tomka Emil is írta naplójában: *„Az északról előretörő ellenség lövedékei és aknaszilánkjai jégeső módjára pattogtak az aszfalton és a háztetőkön és mindez azt eredményezte, hogy a küzdők legnagyobb része ész nélkül futott a vezetéklovak után a Tiszapart felé. ... Alig haladtunk 100 m-t, befordult egy T-34-es, megállt a hídnál és végiglőtte az utat.”*²² Az este folyamán a szűk hídfőben még két T-34-est lőttek ki páncélököllel a honvédek, majd a hídfőt elkezdték kiüríteni. *„Ez sem ment ellenben simán, mert a 6. század fele még a túlparton tartózkodott, mikor a hidat utászaink felrobbantották.”*²³ A leszakadt 6. század huszárai az éjszaka folyamán csónakokkal keltek át a túlpartra.²⁴ Az itt harcoló szovjet katonák visszaemlékezéseiből²⁵ is kiderült, hogy Szentest környékén és a városban is történtek fegyveres összecsapások. Vszevolod Golubkov²⁶ visszaemlékezésében a következőt írta. *„Resetnyikov és Tolsztüh rövid tanácskozás során azt a megoldást választották, hogy a páncélosok és az önjárók lövegeiből rövid ideig tartó tüzérségi előkészítést végzünk és az aknavetőket össztüze után behatolunk a városba, ott utcai harcokba bocsátkozva észak-nyugat felé távozunk a város határába és tovább megyünk a Tiszához átkelőhelyet foglalni.”*²⁷ A frontvonal fokozatosan egyre távolodott Szentest térségétől.

A Vörös Hadsereg hamar hozzákezdett a városi közigazgatás helyreállításához. A városházán 1944. október 10-én kinevezték az új polgármestert, dr. Négyesi Imrét,²⁸ aki megkezdte a városi intézmények újjászervezését. A szovjet parancsnokság 1. számú parancsa elrendelte, hogy a hatóságok, hivatalok, kereskedelmi és iparvállalatok folytassák működésüket, nyissák meg a kórházakat, az iskolákat, a templomokban zavartalanul tartsák meg az istentiszteleteket.²⁹ A hadsereg ellátásának

igényei is hamar megjelentek. A Szentesen állomásozó katonai parancsnokság a város felé 1944. október 16-án benyújtotta a „felszabadító” hadsereg szükségleteinek listáját. A polgármester hirdetőmentet tett közzé, miszerint a felesleges ruhákat szolgáltatassa be a lakosság.³⁰ Azt is jelezte, hogy „...amennyiben a fentiek értelmében a beszoáltatást nem eszközölnék, úgy az orosz katonai parancsnokság karhatalommal fogja a fenti ruházati cikkeket házanként összeszedni...”.³¹ 1944. október 23-án egy újabb hirdetőmentyben hívta fel a polgármester a fényképezőgépek beadására a lakosság figyelmét, valamint azokat a lakosokat is felszólította, akik nem szolgáltatatták be lábbelijüket, azt haladéktalanul tegyék meg, „mert mulasztásukból igen nagy kellemetlenségek származhatnak”.³² A városparancsnokság 2. számú parancsa értelmében a Szovjet Katonai Parancsnokság által kinyomtatott pengőt el kell fogadnia a lakosságnak. Egy hadipengő megfelelt egy magyar pengőnek. Az árdragítást elkövetőket haditörvénszékekkel is megfenyegették. A lakosság nem szívesen fogadta el a hadipengőt.³³

A frissen megszálló szovjet és román³⁴ katonasággal nem volt felhőtlen a viszonya a szentesi lakosságnak. A katonák által Szentes kül- és belterületén elkövetett rablásokról a szentesi levéltári adatok tudósítanak. A polgármesteri hivatalban 1944. november 16-án mezőörök jegyzőkönyvét vették fel, melyben leírják, hogy külterületen „... állandóan román és orosz katonák járkálnak tanyáról tanyára, a tanyai lakosságot állandóan rettegésben tartják és a tanyákban található mindenféle jószágot és ruhaneműket elrabolnak.”. Azt is jelentették, hogy ezek a csoportok miután kiraboltak egy területet továbbállnak, és máshol folytatják tevékenységüket.³⁵ Ezekről a katonákról egy kimutatást is készített a város 1944. november 21-én. Ebben a dokumentumban feltüntették pontosan hol, és hány fő orosz és román katona tartózkodik egy-egy tanyában. Az összesítés 5 helyszínen 20 főt említett.³⁶ Egy másik esetben Halász Mihály³⁷ szentesi gazdálkodó traktorát, majd később lovait tulajdonította el két román katona segítségével Molnár András.³⁸ A külterületiek életét az is nehezítette, hogy a szovjet katonák előszeretettel vadásztak nyulakra a térségben. Emiatt Nagyhegy ideiglenes hegyközségi elnöke 1944. december 28-án kérte a polgármestert, hogy hasson a szovjet parancsnokságra, mivel a katonák veszélyeztetik a lakosságot a vadászatok során.³⁹

Belterületen sem volt jobb a helyzet, mint azt egy 1944. november 17-én felvett jegyzőkönyv is tanúsítja. A római katolikus iskola igazgatója, Kréter Gyula⁴⁰ elmondása alapján, fél 8-kor orosz katonák jelentek meg az iskolában, és a tantermekbe bejutva a „*táblákat összeirkáltak, az ott lévő iskolai iratokat, naplókat, könyveket, füzeteket, és általában amit ott találtak részint széthányták, részint elvitték*”. Emellett elvitték az iskola kevés tüzelőjét is. Azt is elmondta, hogy a diákok rettegnek a kellemetlen esetek miatt, a szülők pedig nem hajlandók gyermekeiket ilyen körülmények között iskolába járni.⁴¹ A tüzelőt egy másik esetben a városháza udvarán elszállásolt szovjet csapatok vitték el. Egy 1944. december 1-én felvett jegyzőkönyv szerint, a beszállásolt „autós osztag” 8 köbméter fát, ezen kívül 36 db 6-8 m hosszú fenyődrugát,⁴² faliórát, fűrész és vésőket vitt el, összesen 3 ezer pengő⁴³ értékben. A dokumentum végén a polgármester kéri a parancsnokságot, hogy a beszállások alól

mentesítsék a városháza udvarát és az ott lévő tűzoltó színeket, mert „a katonai igénybe vételek miatt tűzoltó felszereléseink már háromnegyed-részben hiányoznak”.⁴⁴ A kulturális intézmények is megsínylelték a szovjet és román katonák beszállását. Ezt bizonyítja egy 1944. december 12-én felvett jegyzőkönyv, melyen jelen voltak a városi kertész Gulyás János⁴⁵ és a múzeum akkori könyvtárosa, Temesváry Lajos⁴⁶. Elmondták, hogy a Széchenyi-ligetben lévő Csongrád Vármegyei Múzeum (ma: Koszta József Múzeum) helyiségeit felfeszítették, és katonai célokra használatba vették. A jegyzőkönyvben hivatkoznak egy autós osztagra, melynek parancsnoka ígéretet tett, hogy a múzeum vagyontárgyaiban nem keletkezik kár. Ezzel ellentétben addigra a képtárat kiürítették, és a néprajzi osztályt feldúlták. A jegyzőkönyvben nem nevezik meg, melyik alakulat volt ide beszállásolva, csak annyit írnak le, egy őrnagy azt ígérete, hogy a múzeumban kár nem fog esni. Az sem derül ki világosan, hogy ezeknek a katonáknak a beszállásolása közben, vagy azután lett kiürítve a képtár és feldúlva a néprajzi osztály. A könyvtáros elmondta, hogy a szovjet katonák előtt román katonák is tartózkodtak az épületben, majd távoztak. Minden esetben, amikor a katonák elhagyták az épületet, az ajtókat beszögelték, mivel addigra már a záruk és ajtók fel voltak törve.⁴⁷ Ezeket a jegyzőkönyveket ugyan felvették, de 1944-ben nem lett semmilyen jogi következménye egyik ügynek sem.

Közállapot

Az év végére a közállapot normalizálódni kezdett. Szentest nem érte nagyobb anyagi veszteség a háború során. Egyetlen nagy háborús kára a városnak a Tiszán lévő vashíd felrobbantása volt. A szovjeteknek is fontos volt a híd újjáépítése, amihez sok munkásra volt szükség. A munkásokat hirdetmények alapján toborozta a polgármester. Az első felhívást 1944. október 31-én tette közzé. Ekkor 10 napon keresztül 3000 emberre és 400 igás fogatra volt szükség a munkálatokhoz. A polgármester a dokumentumban a lakosságot először halálos büntetés terhe mellett, majd ezt áthúzták ceruzával és fölé írták, hogy súlyos büntetés terhe mellett kötelezte a híd javítási munkálatainak való részvételére.⁴⁸ A lakosság egy része vonakodott kivonulni, ezt bizonyítja egy polgármester által a rendőrség számára összeállított lista is azokról, akik nem jelentek meg a munkanapokon.⁴⁹ 1944. november 13-án már minden munkaképes korú férfit és nőt behívtak. A férfiakat 16-70 éves kor, míg a nőket 16-50 éves kor között. Az összegyűlt emberek a városháza és a megyeháza sarkánál gyülekeztek, majd együtt mentek ki a hírhoz. A polgármester a dokumentum végén megjegyzi: „Amennyiben ezen felhívásom sikertelen maradna vagy nem kellő sikerrel járna, úgy az orosz parancsnokságtól nyert hatalmamnál fogva a legerélyesebb intézkedésektől sem riadnék vissza.”⁵⁰ A polgármester felhívásaira sem gyűlt össze a megfelelő mennyiségű munkás, ezért 1944. november 15-én egy újabb hirdetmény tudatja a lakossággal, hogy a mai naptól a hídnál dolgozók fizetést kapnak.⁵¹ A hídepítés ügyében 1944-ben még több hirdetmény jelent meg, és munkásokat igényeltek Mindszentről és a távoli Hódmezővásárhelyről is.⁵² A híd helyreállítása azonban még elhúzódott egészen 1946 decemberéig.⁵³

A közbiztonság a háborút követő időszakban nem volt megfelelő, kevés és rossz kiképzésű polgárőr felügyelte a rendet a városban. A Vörös Őrség 1944. október 12-én alakult meg id. Karai Lajos⁵⁴ vezetésével, összesen 35-40 fővel rendelkeztek.⁵⁵ A költségeket és a fizetésüket a város adta. A rendfenntartókat kezdetben fehér, később nemzeti színű karszalaggal különböztették meg. Főként raktárakat őriztek, valamint orosz katonákkal járőröztek.⁵⁶ A közbiztonságot azonban, mint azt már a jegyzőkönyvekből is láthattuk, nem sikerült megszilárdítani 1944 végéig.

Politikai helyzet

A pártok a háborús front elvonulását követően Szentesen is elkezdtek újjáalakulni. Elsőként a kommunista párt szentesi szervezete alakult meg 1944. október 12-én, ekkor még nem a Magyar Kommunista Párt néven, hanem Magyarországi Kommunisták Szentesi Pártjaként jelentek meg.⁵⁷ Az első titkár Vecseri Bálint,⁵⁸ helyettese Mikecz János⁵⁹ volt. A párt tagjai a háború előtt döntően a szociáldemokrata párt tagjai voltak. Székházuk a Kossuth téren lévő Gazdasági Egyesülettől⁶⁰ lefoglalt épület lett.⁶¹ A kommunisták nagy hangsúlyt fektettek a szakszervezetek létrehozására is, melyek jórészt 1944 végén jöttek létre.⁶² 1944. október 18-án elsőként és egyedülként a városban megjelent lapjuk, a Magyar Népakarat is, mely azonban csak néhány számot élt meg, utoljára október 27-én jelent meg.⁶³ A kommunisták ifjúsági szervezete a Kommunista Ifjúsági Szervezet 1944. december 25-én nagygyűlést tartott a Tóth József színházteremben.⁶⁴ Később 1945. január 22-én a szervezet nevét megváltoztatják Demokratikus Ifjúsági Szövetséggé.⁶⁵

A Szociáldemokrata Párt 1944. december 6-án alakult újjá. Első nagyobb rendezvényüket a Tóth József színházteremben tartották.⁶⁶ A Bocskai utcai munkásotthonban kezdték meg működésüket. A szociáldemokraták szorosan együttműködtek a kommunistákkal.⁶⁷

A Független Kisgazda Párt szentesi szervezete a szociáldemokratákkal egy időben kezdte meg működését.⁶⁸ Első felhívásukat 1944. december elején a Szervező Bizottság adta ki, mely tartalmazta a párt céljait. Ezekben egy új nemzeti, független és demokratikus Magyarország megteremtését tűzték ki.⁶⁹

A Szabadelvű Demokrata Párt 1944. december 12-én alakult meg. Céljuk a demokratikus és független Magyarország megteremtése volt. A párt tagjai a kisiparosok és kiskereskedők közül kerültek ki, így a párt céljai között szerepelt az ipar és kereskedelem fellendítése.⁷⁰

Az országos politikától 1944 decemberéig Szentes nagyrészt el volt vágva. A városnak nem voltak újságjai, kivéve a kommunisták rövid ideig működő lapját, és rádiója sem. Az országos politikába a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944. december 2-i létrejöttét követően kapcsolódott be Szentes.⁷¹ Itt másnap született döntés arról, hogy a városok hozzák létre saját Nemzeti Bizottságaikat. A szentesi Nemzeti Bizottság első ülését 1944. december 26-án a kommunista párt székházában tartotta

meg. Elnöke Vajda Imre lett. A bizottságba a pártok meghatározott számú képviselőt küldtek.⁷² A baloldali túlsúly a Nemzeti Bizottság fennállása során végig megmaradt.⁷³

Az országos történések 1944 decemberéig nem értek el a városig, Szentes függetlenül működött politikailag és gazdaságilag. Hiány volt élelmiszerből, tüzelőből és ruházatból is a folyamatos katonai igények miatt.⁷⁴ Az iskolák 1944. október végén és november elején újra megkezdték működésüket, azonban a tüzelőhiány és a tél közeledte miatt szünetet rendeltek el.⁷⁵ A hivatalok működése is gyorsan megindult, azonban itt is a tüzelőhiány okozta a problémát. Emiatt a hivatalok nyitvatartási idejét is korlátozták. A külterületi katonai fosztogatások és lövöldözések miatt a lakosság nem mert kimenni a földekre, hogy elvégezze a mezőgazdasági munkákat. A háború előtt megművelt területek mindössze 6-10%-át sikerült bevetni 1944-ben.⁷⁶ Az egészségügy tekintetében az elmenekült és a fronton szolgálatot teljesítő orvosok miatt orvoshiány alakult ki. A városban lévő 8 gyógyszertár közül mindössze 1 működött.⁷⁷ Az egyházi hitélet is újraindult. Egyedül Fejes Sándor, a katolikus egyház papja maradt a városban. A háború utáni első istentiszteletre Szentesen 1944. október 11-én került sor.⁷⁸

Összegzés

Mindent összevetve Szentes 1944. október 8-tól sok nehézséggel nézett szembe az 1945-ös év beköszöntéig. A város szerencsésnek mondhatta magát, hogy néhány intézményen és házon kívül helyrehozhatatlan kárt nem szenvedett. A közigazgatást újra kellett építeni, ebben nagy érdemei voltak dr. Négyesi Imrének. A közbiztonságot az év végéig elkezdtek ugyan újjászervezni, de azt, ahogy a jegyzőkönyvekből is látszott, még nem sikerült teljes mértékben megteremteni. Emiatt a mezőgazdasági termelés sem alakult jól, mivel az emberek féltek kimenni földjeikre, ezért a város az év végére már élelmezési gondokkal küzdött. Az iskolák ugyan újranyitották kapuikat és megindult a hitélet is, de a tüzelőhiány miatt a lakosság mindennapi élete nagyon nehéz volt. A pártok fokozatosan újáalakultak és december végére már a szentesi Nemzeti Bizottság is megkezdte működését, így Szentes újra bekapcsolódott az országos politika eseményeibe.

Történész, régésztechnikus
Kosztá József Múzeum, Szentes

Szabó Dániel

A Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségei

Bevezető gondolatok

Jelen tanulmány a Kosztá József Múzeum közgyűjteményi fennállásának 125. évfordulójára rendezett konferencián elhangzott előadás leiratának az átdolgozott és az azóta újabb kutatási eredményekkel bővített és hivatkozásokkal ellátott változata.⁷⁹ Írásomban a Csongrád Vármegyei Múzeum (ma: Kosztá József Múzeum) háborús veszteségeit kívánom felvázolni. Kutatásaim során felmerült a kérdés, a helyi sajtóból és a levéltári dokumentumokból megismerhetőek-e pontosan a múzeum II. világháborús veszteségei. Tanulmányomban az 1944-től 1947-ig terjedő időszakot vizsgáltam.⁸⁰ Az események jobb érthetősége miatt röviden bemutatom a háború végén fennálló állapotokat, melyek Szentes városát jellemezték. Ezt követően a helyi sajtó által megírt cikkeken és a fellelt levéltári forrásokon keresztül remélhetőleg egy jóval pontosabb képet kaphat az olvasó a múzeum háborús veszteségeivel kapcsolatban. A tanulmányban kitérek arra is, hogy a helyi lapokban felvázolt károk megfelelnek-e a levéltári forrásokban fellelt adatoknak. Az írásom végén közzéteszem a Csongrád Vármegyei Múzeumról megjelent nagyobb tudósítások és cikkek leiratát is, melyek a vizsgált időszakban születtek.⁸¹

A II. világháború vége és a megszállás Szentesen

A II. világháború végén a Vörös Hadsereg kötelékébe tartozó 2. Ukrán Front egységei 1944. szeptember 23-án Battonyánál érték el a trianoni országhatárt, és a sík alföldi területen gyorsan nyomultak előre. Szentes térségét október 8-án érték el csapataik.⁸² A várost még október 6-án 2db PO-2-es gép bombázta.⁸³ Szentes védelmét a 2/1 és a 2/2-es huszárhadosztály látta el. A védekezés során összesen 8 db T-34-est lőttek ki, de miután elveszítették nehézfegyverzetüket visszavonultak a Tisza mögé.⁸⁴ Ekkor keletkezett a város egyik legnagyobb kára, amikor a Tisza hídját felrobbantották.⁸⁵

A Vörös Hadsereg és a román hadsereg megszállta a várost. A háborút követő időszak nem volt problémamentes, mivel a megszálló csapatok az intézményeket és a lakosságot is vegzálták.⁸⁶

A Csongrád Vármegyei Múzeum 1944-ben

A háborút követő első dokumentum, amiben a múzeum megjelent, egy 1944. december 12-én a Polgármesteri Hivatalban felvett jegyzőkönyv, melyből jól látható, milyen problémákkal kellett megküzdenie a lakosságnak az itt állomásozó katonaság miatt. A felvételekor jelen voltak a városi

kertész és a múzeum akkori könyvtárosa, Temesváry Lajos.⁸⁷ Elmondták, hogy a Széchenyi-ligetben lévő Csongrád Vármegyei Múzeum helyiségeit felfeszítették és katonai célokra használatba vették. A jegyzőkönyvben hivatkoznak egy autós osztagra, melynek parancsnoka ígéretet tett, hogy a múzeum vagyontárgyaiban nem keletkezik kár. Ezzel ellentétben a jegyzőkönyv felvételekor a képtárat kiürítették, és a néprajzi osztályt feldúlták. Az iratban nem nevezik meg melyik alakulat volt ide beszállásolva, csak annyit írtak le, egy őrnagy azt ígérte, hogy a múzeumban kár nem fog esni. Az sem derül ki világosan, hogy ezeknek a katonáknak a beszállásolása közben, vagy az után lett kiürítve a képtár és feldúlva a néprajzi osztály. A könyvtáros elmondta, hogy a szovjet katonák előtt román katonák is tartózkodtak az épületben, majd távoztak. Minden esetben, amikor a katonák elhagyták az épületet, az ajtókat beszögelték, mivel addigra már a záruk és ajtók fel voltak törve.⁸⁸

A szentesi sajtó a II. világháború után

A következő részben azt vizsgáltam meg, hogy mit is tudhattak meg a szentesiek a helyi sajtóból a múzeum háborús veszteségeiről? Több helyi lap is működött Szentesen a vizsgált korszakban. A legelső még 1944-ben, pár nappal a megszállást követően jött létre Magyar Népakarat néven. Ez a kommunisták lapja volt, és csak pár számot élt meg.⁸⁹ Az ezt követő Szentesi Lap, mely régi hagyományokkal rendelkező újság volt és ekkor a szociáldemokraták lapja, 1945. január 4-én indult újra, azonban 1945. február 6-án, egy hónap után megszűnt.⁹⁰ Egy évvel később 1946. február 2-án újra megkezdtek a lapkiadást, melyet 1947. szeptember 28-áig folytattak. A múzeummal kapcsolatban nagyon kevés hírt jelentettek meg fennállása során. A kommunista párt lapja, a Magyar Alföld néhány nappal a szociáldemokraták lapjának megszűnését követően 1945. február 7-én kezdte meg működését, mint napilap és egészen 1948-ig jelent meg. Riportokat és beszámolókat is írtak a múzeumról. A harmadik és egyben legkésőbb megjelenő lap a Független Kisgazda Párt érdekeltségébe tartozó Szentesi Ujság volt. Ez a sajtóorgánum 1946. február 17-től 1948. december 25-ig biztosan megjelent.⁹¹ A múzeumról 1946-1947 között egy országos médiafigyelmet generáló cikk átvételével számoltak be, melyet a későbbiekben ismertetek. A következő részben a sajtóban megjelent múzeumi híreket mutatom be.

A helyi sajtóban megjelent múzeumi hírek 1944-1947

Az 1944-es év hátralévő része a megszállás nehézségeivel és a romok eltakarításával telt. Egyetlen lap jelent meg, az is rövid ideig, melyben a terjedelmi korlátok és a papírhány miatt nem fért bele a múzeummal kapcsolatos hír. A város ekkor teljesen el volt vágva a külvilágtól.

Az 1945-ös évben továbbra is folytatódott az újjáépítés és a károk felszámolása, de ekkora már újra működött a helyi sajtó. Az év nagyobb részében ismét csak egyetlen helyi sajtótermék volt olvasható, a Magyar Alföld. A mindennapi nehézségek és a pénz folyamatos elértéktelenedése nagyobb nyilvánosságot kapott az újság hasábjain. A múzeummal kapcsolatos hírek csak az év második felében

jelentek meg. Az első nagyobb terjedelmű beszámoló 1945. november 7-i, melyben a lap leírta, hogy a háború végén Csallány Gábor⁹² a múzeum legértékesebb gyűjteményi anyagát becsomagoltatta ládába és Kiskunfélegyházára, majd később egészen Szekszárdig vitette. Ekkor értesülhetett először az olvasóközönség arról is, hogy az igazgató Budapest ostromakor, 1945. januárjában tüdőgyulladásban meghalt. Az itt maradt régészeti és néprajzi osztályt nagy károk érték. A néprajzi anyag 50 százaléka megsemmisült. A könyvtár 19 ezer kötetes gyűjteményéből 2 ezer példány elveszett. A cikk ugyan csak annyit írt le, hogy felelőtlen elemek tehetnek a rombolásért, de mint már korábban említettem, egy levéltári forrásból jól kivehető, hogy ezekért a károkért főként a megszálló katonaság volt a felelős. A múzeum anyagát Kátai József⁹³ múzeumi altiszt rendszerezte ekkor.⁹⁴

Az intézmény anyagi helyzetéhez mérten folytak a helyreállítási munkálatok. A Magyar Alföld 1945. december 1-jei számából az olvasók megtudhatták, hogy nemsokára újra látogathatóvá válik a múzeumi könyvtár. A cikkből kiderült, hogy a főként magánadományokból két évtizede bővített gyűjteményi egységnek 16.951 kötete élte túl a háborút, és 1940 kötete veszett el. Pótolhatatlan veszteség az okmánygyűjteményben keletkezett, mely teljesen odaveszett.⁹⁵

Az 1946-os év újabb nagy változásokat hozott a múzeum életében. A Magyar Alföld 1946. február 9-i cikkéből megtudhatták az olvasók, hogy a Nemzeti Múzeum Szentesre küldte dr. Zalotay Elemért⁹⁶, aki a teljes anyag leltározásáért felelt. Azt nyilatkozta ekkor, hogy a József Attila utcai épületben⁹⁷ lévő anyagokat sértetlenül megtalálta, köszönhetően Kátai Józsefnek. A ligeti épületben súlyos, de pótolható károk keletkeztek. Ebből a cikkből derült ki az is, hogy Csallány Gábor 20 ládányi anyagot szállíttatott el Szekszárdra. A vármegye árvaszéki elnöke és Kátai József vizsgálták meg ezeket, melyek közül 10 darabot épen, 10-et pedig erősen megrongálva találtak meg. A képtár nagy részét meglelték, de hiányzott 76 db aranypénz, 190 ezüst tallér és 35 db arany ékszer.⁹⁸

A múzeumi szolgáltatások is újraindultak. A látogatók ismét birtokba vehették a múzeumi könyvtárat, melynek a megnyitására 1946. április 1-ig kellett várniuk. Erről a Szentesi Lap 1946. március 31-i rövid hírei között számolt be. A múzeum leletei eközben még mindig Szekszárdon voltak.⁹⁹

Az elszállított anyagok holléte foglalkoztatta a helyi lakosságot. A Magyar Alföld 1946. május 19-i számában számolt be arról, hogy nemsokára visszahozzák a múzeum tulajdonát képező ládákat. Erre eddig azért nem került sor, mivel a pengő ebben az időszakban folyamatosan romlott. Az utat ekkori áron kilométerenként 18 ezer adópengőért vállalták, és ehhez a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége segítségét is igénybe vették. Itt tűnik fel először dr. Zalotay Elemér neve először, mint megbízott múzeumigazgató.¹⁰⁰ A Csongrád Vármegyei Múzeum iratai között kutatva kiderült, hogy hivatali esküjét 1946. június 7-én tette le, és ettől kezdve hivatalosan is az intézmény vezetője lett.¹⁰¹

Az 1946-os nyár sem telt eseménytelenül a múzeum életében. A Kis Ujság 1946. június 15-i számában megjelent egy cikk „A szekszárdi cigánysoron adják-veszik a szentesi múzeum arany és

ezüstkincseit”¹⁰², melyet szinte szóról szóra átvett a helyi Szentesi Ujság is „Ki a felelős a szentesi múzeum kincseinek elkallódásáért? – A szekszárdi cigánysoron üzerek veszik a szentesi múzeum aranyait” címmel.¹⁰³ A cikkekben összefoglalták, hogy a háború végétől mi történt a múzeumban. Ekkor írták le először, hogy október 6-án pakolták fel a húszt ládát és szállították el Kiskunfélegyházára, majd Szekszárdra. Félegyházáról a ládákat a célállomásukra dr. Dobay Andor¹⁰⁴ akkori alispán szállíttatta el. A szekszárdi múzeumot a szovjet csapatok igénybe vették, és mint hadikórház hasznosították. A ládákat kiszállították és feltörték. A cikk azt állítja, hogy a 80 festményből álló képtárat lakásokba hordták szét, a használható dolgokat elvitték, az értéktelennek vélt leleteket pedig szétszórták. A névtelen cikkíró megemlíti, hogy a húszt ládából egyben hatkilónyi arany- és ezüstműtárgy volt elcsomagolva. Ebből Kátay József egy V. Ferdinánd korabeli aranytallért a szekszárdi cigánysoron vásárolt meg 5 millió pengőért pár héttel ezelőtt. Összehasonlításképpen, ha megnézzük az akkori árakat, egy újság május elején még csak 600 ezer pengő volt, május közepén pedig már 6 millió pengőbe került. Azt is leírta a cikkíró, hogy rendszeresen adták el a múzeum anyagait, bár erre konkrét példát nem tudott bemutatni. Az elveszett aranyláda ügyében elismeri, hogy az aranytalléron kívül más tárgy nem került elő, ezeket szerinte valószínűsíthetően beolvasztották. A cikkben egyéb érdekes megállapítás is született a múzeum eltűnt tárgyaival kapcsolatban. Ezt jól illusztrálja a következő mondat is: *„Így tűnt el az az aranyserleg is, amelyből a régészeti szakértők megállapítása szerint Attila hun fejedelem itta a borát.”*. A cikk végén a háborús veszteségekért felelős személyt próbálta megtalálni, valamint kitért a Szentesen maradt anyagokra is, melyek szintén megrongálódtak. *„A csőcselék a madarakat összetépte, a könyvtárat kidobálta, a néprajzi osztályról pedig minden használhatót elloptak, még az épülete ablaküvegeit is kiszedték.”* Azt is megemlítette, hogy dr. Zalotay Elemér az anyag újrendezésén dolgozik, hogy látogatható legyen az intézmény. Az itt megjelenő utolsó mondat lehet az, ami miatt sokan úgy gondolták eddig, hogy a múzeumi anyag hatalmas károkat szenvedett a háború során. *„A már nagyjából rendbehozott szentesi anyag pedig a negyedrészt sem teszi ki annak, amit a szentesi múzeum régen jelentett.”*¹⁰⁵ Ennek a mondatnak a valóság tartalmára még kitérek a tanulmány végén.

Erre a cikkre a Magyar Alföld 1946. június 26-i és 27-i számaiban két válaszcikk is született. A június 26-i cikkben dr. Kunszeri Béla¹⁰⁶ alispán és dr. Zalotay Elemér múzeumigazgató cáfolják a megjelent állításokat. Az alispán szerint a Kis Ujság cikke kiszínezte a múzeum ügyeit, de a szóbeszéd okán felgyorsítják a ládák hazaszállítását. Ezt követően a múzeumigazgatót is megkérdezték a 20 láda ügyében. Zalotay elismerte, hogy a 20 ládát rongálódás érte, de a cigánysoron nem történt meg a tárgyak értékesítése. Azt szintén elismerte, hogy a ládákból 180 darab arany- és ezüstpénz elveszett. A festmények és a régiségtári holmik közül minden hiánytalanul megvolt. A cikk végén megnyugtatja a helyi olvasókat, hogy a hazaszállított anyagot nemsokára kiállítják, és a látogatók meggyőződhetnek róla, hogy nem semmisült meg a múzeum világhírű gyűjteménye.¹⁰⁷ A Magyar Alföld 27-én megjelentette Zalotay nyilatkozatát „A szentesi múzeum igazgatója válaszol a Szentesi Ujságnak – Mi

az igazság a szentesi múzeum ügyében” címen. Ebben mind a Kis Ujságban, mind a Szentesi Ujságban megjelent állításokat visszautasítja, és megemlíti, hogy egyik sajtóorgánium sem kért tőle felvilágosítást. A nyilatkozatot az igazgató minden helyi újságnak elküldte a sajtótörvényre hivatkozva.¹⁰⁸ A Szentesi Lapban biztosan nem jelent meg, a Szentesi Ujság június végi számában megjelenhetett, de itt hiányzik két szám így ez nem jelenthető ki biztosan.

A júniusi országos sajtóérdeklődés ténylegesen felgyorsította a múzeum Szekszárdon lévő anyagának hazahozatalát. Erre 1946. július 16-án került sor, amiről beszámolt a Magyar Alföld két nappal később. Az anyagot a József Attila utcai épületbe vitte egy teherautó. A 20 ládából 17-et sikerült hazahozni. Három láda, melyekben a szakkönyvtár anyaga volt, szétesett, és emiatt Szekszárdon magánemberek őrizete alatt hagyták. A cikk végén az igazgató megemlíti, hogy számba veszi az anyagokat, és megteszi a jelentését az alispánnak és a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségének.¹⁰⁹

A múzeum rendes működése 1946 augusztus végére állt helyre. Erről egy Magyar Alföld cikk számolt be „A szentesi múzeum rendezetten, felkészületen várja a látogatókat az ország minden részéből” címmel, ahol dr. Zalotay Elemér egy újabb rövid összefoglalót ad a szekszárdi veszteségekről. Itt egy új, eddig nem említett adatot is leírtak. A képtár esetében 32 db kép hiányzott, melyből 3 db a Szépművészeti Múzeum tulajdonát képezte. Ezt követően a múzeum jövőjéről is szó esett. A legfontosabbnak a múzeumi anyag publikálását és a gyűjteménygyarapítást jelölte meg az igazgató. A cikkben a könyvtárat és a József Attila utcai épületet is bejárták, valamint felröppent egy hír arról, hogy ezt az épületrészt internátusnak szeretnék átalakítani, mely elgondolás a későbbiekben többször felmerült, de nem valósították meg.¹¹⁰

Az 1946-os év további részében csak egy hír jelent meg szeptember végén, mind a Szentesi Lapban, mind pedig a Magyar Alföldben közölték, hogy a kubikus szobrot a ligeti épület előtt fogják felállítani.¹¹¹

Az 1947-es évben ismét a nyári időszak számított a múzeumi hírekkel kapcsolatos időszaknak. A Magyar Alföld június 15-i számában számol be róla, hogy Kátai József, miután elvégzi a tanfolyamot, a múzeum restaurátora lesz.¹¹² Szintén ebben a lapban június 28-án a képtár állapotáról jelent meg egy cikk. A háborús károk a festményeket is érintették. A múzeumban ekkor 94 db kisebb-nagyobb festmény volt, de a viláégés során 34 db elveszett. A megmaradt képek többsége keret nélkül lógott a falon, mivel döntő többségük fa keretét egyszerűen eltűzelték.¹¹³

A múzeum II. világháborús veszteségei

Végezetül azt vizsgálom meg, hogy a helyi sajtóban leírtak mennyiben felelnek meg a Csongrád Vármegyei Múzeum Irataiban megjelent számadatoknak. A cikkekben megjelent múzeumi háborús veszteségek főként a ligeti épületben maradt néprajzi gyűjtemény felét, illetve a könyvtár körülbelül 2

ezer kötetét érintette, valamint teljesen megsemmisült az okmánytár. A Szekszárdra elszállított anyagból elveszett 76 db aranypénz, 190 db ezüst tallér, 35 db arany ékszer, a festmények közül pedig 32 db a háborús veszteség.

Ezzel összevetve a Csongrád Vármegyei Múzeum Irataiban a háborús veszteség számadatai kissé más képet festenek. Ezek között az iratok között kutatva előkerült a II. világháború végén Csallány Gábor által az alispánnak 1944. március 1-én készített felmérése a múzeumi gyűjtemények darabszámairól.¹¹⁴ A háború után 1947. október 7-én dr. Zalotay Elemér szintén készített egy ennek megfelelő beszámolót a múzeumi gyűjtemény állapotáról.¹¹⁵ A két adat ismeretében láthatóvá válik, mekkora volt a múzeum valódi háborús vesztesége gyűjteményenként. Ezeket az adatokat a tanulmány végén az infografikák részénél feltüntetve közlöm két grafikon és egy táblázat formájában, melyben az előbb már említett két múzeumi felmérés számait összegeztem.

A legnagyobb veszteségeket a képek, szobrok és képzőművészeti gyűjteményi főcsoport szenvedte el, a maga 81.6 százalékos arányával. Ez a gyűjteményi egység 428 darabos veszteséget szenvedett, de azt nem lehet tudni, hogy ezekből mennyi volt a festmények, a szobrok pontos száma, mivel a felmérések során egyben tüntették fel őket. Ezt követi a természetrajzi gyűjtemény, melynek majdnem a fele semmisült meg. A könyvtár, okmánytár is jelentős károkat szenvedett el. Az állományának a negyedét érintette a háborús pusztítás. Itt is a korábban már említett összevonás figyelhető meg. A helyi sajtó azonban írt róla, így ezek alapján meg lehet becsülni a veszteségeket. Amennyiben igaznak tekintjük a Magyar Alföldben megjelent számadatokat, a háború előtti utolsó felmérésben 18.891 db-os könyvtári állományról beszélhetünk, melynek 10.3 százaléka¹¹⁶ vesztett el.¹¹⁷ Az okmánytár így 1944-ben 4.723 darabos lehetett, melyből 4.509 darab, tehát az állomány 95,4 százaléka semmisült meg. Ez alapján a cikkben megjelent állítás az okmánytár teljes megsemmisüléséről valósnak látszik.¹¹⁸ Szintén ebben a lapban írtak a néprajzi gyűjtemény 50 százalékos veszteségéről, ami szerencsére nem volt igaz, mivel itt csak az állomány körülbelül negyede volt érintett.¹¹⁹ Nagy valószínűség szerint ezt a természetrajzi csoporttal keverték össze az újságírók, mivel itt az anyagok majd fele szenvedett károkat. Arányait tekintve a numizmatikai gyűjtemény (pénzek, érmék, papírpénzek) érméinek majd negyede tűnt el. Ennél az egységnél nem rendelkezünk pontosnak tekinthető adatokkal a helyi sajtóanyagban, emiatt nem lehet kikövetkeztetni, hogy ezen a csoporton belül mekkora arányban semmisültek meg az érmék, illetve a papírpénzek. A két, arányaiban „legkisebb” kárt szenvedett csoportba a régészeti (régiségtári főcsoport) és a bútorokat tartalmazó gyűjtemény tartoztak. Darabszámot tekintve azonban a régészet, a maga 10.220 darabos és a numizmatikai gyűjtemény, a maga 8.995 darabos veszteségével szenvedte el a legnagyobb károkat. Ahogy látható, a pénzekkel kapcsolatban a megjelent cikkek 266 darabos hiányánál jóval nagyobb volt a veszteség. A múzeumról szóló helyi cikkek egy-egy főcsoport esetében pontosan, máshol összekeverve egy másik gyűjteményi egységgel, de próbálták pontosan leírni a háborús veszteségeket.

Az országos sajtó már jóval nagyvonalúbban bánt a múzeumi károkkal kapcsolatban. A Kis Ujságból átvett, majd a Szentesi Ujságban is lehozott anyag egyenesen úgy írt, mintha a múzeum anyagainak csak a negyede élte volna túl a háborút.¹²⁰ Az egyes gyűjteményi egységekben tényleg jelentős károk keletkeztek, de az az állítás nem igaz, hogy a múzeumi anyag csak negyede élte túl a háborút.

Ezzel ellentétben az látható a két korábban említett felmérést összevetve, hogy az állomány háromnegyede szerencsésen túlélte a háborút. A legnagyobb pusztítás a képek, szobrok, képzőművészet főcsoportban, a természetrajzi főcsoportban és az okmánytárban keletkezett. Ez utóbbi szinte teljesen megsemmisült. Az 1944-es anyagból 28 ezer tárgy és lelet semmisült meg vagy tűnt el, így a Csongrád Vármegyei Múzeum végleges vesztesége 23 százalékos volt a II. világháború után.

Múzeumi sajtóhírek 1945-1947

Magyar Alföld

1945. november 7. szerda 3. oldal

Hazakerülnek a szentesi múzeum világhírű kincsei – Kátai József múzeumi altiszt nagyszerű munkája a múzeumi értékek megmentéséért:

„Csallány Gábor bácsi ötvenöt esztendeig vallatta a csongrádi rögöket. Előbányászott ezalatt az idő alatt több, mint százezer darabból álló olyan páratlan régiséggyűjteményt, amelyet éppúgy ismernek Párisban, mint Csikágóban. A szentesi múzeum világhírű – ezt elismerik mindenütt, akár belföldön, akár külföldön. Nem volt ritkaság az utóbbi évtizedben, hogy számottevő európai képeslapok oldalas képesriportokban foglalkoztak a szentesi múzeum leleteivel. Világhírű tudósok keresték fel a szentesi múzeumot, tanulmányozták annak leleteit, az ötezernyi aranysírt, a bronzkort, a rézkort, a germánkorszak történelmi leleteit.

Csallány bácsi találta meg az első kőkori sebészkeést is, ez a lelet az egész világon egyedülálló. Ezzel a sebészkeessel végezték el a kőkorszakban a koponyalékelést, meg egyéb fontos belső műtéteket. Akárki megláthatta ezeket a leleteket a szentesi múzeum archeológiai osztályán. Attila fejedelem aranyedényei is ott voltak a szentesi múzeumban. A hunkorszaknak olyan páratlan leletkincsei voltak itten, amilyen sehol a világon nem található. Ez érthető is, hiszen Attila udvara valahol itt, a csongrádi vidéken állott.

Elmenekül a múzeum...

Amikor a háború viharai közeledtek Szentes felé, Csallány Gábor múzeumigazgató ládába rakatta a múzeumot. Az oktalan hírverés hatása alatt az öreg tudós, akinek valóban egész élete munkáját jelentette az intézmény, elhatározta, hogy békésebb vidékre viszi a leleteit. Először valami eldugott tanyára akarta elcipelni, hogy senki se tudjon róla, de azután egy hivatalos intézkedés hatása alatt mégis úgy vélte jobbnak, hogy elviszi a városból az ő és az egész vármegye féltve őrzött kincseit.

Kosztá József Múzeum

Először Kiskunfélegyháza felé ment a múzeum, ez lett volna az első állomás. El is jutottak ideig, ám amikor Csallány Gábor valami okból még egyszer visszajött Szentesre, innen már sietve indult vissza Félegyházára és a múzeumot is tovább vitte magával. Elvitte egészen Szekszárdig.

Hogy Csallány Gábor hogyan került vissza Pestre, azt nem lehet megállapítani. A visszatért családtagok annyit közöltek az illetékes hatóságokkal, hogy Csallány Gábor januárban Pesten tüdőgyulladásban meghalt. A múzeum pedig jelenleg Szekszárdon van, a városi múzeumban.

A szentesi múzeum néprajzi osztálya és a régiség-osztályának egy része idehaza maradt. Ugyancsak itthon maradt a 19.000 kötetes múzeumi könyvtár is. Ezek az osztályok a háború folyamán súlyos károkat szenvedtek. A könyvtárból 2000 kötet veszett el, a néprajzi osztálynak pedig 50 százaléka megsemmisült. A kitömött madarakat szétépték, preparált állatritkaságokat megsemmisítették és kihányták az udvarra felelőtlen elemek. A múzeum néprajzi osztályának egyik legértékesebb darabját, a nyolclábú malacot, amely egy nyolcliteres spirituszos üvegben volt konzerválva, összetörték és csak a múzeum éber altisztjének köszönhető, hogy a felelőtlen cselekményt elkövetők a veszedelmes preparáló szertől bajt nem szenvedtek.

Az altiszt dicsérete

A tavaly őszi pánik alkalmával a szentesi múzeumot mindenki elhagyta. Az igazgató a legértékesebb dolgokat elvitte magával, de rengeteg értékes tárgy maradt még itt, amelyek a megmentésüket kizárólag Kátai József múzeumi altisztnak köszönhetik. Ez az altiszt, aki iskolai képzettségét messze meghaladó műveltséggel és szorgalommal intézte a múzeumi ügyeket a legárvább időkben is, indította meg a mozgalmat, hogy a szentesi múzeum világhírű kincseit minél hamarabb hazahozzák. Igyekezetét siker koronázta.

A szentesi múzeum világhírű kincsei ugyanis – amint azt a vármegye hivatalosam megállapította –, a szekszárdi városi múzeumban vannak elhelyezve, ládába csomagolva, ahogyan azt még Csallány Gábor oda szállította. A vármegyétől nyert értesülésünk szerint a jövő héten autóval elindul egy bizottság, hogy a műkincsek azonosságát megállapítsa és haladéktalanul való hazaszállításáról gondoskodik. Minden előkészület megtörtént arra nézve, hogy a múzeum minél hamarabb a szentesi és csongrádmegyei közönség, de azon túl az egész ország és az egész kulturvilág rendelkezésére álljon.

Értesülésünk szerint Kátai József altisztet, aki a múzeum ügyét egyedül viselte szívében a legkritikusabb időkben is és a legtöbb itthon maradt érték megmentésében neki volt a legnagyobb szerepe, előléptetik szakaltisztté és a múzeum ügyeinek intézésében az eddiginél nagyobb szerepet fog kapni. Valóban megérdemi Kátai József altiszt, ha előléptetik.”

1945. december 1. szombat 2. oldal

Rövidesen megnyílik az olvasóközönség előtt a múzeumi könyvtár.

„A könyv tudás, a tudás hatalom: ez az aranymondás sohasem volt annyira időszerű, mint a demokrácia idejében. Aki olvas, az tud is, és minél több tudása van az embernek, annál nagyobb erővel

rendelkezik. A tudás előtt megnyílik az élet széles kapuja. Olvassunk tehát sokat, ne legyünk ellenségei a nyomtatott betűnek.

A könyv ma nagyon drága, csaknem megfizethetetlen. A dolgozó rétegnek nem áll módjában új könyveket szerezni. A múltban sem állott módjában, pedig akkor aránylag olcsón lehetett a könyvekhez hozzájutni. A legegyszerűbb módja az olvasásnak a közkönyvtár, vagy kölcsönkönyvtár.

Szentesen ilyen jelenleg csupán egy létezik, a múzeumi könyvtár.

Két évtizeddel ezelőtt keletkezett a múzeum könyvtára. Az anyagot legnagyobb részben magánosoktól kapta adományként a múzeum. Az összegyűjtésnek ez a módja meglátszik a könyvtár anyagán. Van szépirodalmi osztálya, színműirodalmi gyűjteménye, történelmi, nyelvészeti, földrajzi, jogi, történettudományi, filozófiai és természettudományi osztálya. Az egyes osztályok elrendezése most folyik és a katalógusba való foglalás is rövidesen befejeződik. A tavaly őszi események következtében a könyvtárak, köztük a múzeumi könyvtár is súlyos károkat szenvedtek. Még a gimnázium tanári könyvtárát is alaposan megdézsmálták illetéktelen kezek. A múzeumi könyvtár olyan helyen volt, a ligeti épületben, ahol a legnagyobb lehetősége nyílt annak, hogy illetéktelen kezet belenyúljanak a könyvtár szobáiba. Most, ahogy a könyvtár újrendezése lassan befejeződik, azt látjuk, hogy a tavalyi könyvállományból eltűnt 1940 kötet, megmaradt 16.951 kötet. A felbecsülhetetlen értékű okmánygyűjtemény, amelyben pótolhatatlan muzeális értékek voltak teljesen megsemmisült. Ennek az osztálynak a megsemmisülése a múzeum egyik legérzékenyebb kára.

A Révai Nagy Lexikon néhány kötetét is ellopták, így az egész 22 kötetes sorozat úgyszólván használhatatlanná vált.

Meglátogattuk a rendezés alatt álló könyvtárat, ahol Temesváry könyvtáros adott érdekes felvilágosításokat a gondozása alatt lévő könyvekről.

– Friss anyag alig van a könyvtárban, – mondotta Temesváry könyvtáros, – az utóbbi esztendőben, de tulajdonképpen a könyvtár fennállása óta a vármegye alig fordított gondot a könyvtár gyarapítására.. A növekedést mindig a magános adakozóknak köszönhattuk. Évente 2-3 új könyvet kaptunk a vármegyétől, így nem tudunk lépést tartani a korrallal. Szerintem az volna a helyes, hogy a vármegyei költségvetésbe évente bizonyos összeget állítanának be, amely a könyvtár gyarapítására szolgálna. – Amint a könyvtárat rendeztük és a katalógusokat felfektettük, azonnal megnyitjuk a könyvtárat a közönség számára. Az előfizetési díj tekintetében még nincsen döntés. Mindenesetre tekintetbe fogja venni az illetékes vármegyei hatóság, hogy a múzeumi könyvtárat a társadalom minden rétege használja, így az olvasási díjat méltányosan fogja megállapítani.

Elmondotta Temesváry könyvtáros azt is, hogy a könyvtár kezdettől fogva nagy népszerűségnek örvendett és nagy forgalmat bonyolított le. A könyvtári napokon sűrű sorokban keresték fel a könyvtári szobákat mindenféle foglalkozású olvasók. Akár vizsgára készülő fiatal tudósok, akár szépirodalom után vágyódó asszonyok, leányok, akár pedig forrásmunkákat kereső tanulók jöttek: mind megtalálták a nekikvaló anyagot.

Jön a tél, a hosszú estéken és a szürke délutánokon szükség lesz a jó könyvekre. A munkásember leginkább télen ér rá olvasni. A mezei munkás és a kubikos a jóidő nagy részért munkában tölti el, ilyenkor nincs ideje a betűvel foglalkozni. Az önművelés ideje elérkezik most is. Minél előbb meg kell nyitni a múzeumi könyvtárat és a lehetőség szerint jó volna feltölteni újabb, korszerű anyaggal

A szocialista irodalom alkotásai minden bizonnyal hiányoznak a könyvtár anyagában. Ezeket is be kell szerezni. A demokrácia mindenkinek meg akarja adni a lehetőséget arra, hogy a magasabb kultúrát elsajátíthassa. – A könyvtár a kultúra szolgálatában áll. Tegyen eleget kedves kötelességének.”

1946. február 9. szombat 2. oldal

A Nemzeti Múzeum kiküldöttje leltározza a szentesi múzeumot

„Többízben írtunk már arról, hogy a világhírű szentesi múzeum értékeit a budapesti ostrom alatt elhunyt Csallány Gábor múzeumigazgató az oroszok bevonulása előtt 20 ládába csomagoltatta és elvitette Szentesről. A húsz láda kalandos utazás után Szekszárdra került, ahol az értékek elkallódtak, a ládák tartalmának egyrészét ismeretlenek hurcolták szét, az arany és ezüstleletek legnagyobb része azonban nyomtalanul eltűnt.

Báthori Lajos alispán nemrég bizottságot küldött Szekszárdra, hogy az ottlévő múzeumi tárgyakat kutassák fel és vegyék leltárba, hogy azok hazahozhatók legyenek. Dr. Varga Béla vármegyei árvaszéki elnök és Kátai József múzeumi altiszt utaztak el Szekszárdra, akik 10 ép ládát és 10 erősen megrongált ládát meg is találtak, a nagyértékű képtár anyagának legnagyobb részét is megtalálták, az arany és ezüstpénzeket és az ékszereket azonban sehosem lelték meg.

Hiányzik 76 aranypénz, 190 ezüst tallér és 35 aranyékszer. Ezeknek a tárgyi értéke is nagy ugyan, felbecsülhetetlen a muzeális értéke, úgyhogy ha ezeket nem sikerül meglelni, akkor pótolhatatlan veszteség éri a szentesi múzeumot. Az ezüstpénzek súlyának felét, ami darabszámra százat tesz ki, megtalálták.

A Nemzeti Múzeum leküldette Szentesre dr. Zalotay Elemér múzeumi tisztviselőt, aki sokáig volt a szentesi múzeum könyvtárának vezetője és aktív munkása a régészeti irodalomnak és a magyar történelemnek, hogy szedje leltárba azokat a muzeális dolgokat, amelyeket ne hurcoltak el Szentesről. Dr. Zalotay a József Attila-utca múzeumépületben mintegy két hete dolgozik a múzeum anyagának átvizsgálásán. Felkerestük munkája közben és megkérdeztük, mi a helyzet a múzeum mostani állapotában és milyen remények táplálhatók az elkallódott kincsek hazahozatalával kapcsolatban.

– A múzeum városi épületében elhelyezett holmikat rendben, csak nem sértetlen állapotban találtam – mondotta Zalotay dr. – Nagy érdeme van ebben Kátai József altisztnak, aki tőle telhetőleg igyekezett a rombolásokat és lopásokat megakadályozni. A ligeti épületben azonban a felelőtlen közönség súlyos, de pótolható károkat okozott. A néprajzi osztályt erősen megrongálták, a könyvtárban is jelentékeny veszteség volt, a könyvtárat azonban Temesvári könyvtáros megfeszített munkával már teljesen rendbehozta. A könyvtár rövidesen megnyílik a közönség számára.

Kosztá József Múzeum

– A múzeum itthon lévő értékeit most felleltározzuk, elrendezzük, a Szekszárdon lévő ládákat pedig, amint arra alkalom lesz, hazaszállítjuk. Hisszük, hogy ha minden érték itthon lesz, sikerül a múzeumot olyan állapotba helyezni, hogy ismét visszanyeri régi hírét. Hála Istennek, elmondhatjuk azt, hogy az ország összes vidéki múzeumai közül mi állunk a legjobban. Ha a ládákat el nem szállítják az orosz bevonulás előtt, akkor a szentesi múzeumnak úgyszólván semmi kára nem lett volna.

A múzeummal kapcsolatban meg kell említenünk az igazgatói állás betöltését is. A szentesi múzeum ugyanis jelenleg vezető nélkül van, mivel a legutolsó kinevezett igazgató, dr. Ferdinándy Mihályt három évvel ezelőtt liszaboni követségünkhöz kultur-attasénak nevezték ki. Állását el sem foglalhatta, de nem is valószínű, hogy Szentesre visszatér. Gondoskodni kell tehát arról, hogy a múzeum vezetőt kapjon és szakavatott irányítás mellett megkezdje, illetve folytassa kulturális tevékenységét.”

1946. május 19. vasárnap 2. oldal

Rövidesen hazakerül a szentesi Múzeum elszállított anyaga – Dr. Zalotay Elemér nyilatkozata a múzeum és sajtó együttműködésének kulturpolitikai hivatásáról

„Szentes egyik legszebb és lehangulatósabb részén vagyunk, a ligetben. A tavasz egész pompájában kibontakozott. A sétányok fölé boruló lombkoronák levélcserépei mint hatalmas kupola fedik be a gondozott utakat, melyeken eleven mozgást észlelünk. F fiatalok és idősek hónapok alatt könyvkötetekkel sietnek a Múzeum felé és a könyvtárba, ahol Temesvári Lajos könyvtáros és Kátai József szaktiszt állanak a kultúra és irodalom alkotásai iránt érdeklődők rendelkezésére. Az épület másik szárnyában dr. Zalotay Elemér, megbízott vezető tart éppen előadást a gimnázium egyik felső osztályának.

Ide tartunk mi is s mikor az előadásnak vége megkérdezzük az igazgatót: mi is múzeumunk pillanatnyi helyzete?

– Körülményeink – feleli előzékenyen az igazgató – pillanatnyilag nyomottak. Ez azonban azonnal meg fog szűnni, mihelyt az ország közgazdasági helyzete megerősödik. Most még nem gondolhatunk külső, ásató munkára, az abbamaradt kutatás folytatására, de pótoljuk ezt a belső munka erőteljes fokozásával. A legfontosabban túljutottunk. A gyűjtemények megnyíltak, a könyvtár működik s ezzel újra hivatásunknak élhetünk.

– Pillanatnyilag legnagyobb problémánk a Szekszárdra szállított anyagnak a hazahozatala. Hogy mekkora költség ez, csupán egy számadatot: fuvardíj km-ként tizennyolcezer adópengő és Szentes Szekszárd között a távolság 181 km. Ennek ellenére megvan most már a kilátás arra, hogy az ott lévő értékek hazakerüljenek, mert a Közgyűjtemények Orsz. Főfelügyelősége segítségünkre jött azzal, hogy a költség kiutalását a kultuszminiszternél szorgalmazza...

A sajtó látogatásának mindig örülök, mert a sajtó és múzeum együttműködéséből sarjadhatnak művelődésünk helyi legértékesebb eredménye. Mindketten a kultúra letéteményesei és hivatott fejlesztői vagyunk. A mai gyors hírszolgálat idején, a tudományos és művészeti mozgalmak

legelőször a sajtótermékeken át jutnak a legszélesebb nyilvánosság elé s az érdeklődés felkeltése, majd ébrentartása mellett a kultúrmunka minden fázisát tömörítve, röviden képes a sajtó a kunyhók világában is szétszórni.

– A múzeum törekvéseivel kapcsolatban a sajtónak háromféle feladata nyílik: híreket közölni a különféle szellemi mozgalmakról, a múzeum egyes tudományos eredményeit rövid összefoglalásban bemutatni, végül a múzeum törekvéseit rokonszenvessé tenni a nagyközönség széles rétegei előtt. Azok előtt, akik a szabadoktatás legkülönfélébb szerveinek segítségére szorultak, úgyszólván az egyetlen kapcsolat a sajtó a magasabbrendű szellemi élettel.

– Minél tisztább tehát a sajtó és múzeum szövetsége annál nagyobb tömegek érdeklődése fordul a múzeum munkássága, egész szellemi élete felé. A kultúrpolitika láthatatlan, de annál hatalmasabb iskolája alakul ki e szövetség nyomán s ennek az iskolája alakul ki e szövetség nyomán s ennek az iskolának neveltjei, a legegyszerűbb műveltségű néprétegek, hovatovább el fognak jutni a tudatos látás, megártás, megkülönböztetés képességéhez.

– Erős a meggyőződésem, hogy az ilyen kultúrpolitikai iskolázásban részesülő tömeg nem fog a múzeum termein oly végtelenül csekély szellemi felkészültség és haszon nélkül átvándorolni, mint azt a legutóbbi időkig láttuk, s annak kitárt kincseit nemcsak nézni, hanem meglátni is képes lesz. Ezt a kapcsolatot tartsuk meg, hogy így népünk művelődésbeli előhaladásának értékes munkásai lehessünk.”

1946. június 26. szerda 3. oldal

Jövő héten hazakerülnek a szentesi múzeum elszállított kincsei – Beszélgetés Zalotai Elemér igazgatóval

„Azzal a hírrel kapcsolatban, hogy a szentesi múzeum értékeit a szekszárdi cigánysoron adják-veszik, illetékes helyhez fordultunk a valódi helyzet tisztázása érdekében.

Dr. Kunszeri Béla alispán már régebben olvasta az egyik budapesti lapban közölt cikket, mely egyoldalúan, a politikai beállítottság hátsó gondolatával túlságosan kiszínezte a szentesi múzeum ügyeit. Rögtön intézkedett, hogy a sok szóbeszédre alkalmat adó múzeumi anyagot mielőbb visszazállítsák Szentesre.

Kérdésünkre Kunszeri alispán kijelentette, hogy a cikkben foglaltak nem felelnek meg a valóságnak. De, hogy még a legelfogultabb mende-mondának is elejét vegye, a maga részéről máris bevezette a szigorú vizsgálatot az elszállítás körülményeinek tisztázására és esetleges felelősség megállapítására. A múzeum anyagát a jövő héten hazahozzák, újra visszakerül a régi helyére, a szentesi múzeumba. A hazaszállítás és elrendezés lebonyolítása jó kezekben van, a múzeum vezetője pontosan megállapítja az elszenvedett károkat és arról jelentést fog tenni nemcsak nekünk, hanem a közgyűjtemények országos főfelügyelőségének is.

Az alispán után felkerestük dr. Zalotai Elemér igazgatót, aki elmondotta, hogy bár a múzeum anyagát, - melyet húsz ládába csomagolva, annakidején Szekszárdra szállítottak – rongálódás érte, nem igaz az, hogy ezekkel az értéktárgyakkal az ottani cigánysoron kufárkodás folya. Tény, hogy mintegy

180 darab arany és ezüst pénz a feltört ládából elveszett, erre vonatkozólag annakidején a szekszárdi rendőrség le is vezette a nyomozást. A festmények és egyéb régiségtári holmik hiány nélkül megvannak. A jövő héten megy az alispán által rendelkezésre bocsátott tehérgépkocsival Szekszárdra, addig nincs abban a helyzetben, hogy a kár mineműségéről hozzátételező nyilatkozatot is tehessen. A világhírű gyűjtemény nem semmisült meg. Ami esetleg elpusztult belőle, az sem veszett el véglegesen a tudomány számára, mert az anyag publikálva volt és így a szakfolyóiratokban és múzeumi kiadványokban az idők végezetéig rendelkezésre áll a szakköröknek és a nagyközönségnek egyaránt.

– Minden múzeumi anyag – mondotta Zalotai Elemér – éppen régisége folytán a szekrények üveglapja alatt is ki van téve a pusztulásnak. Mi tudjuk legjobban, milyen harcot kell folytatnunk az enyészettel. Még a mai fejlett konzerválási eljárások mellett is évről-évre apad az eredeti anyag. Ez természetes és nem katasztrofális. Úgy védekezünk ellene, hogy gondos publikációban ismertetjük őket s így átmentjük a leleteket a jövőbe akkor is, ha ezek de facto el is pusztulnak. Most kaptam teljes elégtételt ama régebben sokszor gáncsolt magatartásomért, hogy miért hoztam annyi anyagi áldozatot a múzeum kiadványokért. Ha ezeket nem csináltuk volna meg, valóban beszélhetnénk most részleges pusztulásról, így azonban a kár csak látszólagos.

– Addig, amíg én ezen a helyen leszek, ezt a múzeumpolitikát erélyesen keresztül is fogom vinni. További ásatásokba nem kezdek addig, amíg a feltárt anyag feldolgozva nincs, mert az igazi tárlószekrény a publikáció, ahová az enyészet keze nem ér el.

Nem beszélhetünk a gyűjtemény pusztulásáról más szempontból sem. Elődömnek ugyanis az volt a szokása, hogy egy-egy sírmezőbe csak ideig-óráig ásatott. A lelőhely tehát nincs kiaknázva, csak fel van derítve. Én, aki vele együtt dolgoztam két évtizeden át, pontosan ismerem a Szentes és csongrádmegyei sírmezők helyét, kiterjedését. Még ha semmi anyag sem maradt volna meg a múzeumból, mindent rövidesen pótolni tudnék, olyan gondos feltárásban, amilyen csak a legújabb régészfilozófiai módszerek alkalmazásával lehetséges.

Kérem. nyugtassák meg a város közönségét – semmi ok nincs azokra az aggodalmakra, melyek újabban indokolatlanul elterjedtek. A jövő héten a szekszárdi anyagot hazaszállítom, a legsürgősebben kiállítom, hogy bárki meggyőződhessek a valódi helyzetről. A csongrádvármegyei múzeum vissza fogja nyerni régi hírét és nevezetességét rövidesen. Csak aztán az ne legyen a baj, hogy mindegyre jelentkezni fogok újabb és újabb férőhelyek érdekében, mindaddig, amíg végre meg nem építjük a valóban megfelelő épületet, mely e város kultúrvagyonának és tudományos életének méltó keretét szolgálja. Erről azonban egyszer később, alkalmasabb időben... – fejezte be nyilatkozatát Zalotai Elemér dr.”

1946. június 27. csütörtök 3. oldal

A szentesi múzeum igazgatója válaszol a Szentesi Ujságnak – Mi az igazság a szentesi múzeum ügyében

Kosztá József Múzeum

„Világos fényt de a „Szentesi Ujság” morális magatartásra az alábbi helyesbítő nyilatkozat melyet dr. Zalotay Elemér, a szentesi múzeum igazgatója a Szentesi Ujságnak és egyidejűleg a többi szentesi lapnak is megküldött. Szentesi Ujság Szerkesztősége Szentes.

Lapjuk folyó hó 23-án megjelent számában a budapesti Kis Ujság június 15-én kiadott példányából kiollózva a szentesi múzeumnak Szekszárdon lévő anyagával foglalkozó cikk jelent meg. Ebben megszólaltatnak engem is és olyan nyilatkozatot adnak közre, melyet soha senki előtt meg nem tettem. Ha valaki azt a fáradságot vette volna, hogy a helyzet valódi állása felől megkérdez, aligha láthat napvilágot szentesi lapban olyan hevenyészve összeállított közlemény, mint amilyen a most inkriminált riport.

Egy városban élünk, a múzeum és személyzete egyformán rendelkezésre áll mindenkinek, érthetetlen, miért volt szükség átvenni idegen lapból olyan írást, mely az egyoldalúság és tájékozatlanság kiáltó bélyegeit viseli magán. Erre való tekintettel kérem a lap legközelebbi, csütörtöki számában közzétenni alábbi helyesbítő nyilatkozatomat, melyet ezzel egyidőben a többi helybeli lapnak is hasonló kéréssel megküldöttem.

Sem a budapesti Kis Ujság június 15-i, sem a Szentesi Ujság 23-i közleménye nem felel meg a valóságnak. A múzeum szekszárdi, vagy a helyben meglévő anyagával kapcsolatban senki tőlem felvilágosítást nem kért, így azt a nyilatkozatot, melyet nekem tulajdonítanak, nem tettem meg. Az ügynek ilyenforma beállítása egy tudományos intézmény vezetőjével, nem egyéb, mint a kulturális kérdéseknek céltudatos politika mezbe való öltöztetése s egy mindnyájunkat érintő szerencsétlenségnek hátsó gondolattal való kiaknázása. Ez ellen tiltakoznom kell, mert a múzeum a város, a vármegye, az egész ország kultúrvagyona, személyzete ebbe a minőségben pártpolitikai megnyilatkozás síkjára nem léphet s így, ha mégis, mint a jelen esetben, oda hurcoltnak, igazolnia és védenie kell magát még ha bírósági eljárást is kénytelen igénybe venni.

Ismétlem, nincs a napnak olyan időszaka, melyben a múzeum látogatóinak rendelkezésre ne állanék, hogyne lennék egy lap munkatársának segítségére az igazságkeresés nagy munkájában. Ez a mód azonban, ahogy a Kis Ujság és a Szentesi Ujság a cikkekben személyemmel kapcsolatban eljár, nem üti meg a sajtóerkölcs mértékét, ezért kénytelen vagyok a sajtótörvényre való hivatkozással is kérni fenti helyreigazító nyilatkozatom közzétételét. Szentes, 1946. évi június hó 24-én. Tisztelettel: Dr. Zalotay Elemér”

1946. július 18. csütörtök 4. oldal

Hazaérkezett a szentesi múzeum Szekszárdra hurcolt anyaga – Zalotay Elemér dr. nyilatkozata a múzeum újjászervezéséről

„Kedden este egy ládákkal magasra megpakolt tehergépkocsi érkezett Szentesre, melyről az útporától vastagon belepett utasok szállottak le a múzeumnak József Attila-utca 19 szám alatt lévő régiségtára előtt. Ez az autó hozta haza a szentesi múzeumnak Szekszárdra szállított anyagát és képtárát.

– Örömmel közölhetem – mondotta Dr. Zalotay igazgató, aki a hazaszállítást személyesen irányította – hogy veszteségünk elenyészően csekély ahhoz képest, ami pl. a szekszárdi múzeumot érte. Most még részletes felvilágosítást nem adhatok, de egy futó pillantás is elégséges ahhoz, hogy nagyjában tájékoztassam a várost a helyzetről. Értékes képeink megvannak, régiségtári anyagunk is aránylag ép, csupán a szakkönyvtár három ládája esett szét és így a könyvek magánemberekhez kerültek. Ezek azonban ne tulajdonították el, hanem megőrizték és rövidesen viszaszolgáltatják a múzeumnak. Az összeszedés folyamatban van, hazaszállítása az idő rövidege miatt és azért nem történt most meg, mert amúgy sem fért volna fel a gépkocsira.

– Csekély veszteségünk oka az, hogy a mi anyagunk ládába csomagolva érte meg az ottani múzeum épületének kiürítését és hadikórházzá való átalakítását és így kevésbé volt a rongálódásnak kitéve, mint a szerkszárdi holmi.

– Most haladéktalanul hozzálátok az anyag számbavételéhez, hogy az alispánnak és a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének a részletes jelentést megtehessem. Ha ezzel elkészültem, a múzeum visszanyeri régi képét és jelentőségét. Akkor indul meg a valóban építő munka, mely hivatva lesz a lendületes továbbfejlődés ügyét szolgálni. Bízom abban, hogy ez is sikerülni fog és hamarosan olyan eredményekről számolhatok be, melyek mai életünk és berendezkedésünk aktivitásáról s a magyar demokrácia alkotó erejéről tanúskodik.”

1946. augusztus 23. péntek 3. oldal

A szentesi múzeum rendezetten, felkészülten várja a látogatókat az ország minden részéből – Dr. Zalotay Elemér nyilatkozik terveiről

„A Szentesen elhelyezett csongrádmegyei múzeum az egész országban híres kiváló régészeti osztályáról és igen értékes képekkel felszerelt képtáráról. A háború előtt minden évben érkeztek külföldi látogatók is Szentesre, akik a múzeumban elhelyezett őskori és árpádkori leleteket tanulmányozzák.

A háború következtében a múzeum anyaga is megrongálódott. A képtár, a könyvtár és az éremgyűjtemény értékes darabjait a Dunántúlra szállították, Szekszárdra. Ott a múzeumi anyag nagyrészt a város lakossága széjjelhordta azon a címen, hogy „megmentik” a háború pusztításai elől. Mikor azután a gyűjtemény hazaszállításra került sor, jóformán senki sem jelentkezett a megőrzésre átvett holmik visszaadása végett.

A szentesi múzeum vezetőségének hosszas utánjárása után sikerült a múzeum anyagát Szentesre visszaszállítani. Összesen 32 darab kép hiányzik köztük 3 darab a Szépművészeti Múzeum tulajdona, amelyek az elszállítás előtt Szentesen voltak letétbe helyezve.

A Szekszárdról Szentesre hazaszállított anyag felleltározásához és feldolgozásához azonnal hozzáfogott Zalotay Elemér dr. múzeum-igazgató és Kátai József múzeumi szakaltiszt. A megrongált anyagot kijavították, részben raktárban helyezték el. Az eddigi tapasztalatok szerint a kár

megközelítőleg sem olyan nagy, mint azt egyesek állítják, s így a múzeum háborús katasztrófájáról beszélni egyáltalán nem lehet. A régészeti anyag hiányosságai néhány ásatással teljesen bepótolhatók.

Lapunk munkatársa felkereste Dr. Zalotay Elemért és megkérte, nyilatkozzék a múzeum helyzetéről, valamint jövőbeni terveiről. A múzeum igazgatója készséggel adott felvilágosítást.

– A múzeum Szekszárdra hurcolt anyaga ismét vissza került Szentésre és a látogatók bizonyára örömmel látják, hogy a kiállító termek is visszanyerték eredeti formájukat – mondotta. – Illetékes helyen és szakkörökben az a vélemény uralkodik, hogy a mi múzeumunk egyike azoknak az intézményeknek, ahol leghamarább végezték el az újjáépítés munkáját és tüntették el a háborús pusztítások nyomait. Természetesen az eddig elért eredményeknél nem állhatunk meg, feltétlenül szükséges a vidéki múzeumok hivatásából szükségszerűen adódó feladatok elvégzése is.

– Mik ezek a feladatok? – kérdezzük.

– Elsőrendű feladatnak tartom a meglévő múzeumi anyag publikálását ismeretterjesztő könyveken, folyóiratokon, nyomtatványokon keresztül. A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy múzeumi anyag is állandóan rongálódik, ki van téve az esetleges háborúk, szállítások következtében bekövetkező pusztulásnak. A már eddig összegyűjtött anyag megőrzésének legbiztosabb módja az utókor részére a nyomtatásban való terjesztés. Az ezrekhez és ezrekhez eljutó könyvekben és folyóiratokban ismertett anyag megmarad akkor is, ha a múzeumok elpusztulnak. A szentesi múzeum ez év tavaszán volt ötven esztendő. Ebből az alkalomból elkészítettem a múzeum anyagáról írott ismertetésemet. Remélem, hogy sikerülni fog rövidesen nyomtatásban is megjelentetni, ezáltal megelőznénk az ország minden más múzeumát, beleértve a Nemzeti Múzeumot is.

Feltétlenül szükségesnek tartom a gyűjtemények gyarapítása érdekében a további ásatásokat is. A Közgyűjtemények Országos Felügyelősége közlése szerint még ebben az évben számíthatunk olyan államsegélyre, amely többheti ásatás költségeit fedezi. Ezek a múzeummal kapcsolatos terveim – fejezte be nyilatkozatát dr. Zalotay Elemér.

Ezután meglátogattuk a múzeum épületében elhelyezett vármegyei könyvtárat is. Temesvári Lajos könyvtárostól megtudtuk, hogy a háború viszontagságai következtében a könyvtár jelentős rongálódásokat szenvedett. A könyvtár 19.000 könyvéből 1.400 elpusztult, jelenleg 17.600 kötetre tehető a könyvtár állománya. Amint lehetőség nyílt rá, újra rendezték és katalogizálták a könyvtárat, most ismét működik. Sokan látogatják, a komoly szaktudományi könyvektől a silány ponyvaregényekig mindent kölcsönöznek belőle az olvasók.

A könyvtárszemle után megtekintettük a múzeum József Attila utca 19. alatt elhelyezett régészeti osztályát is. Itt Kátai József múzeumi szakaltiszt elmondotta, hogy a megrongálódott régészeti osztályt nehéz és fáradságos munkával már 1945. április 15-re rendbehozták. Az országban teljesen egyedülálló őskori és árpádkori ásatásokból származó anyag alig szenvedett károkat, a germán és szittyia lovagok csontvázai fekszenek a múzeum üvegkoporsóiban. –

Kosztá József Múzeum

Reméljük, ha ismét helyre állnak a békebeli viszonyok, újra eljönnek Szentesre a múzeumok barátai itthonról is, külföldről is egyaránt – mondjuk búcsúzóul.

* Mint értesültünk róla, a Szentesen felállítandó 50 személyes internátus céljaira a régészeti múzeum épületét akarja igénybevenni az internátus szervezőbizottsága. Enyhén szólva különösnek találjuk ezt az elgondolást, amely lomtárba akarja helyezni az országszerte, sőt külföldön is jólismert régészeti osztályt. Bárkinek az ötlete volt is helytelenítenünk kell, mert nem engedhető meg, hogy egy olyan intézményt, amely ötvenéves kutatómunka eredményeképpen jött létre, sutba dobjanak egy most megszervezendő internátus kedvéért. Mi nagy súlyt helyezünk a nincstelen paraszt és proletár gyermekek művelődésére, elsőnek foglaltunk állást az internátus létesítésének szükségessége mellett, de ezt nem úgy képzeljük el, hogy az internátus kedvéért meglévő kultúrintézményeinket megsemmisítsük. Van a városban elég épület az internátus céljaira, vegyék igénybe azokat. A múzeumot pedig segítsenek gyarapítani, fejleszteni, de ne a „beraktározásán”, megszüntetésén fáradozzanak!”

1946. szeptember 25. szerda 3. oldal

A múzeum előtt felállítják a „munka” szobrát

„A polgármester átiratban javasolta az eddig „kubikus-szobor” néven ismert munka-szobor visszaállítását, Erdei Mihály hozzászólásában kihangsúlyozta, hogy a szobrot helytelenül nevezték eddig kubikus szobornak. A szobor azonban olyan kiváló alkotás a világhírű Bobereki-mesternek, hogy visszaszállításról feltétlenül gondoskodni kell. Javasolja, hogy a ligetben a múzeum előtti térre helyezték el és legyen a neve „munka-szobor”. Virágos Antal azt indítványozta, hogy Zsigmondi féle kútszobor körül helyezték el, ily módon nagyértékű szoborcsoport díszítené a múzeum előtti térséget. A Nemzet Bizottság elfogadta a javaslatokat és utasította a polgármestert, hogy a szobrok felállítása előtt a terveket véleményezés végett mutassák be a Nemzeti Bizottságnak.”

1947. június 15. vasárnap 5. oldal

Restaurátora lesz a szentesi múzeumnak

„A közgyűjtemények országos főfelügyelősége július, augusztus és szeptember hónapokban restaurátor szaktanfolyamot tart a fővárosban. A tanfolyam célja, hogy jóképességű szakembereket képezzenek ki elsősorban a vidéki közgyűjtemények szolgálataira. Zalotay múzeum-igazgató a tanfolyamra Kátai József múzeumi szakaltisztet jelölte ki, akinek a gyűjtemények megmentésében nagy érdeme van, azonkívül szolgálatát becsületesen és pontosan látja el.

A tanfolyam végeztével Kátai József visszatér szentesi szolgálati beosztásba, ahol madártömést, kép- és más régiségek restaurálását fogja végezni. A szentesi múzeum nivója minden valószínűség szerint szakképzett restaurátor bekapcsolásával emelkedni fog.”

1947. június 28. szombat 2. oldal

Kosztá József Múzeum

Az ország negyedik képtára a szentesi múzeumban – A háború következtében súlyos veszteség érte a gyűjteményt

„A szentesi liget hatalmas platán- és tölgyfái úgy veszik körül a csongrádmegyei múzeumot, mint az ékszerdoboz puha bársonya a drágakövet.

A frissen rendbehozott, felemás stílusban épült múzeum egyik legértékesebb része, az országos híru képtár.

Mint Zalotai Elemér múzeumigazgató, látogatásunk alkalmával közölte velünk, a külföldi szakkatalógusokban, a budapesti, székesfehérvári és debreceni múzeumokon kívül csak a szentesi múzeum szerepel, mint Európa egyik leghíresebb és ritka gyűjteményű múzeuma.

A képtár anyagából, a háború következményeként 34 festmény elveszett. Jelenleg 94 darab kisebb-nagyobb festmény képezi a múzeum tulajdonát. A vásznak legtöbbje keret nélkül, vagy igen megrongálódott rájával függ a falakon. Ugyanis a felszabadulást megelőző időben, lelkiismeretlen egyének feltűzelték a többnyire értékes fakereteket.

– A festmények jórészt szentesi származású vagy ide telepedett művészek alkotásai, mert ezek összegyűjtését helytörténeti szempontból is kötelességemnek tartottam, – mondja magyarázóan Zalotai Elemér, – mialatt végigvezet bennünket a széles, levegős, napsugaras termen.

A bejáráttal szemben hatalmas, többméteres festmény valósággal lenyűgözi a szemlélőt. Hegedűs Géza (1870-1911) híres vászna ez: Bem a piski csatában. Maga a kép erősen magánhordja a Benczur-iskola sajátosságait. Élénk színeivel, a természet harmonikus szépségét vetíti a párisi nagy díjjal kitüntetett „Borgia-part Rómában” című kompozíciója is.

Kiss Bálint (1802-68) akadémiai festő „Kurca hídjá” és Nő arcképe bágyadt, tudományos stílusú alkotás. Koszta József, a magyar paraszti életből merített témáinak kidolgozása és formakészsége méltán állítja a jelenlegi legjobb festőművészek élvonalába.

Zoó János, komor, sejtelmes tónusú „Higie”-je, Joó Béla, Jakó Géza, Rezes Molnár Lajos, Zolnai Géza, Kovács Károly, Tokácsli Lajos és Drahos István festményei, illetve rézkarcai egészítik ki a szentesi festőművészek múzeumi galériáját. Vastag György, Karlovszki Bertalan, Edvi Illés Lajos, Komáromi Katz János, és Vis János világhíru magyar festőművész egy-egy művével adnak számottevő jelentőséget a csongrádmegyei múzeum, immár értékes képtárának.

– Büszke is vagyok erre, mondja búcsúzóul a múzeumigazgató, csak az a bánat ne keserítene el, hogy hús, nem kevésbé értékes szobrot lelketlen ismeretlenek a Dunántúlon összetört Szentes kiürítése után...”

Szentesi Lap

1946. március 31. 3. oldal

Hírek

„– Megnyílt a Csongrádvármegyei Múzeum könyvtára. A múzeumnak ligeti épületében lévő nyilvános könyvtára április 1-ével megnyílik. Könyvtárnapok minden kedd és pénteken d. e. 8 -12-ig, d. u 3-5-ig”

1946. szeptember 25. szerda 3. oldal

Munkásszobor lesz a kubikusszoborból

„A Nemzeti Bizottság ülésének tegnapi napirendjén szerepelt a kubikos szobor felállításának ügye is. Megállapította a Nemzeti Bizottság, hogy sohasem kifogásolta és becsülte le a szobor művészeti értékét, de nem fejezi ki a kubikos szobor azt, amit címében visel. Ezért szükséges a cím megváltoztatása, „Munkásszoborra”. A munkásszobort a ligetben fogják felállítani a régi múzeum előtt a mostani Kossuth szobor helyén, a kis Kossuth szobor és a Petőfi bronzszobor a munkásszobor két oldalán fog helyetfoglalni. Az egykor a piactéren volt szoborművet is ott állítják fel. A kivitelezéssel a Nemzeti Bizottság Szentes városát bízta meg.”

Szentesi Ujság

1946. június 23. vasárnap 2. oldal

Ki a felelős a szentesi múzeum kincseinek elkallódásáért? – A szekszárdi cigánysoron üzérek veszik a szentesi múzeum aranyait

„A „Kisgazdanap” alkalmából Szentesen járt fővárosi újságírók egyike a „Kis Ujság” hasábjain nagy riportban számol be a szentesi múzeum maradványainak még ma is rendezetlen állapotáról, majd ugyancsak bőven beszámol arról, hogy a régi vezetőség rendelkezése folytán „elmenekített” múzeum Szekszárdra került arany és ezüst kincsei milyen szomorú módon kallódnak ma is Szekszárdon, s az értékes anyag nagy részét már fel sem lehet kutatni. A riport érdekesebb részeit az alábbiakban ismertetjük:

„Elmenekül” a múzeum...

1944-ben, amikor a sorozatos bombázások már a szentesi vidéke is fenyegették Csallány Gábor múzeumigazgató féltő szeretettel csomagolta be 20 ládába a múzeum legértékesebb leleteit. Az volt a terve, hogy valamelyik távolabbi tanyába vagy iskolába viszi ki az értékeket, hogy így megvédje a pusztulástól. Hónapokig gondolkodott azon, hogy mitévő legyen. Nem juthatott elhatározásra, mert közbeszólt a háború, a front egyre közeledett Szentes felé. A felettes hatóság kiadta a parancsot, hogy a múzeum tárgyait fel kell pakolni és elszállítani a fővárosba.

Október 6-án, a kiürítés utolsó napján fel is pakolták a húsz ládát a vármegye szállítóeszközeire és elvitték egészen Kiskunfélegyházáig. Csallány Gábor, aki a szállítmányt kísérte, innen még visszament Szentesre, hogy a családját is elpakolja és felvigye a fővárosba. Amíg az igazgató Szentesen járt, addig a múzeum anyagát, újból kocsira rakatták és elvitték Szekszárdra, ahol az ottani múzeumban helyezték el.

Csallány Gábor a főváros ostromakor meghalt.

Ezeket az adatokat részint Kátay József múzeumi szakaltisztól, részint pedig özv. Csallány Gábornétól tudtuk meg. Kátay József ugyanis nemrégiben kutatóúton volt Szekszárdon, mert mozgalom indult, hogy a szentesi múzeum elhurcolt tárgyait adják vissza a múzeumnak. A vármegye alispánja megbízta a megye egyik magasrangú tisztviselőjét és Kátay altisztet, hogy menjenek Szekszárdra és tegyék meg az előkészületet a ládák hazaszállítására.

Mi történt Szekszárdon?

Az alispán küldöttei el is mentek Szekszárdra, a ládák hazaszállítására, azonban csak részben tehetettel előkészületeket. A szentesi múzeum anyagával ugyanis nagy baj történt, mint azt a nyomozás megállapította. A ládák anyagának legnagyobb része hiányzik. Az történt ugyanis, hogy amikor az orosz csapatok elfoglalták Szekszárdot, a múzeum épületét kórházzá alakították át és az ottlevő tárgyakat el kellett távolítani.

A húsz szentesi ládát is kihordták a termekből és a közönség feltörte, majd a ládák legnagyobb részét kirabolta. A mintegy nyolcvan márkás festményből álló képtárat lakásokba hordták szét, a ládákat kiforgatták és a használható holmikat elvitték, a látszatra értékteleneket pedig szétszórták.

Aranytallérok a cigánysoron

A szentesi múzeum elhurcolt kincsei között azonban volt egy kicsi láda, a húsz láda valamelyikébe elrejtve, ebbe tette bele Csallány igazgató a legértékesebb kincseket, a mintegy hatkilónyi arany és ezüst tárgyakat. Hogy melyik ládába tették ezt a kincsesládát, az csak Csallány, Kátay altiszt és Dobay alispán tudják, az elhelyezéskor ugyanis csak ők hárman voltak jelen.

Már az első vizsgálatkor is megállapították, hogy ennek a ládikának nyoma veszett. Eltekintve attól, hogy pénzértéke ennek a kis ládának óriási a benne lévő tárgyak régészeti értéke felbecsülhetetlen. A népvándorlásoktól kezdve minden korból voltak benne ékszerek, pénzek, hun, gepida, gót, germán, szkyta és egyéb ritkaságok.

Kátay altiszt hosszasan nyomozott a kincsek után és pár héttel ezelőtt sikerült neki ötmillió pengőért a szekszárdi cigánysoron egy drb. V. Ferdinánd korából származó aranytallért vásárolni. A tallér a szentesi múzeum leleteiből való. Tovább nyomozott az altiszt és megállapította, hogy a cigánysoron rendszeresen árusították a szentesi múzeum numizmatikai osztályából származó arany- és ezüst érméket. Gyakran jöttek le fővárosi üzérek, akik itt csereberélték el azokat a pótolhatatlan régiségeket, amelyet Csallány Gábor csaknem hatévtizednyi szorgalmas munkával kapart elő a titkokat rejtő földből.

A Kátay altiszt által megvásárolt aranytalléron kívül eddig nem is került elő a kincsesládából több darab. Nagy a valószínűsége annak, hogy a legnagyobb részért már pesti aranyolvasztók kemencéjében felolvasztották. Így tűnt el az az aranyserleg is, amelyből a régészeti szakértők megállapítása szerint Atila hun fejedelem itta a borát.

Ki a felelős a pusztulásért

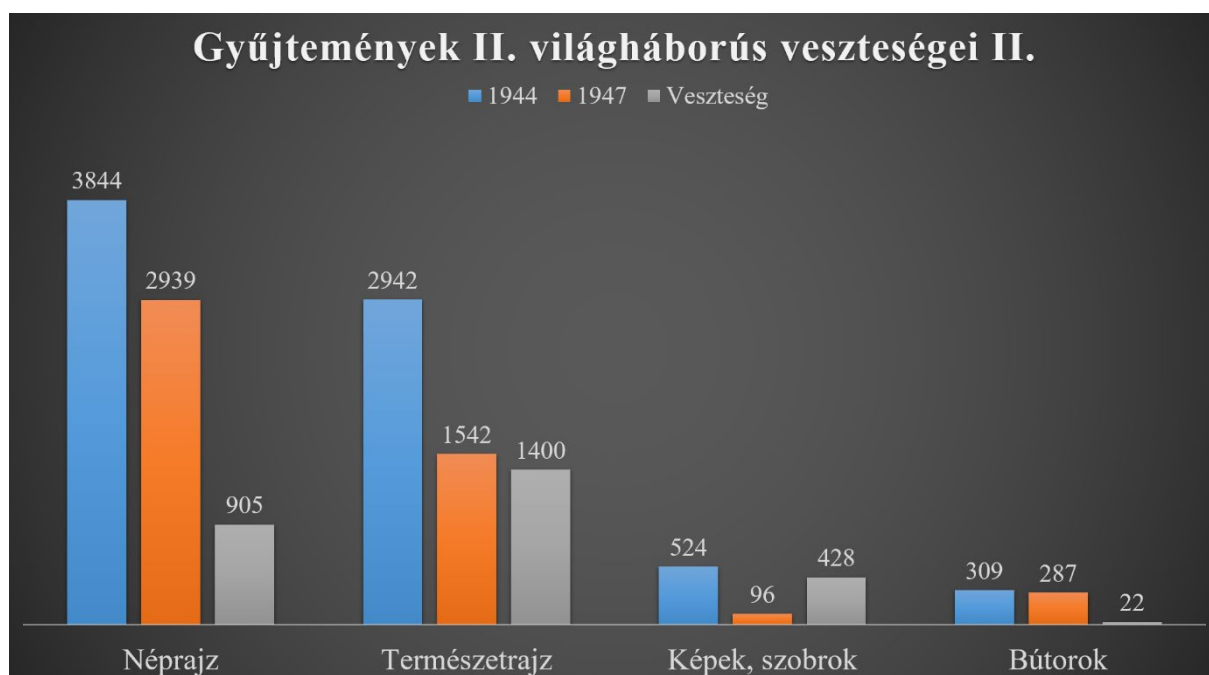
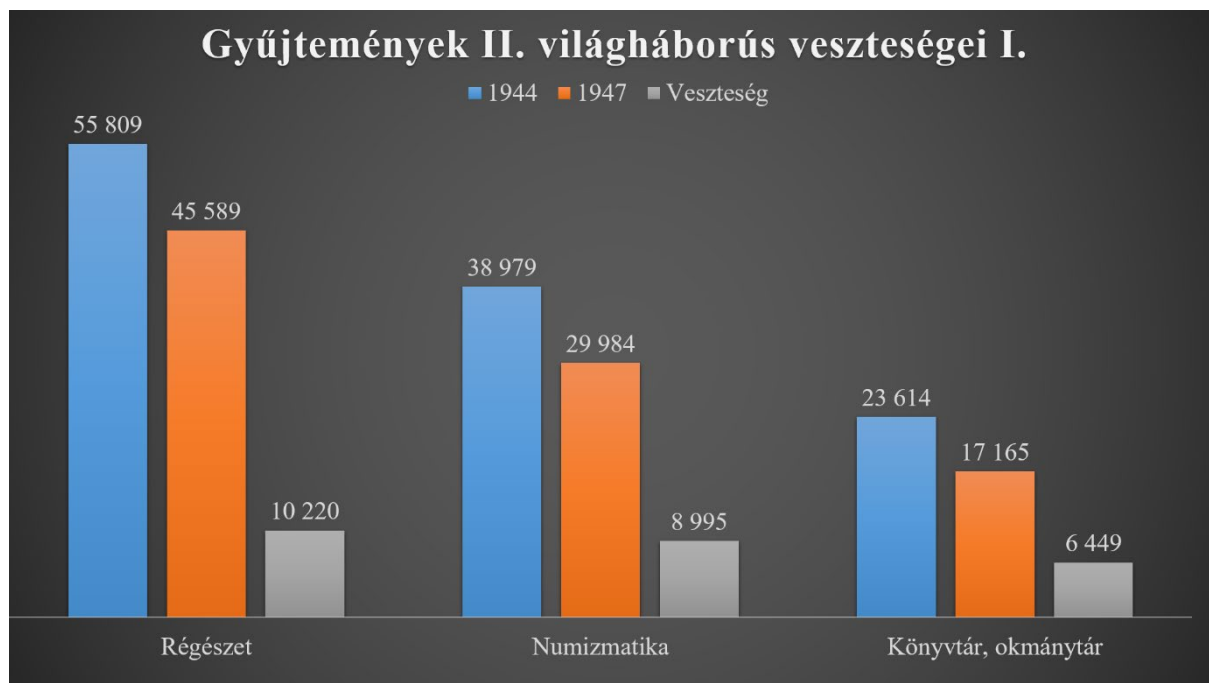
Íme ez lett a sorsa szegény megboldogult Csallány Gábor világhírű hagyatékának. Pedig Csallány Gábor több, mint hatezer sírt kutatott fel, amelyek a szentesi és csongrádi világ egész történelmét tükrözték vissza. Messze földről jártak Szentesre kiváló régészek, s a földkerekség túlsó felért is elvitték hírének, hogy ez a kis tiszamenti város mennyi kincset, történelmi dokumentumot rejt magában. Oldalas cikkek kerültek a londoni, helsinki és párisi lapok Csallány Gábor ásatásairól és amikor az öreg tudós régészeti munkájának 50 éves jubileumát tartotta, az európai kontinens és a tengeren túli országok tudományos intézetei megemlékeztek arról, hogy a szentesi múzeum a népvándorlás korának egyik legdúsabb gyűjteményét öleli fel.

Fel kell vetni a kérdést: ki a felelős ennek a nagyszerű és régiség-tani szempontból felbecsülhetetlen értékű gyűjteménynek a pusztulásáért. Mert bármennyire is hivatkoznak az illetékesek a háború pusztításaira, mégsem lehet a háborút felelősségre vonni azért, hogy a szekszárdi cigánysorra kerületek azok az arany- és ezüstkincsek, amelyeket eddig áhítattal és tisztelettel nézett a művelt világ és eszébe sem jutott volna senki tisztességes embernek, hogy gonosz szándékkal hozzájuk nyúljon!

De nemcsak a szekszárdra került, anyag pusztulásáért felelős valaki, hanem az itthonmardottakért is. Zalotai Elemér dr. régész ugyanis, - akit a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége küldött Szentesre, hogy a szétzüllesztett múzeumot tőle telhetően hozza rendbe, - elmondotta, hogy a Szentesen maradt anyag is igen megrongálódott. A csőcselék a madarakat összetépte, a könyvtárat kidobálta, a néprajzi osztályról pedig minden használhatót elloptak, még az épület ablaküvegeit is kiszedték.

Zalotay Elemér dr. most fáradozik azon, hogy a megmaradt anyagot újra rendezze és a nagyközönség rendelkezésére bocsássa. A Szekszárdon rekedt anyag még megmaradt részeinek hazahozatala egyelőre még bizonytalan, mert a nagyon magas fuvarköltséget senkisé is vállalja. A már nagyjából rendbehozott szentesi anyag pedig a negyedrészt sem teszi ki, annak, amit a szentesi múzeum régen jelentett.”

Infografikák a Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségeiről

Kimutatás a Csongrád Vármegyei Múzeum anyagáról 1947. évi június hó 30-i állapot szerint

Gyűjtemények	Állomány (db) 1944	Állomány (db) 1947	Veszteség db (%)
I. Néprajzi Főcsoport	3.844	2.939	905 (-23,5%)
II. Természetrajzi Főcsoport	2.942	1.542	1.400 (-47,6%)
III. Régiségtári Főcsoport	55.809	45.589	10.220 (-18,3%)
IV. Pénzek, érmek, papírpénzek	38.979	29.984	8.995 (-23%)
V. Képek, szobrok, képzőművészet	524	96	428 (-81,6 %)
VI. Könyvtár, okmánytár	23.614	17.165	6.449 (-27,4%)
VII. Bútorok	309	287	22 (-7,1%)
Összesen	126.021	97.602	28.419 (-22,4%)

Média

1. kép: Polikarpov 2 repülőgép, Forrás: <http://www.hans-egebo.dk/Polikarpof.htm>

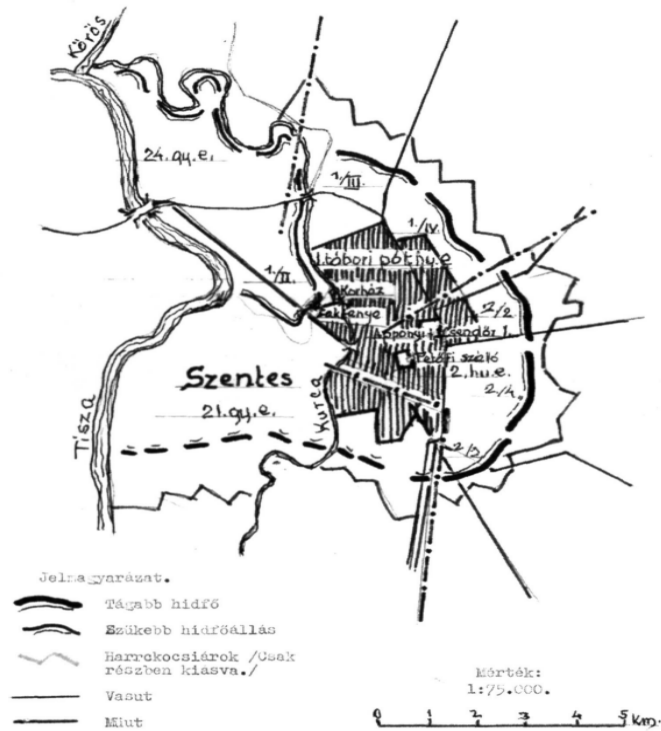
2. kép: Jobbra Zalotay Elemér, középen Csallány Gábor egy 1925-ös ásatáson Forrás: Magyarország 1925. Melléklet 1925. június 18. 17. sz. 4.

3. kép: Szentés körüli hadműveletek 1944. október. Németh (2001), 88.

6.VÁZLAT

A közölt ezredparancs melléklete.

4. kép: T-34-85-ösök és legénységük Magyarországon. Forrás:

http://fortepan.hu/_photo/display/175175.jpg?fbclid=IwAR3AsJ9GSd8loxe0IEpEwm0_fgmV9YO-z3zDYEpTLptTJJsgVMyh72kQGLI

5. kép: dr. Négyesi Imre polgármester portréja. Forrás:

<http://www.szentesinfo.hu/mozaik/kalendarium.htm>

Végjegyzetek

¹ Erről az időszakról bővebben lásd: Pusztai (2004), 59-79.

² Számvéber (2007), 25.

³ Már a Makó környéki harcoknál is hiányos fegyverzettel vetették be a magyar honvédséget. A csapatok csak kézi fegyverekkel voltak ellátva a Vörös Hadsereggel szemben. Erről bővebben lásd: Halmágyi (1989), 38.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár - Csongrád megyei Levéltára, Szentesi Fiókleveletár (MNL CSML SZFL SZFL) V. 177, Polgármesteri iratok 2707/1944.

⁵ Az állatállomány áthajtásáról: MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok 2707/1944.

⁶ Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

⁷ Dr. Molnár Imrét a minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján 1944. szeptember 13-án nevezték ki erre a posztra. Előde dr. Csitáry Emil nyugalmazott főispán volt. A jegyzőkönyvet bővebben lásd: <http://adatbazisokonline.hu/hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/59954> Letöltés időpontja: 2019. 02. 15. 13:00

⁸ MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok 2730/3/1944.

⁹ A második világháború végén Kanász Nagy Sándor töltötte be ezt a tisztséget. Az elmenekülők számát 250 fő körülre becsülte Schneider Miklós. Schneider (1964), 7.; Egy 1944. november 24-én készült polgármesteri irat tételesen felsorolja, mely főbb tisztséget betöltő személyek hagyták el a várost. Itt összesen 16 főt neveznek meg. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2981/1944.

¹⁰ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Tánczos Rolandnak, a Szentesi Levéltár igazgatójának, hogy erre a forrásra felhívta a figyelmemet. A dokumentum egy visszaemlékezés, melyből kiderül, hogy az akkori polgármester dr. K. Nagy Sándor utasítására 1944. október 7-én 6 órakor a város pénztárát elszállították. A pénzt falárába zárva Szabó Imre pénztárnok őrizete alatt vitték egészen október 11-ig. Ekkor a csoport elért a Vérmzőig, majd innen a Százhalombatta községhez tartozó Pannónia majorba érkezett Piti Péter gazdasági tanácsnok vezetésével. A csoport Veszprémbe akart eljutni, de a front közeledése miatt csak a Halápi majorig jutottak. Itt december 6-án, a délutáni órákban a padláson elrejtették a 255 ezer pengőnyi készpénzt és más meg nem nevezett értékeket. A pénz további hollétérol nincs adat. MNL CSML SZFL III. 2, A Kálmán család iratai. A szentesi tisztségviselők menekülése, a város kiürítése.; Az elszállított pénz mennyiségét Takács Edit 900 ezer pengőre becsülte. A pénztár útját a Csongrád, Kiskunfélegyháza, Kecskemét, Budapest útvonalon határozta meg. A csoport Szekszárdig akarta elvinni a pénzt, de ez a front gyors közeledte miatt meghiúsult. Takács (1984), 157.

¹¹ Ekkor bontakozott ki az alföldi páncélos csata nagyváradi szakasza. Erről az időszakról bővebben lásd: Számvéber (2007), 67-78.

¹² Polikarpov 2 többcélú, kétfedeles szovjet repülőgép, melyet 1928-tól az 1950-es évek közepéig gyártottak. Tömege 770 kg, csúcssebessége 150 km/h volt. A háború előtt iskolagép, a háború alatt futár, sebesültszállító, valamint éjszakai könnyű bombázó feladatokat is ellátott. A szovjet hadseregben a németek által csak „éjjeli boszorkáknak” nevezett női alakulatok is ezzel a típussal repültek. A típusról bővebben lásd: <https://www.masodikvh.hu/haditechnika/repulogepek/szovjet-repulogepek/1932-polikarpov-po-2-futarfelderitgep> Letöltés időpontja: 2019. 02.20. 15:05; A gépről lásd képek 2. kép.

¹³ 1944. október 6-a és 9-e között Pusztai János összesítése szerint összesen 9 polgári áldozata volt a repülőgép támadásoknak Szentesen. A bombázás részleteiről bővebben lásd: Pusztai (2004), 14.

¹⁴ Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

¹⁵ Fodor (2010), 247.

¹⁶ Tomka Emil Kis Ernő aradi vértanú dédunokája. Németh (2001), 23.

¹⁷ Idrányi Ferenc (Hernádszentandrás, 1902. július 2. - ??). A Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá 1924-ben. 1944. január-1-től alezredes. Hadművelési segédtsízt 1944. május 1-től a lovashadosztály-parancsnokságán, majd 1944. augusztus 1-től a 2/II. huszáradosztály parancsnoka. 1945. február 8-tól a 4. huszárezred törzspótszázad parancsnoka. Életrajza Németh (2001), 89.

¹⁸ A Szentes körüli hadműveletekről készült rajz megjelent: Németh (2001), 88. valamint lásd 1. kép.

¹⁹ „A város északi részén, a Nagygörgös és a Borza utca környékén utcai harcok fejlődtek ki. A szovjet tüzérség a várost a Vásárhelyi utcáról lőtte.” Balázs (1986), 212.; ”1944. október 7-én estére Szentes népe számottevő katonai védelem nélkül maradt, ami megkönnyítette ugyan az oroszok számára a város elfoglalását, de egyben biztosította a front gyors átvonulását, megmentette a várost a harcok okozta közvetlen károktól” Takács (2000) 229.

²⁰ A szovjetek által használt közepes harcokocsinak a háború során több variánsa is készült. Tömege 26,5 tonna, páncélzata 47 mm, sebessége pedig 53 km/h volt. Hosszú ideig maradt hadrendben. A T-34/85-ös variáns az 1956-os forradalom leverésekor is megjelent Budapest utcáin. Utolsó harci tevékenysége az 1990-es délszláv háborúhoz köthető. Bővebben lásd: <https://www.masodikvh.hu/haditechnika/pancelosok/harcokocsik/szovjet-harcokocsik/2300-t-34-sorozat> Letöltés időpontja: 2019.02.20. 15:20; Lásd képek 3. kép

²¹ Németh (2001), 90-91.

²² Németh (2001), 92.

²³ Németh (2001), 94. A tiszai vashíd németek, illetve magyarok általi felrobbantásával kapcsolatban több teória is született. Erről bővebben lásd: Fodor (2010), 249-250.

²⁴ Németh (2001), 94.

²⁵ A Szentesi Levéltár Kézirattárában két katona 1984-es levél formájában történő visszaemlékezésére találtam rá. Egyikük Vszevolod Filippovics Golubkov életrajzát lásd később, valamint Ervand Szaribekovics Akopján. Utóbbi katona személyéről életrajzi adat nem lelhető fel. Emellett a visszaemlékezésekben feltűnik még Vaszilij Pavlovics Tolsztüh hadnagy és Antonyina Tyerentyevna Muszatyenkó ápolónő, akiknek személyéről életrajzi adatot nem találtam.

²⁶ Vszevolod Filippovics Golubkov 1925-ben született Kijevben. 1942-ben fejezte be középiskoláját Balasovban. A hadseregbe 1943-ban hívták be. Önjáró tüzérségi tanfolyamra küldték. Az év végén a 2. Ukrán Front 18. harcokocsi hadtest, 5. gárda páncélos hadseregének 1438. önjáró tüzérségi ezredébe került. Szentesen sebesült meg, mellyel véget ért számára a háború. A Szentes körüli harcokért megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntetését. 1946-1951-ig egy nem megnevezett egyetemet végzett el. Zaporozsjében és a Krímbe főmérnöként dolgozott 1981-es nyugdíjazásáig. MNL CSML SZFL Kézirattár F/3 doboz. Szentes felszabadítói.

²⁷ A szövegrészletben megemlített Resetnyikov személyéről életrajzi adat nem lelhető fel. MNL CSML SZFL Kézirattár F/3 doboz. Szentes felszabadítói.

²⁸ 1876. december 3-án született Szentesen. 1919-től 17 éven át 1936-os lemondásáig a város polgármestere, ezután nyugállományba vonult. A szovjet városparancsnokság nevezi ki újból polgármesterré. 1945. december 15-én hunyt el. Életrajzát bővebben lásd: Szentesi Élet XXXVII. évfolyam 49. és 50. szám 2. oldal: Labádi, Lajos (2005): Százharminc éve született dr. Négyesi Imre I.-II.; Dr. Négyesi Imre portréját lásd 4. kép.

²⁹ A szovjet parancsnokság 1. számú parancsát a levéltárban nem leletem meg, azonban Schneider Miklós kéziratában leírta. Schneider (1964), 12.

³⁰ A lista 2 ezer pár csizmát, 2 ezer katonablúzt, 2 ezer derékszíjat, 2 ezer sapkát, 2 ezer inget, 2 ezer lábravalót és 2 ezer kapcát tartalmazott.

³¹ MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2845/1944.

³² MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2845/1/1944

³³ 1945-ben az újjáinduló sajtó foglalkozott rövid hírek formájában a szovjetek által kibocsájtott pengővel. A kommunisták lapja, a Magyar Alföld megjegyezte, hogy sok helyen nem fogadják el ezeket a pénzeket, holott

ezek egyenértékűek a magyar fizetőeszközzel. Magyar Alföld 1945. március 22. I. évf. 39. szám. 4. oldal (szerző ismeretlen)

³⁴ Románia az 1944. augusztus 23-i kiugrást követően átállt, és hadat üzent a tengelyhatalmaknak. A román csapatok a 2. Ukrán Front alárendeltségébe kerültek Magyarországra és azután Szentesre is. Számveber (2007), 10.

³⁵ MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok 2861/4/1944.

³⁶ Ebből 6 orosz és 6 román katonát azonosít. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2861/6/1944

³⁷ Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

³⁸ „F. évi nov. 11-én a délutáni órákban Kistőke 311 sz. alatti tanyáján egy Molnár András nevű kunszentmártoni ember két román katonával és tulajdonát képező traktort elvitték.” MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2861/3/1944.

³⁹ MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2861/12/1944.

⁴⁰ A háború előtt tanító. A háborút követően a római katolikus iskolai oktatást újraindítja Szentesen. Dr. Négyesi Imre nevezte ki ideiglenes igazgatónak, majd 1946-ban kapta meg a végleges kinevezését az intézmény élére. Historia Domus (1944-1945), 9-10.

⁴¹ MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2861/5/1944.

⁴² Drugán: nagy vastag faszál, amelyen a dohányt szárítják. Szinnyei (1893-1896), 430.

⁴³ A Horthy-korszakban az ember havi „200 pengő fixszel” tényleg könnyen viccelt, mint azt Balogh Béla Havi 200 fix című filmjének ikonikus slágerében hallható volt. Az 1939-es évben egy szegény mezőgazdasági munkás órábéra 50 fillér volt. Egy városi szakképzetlen munkásnak minimum fizetése pedig napi 80 fillér volt. 1 kg kenyér 1939-ben 38, míg 1943-ban már 58 fillér. https://napitortenelmiforras.blog.hu/2016/05/20/a_horthy-korszak_legszegegyebb_emberei Letöltés időpontja: 2019. 02.21 10:00; A múzeumi belépők 1944-ben 10, 30 és 60 fillérbe kerültek. Ezek alapján az elrabolt 3 ezer pengő értékből, a legolcsóbb jeggyel 30 ezer, a legdrágább jeggyel pedig 5 ezer látogató tudta volna megnézni a múzeumi kiállításokat. MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegye Múzeumának, 1951-től Koszta József Múzeum iratai szám nélkül /1944.

⁴⁴ Ennek a jegyzőkönyvnek az érdekessége, hogy feljegyezték az alakulat autójának a rendszámát is. Ezek a B-1-38-99, B-1-39-02 és a D-1-39-65-ös rendszámokat viselték. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2940/1944.

⁴⁵ Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

⁴⁶ 1881. december 2-án született Szentesen. Elemi iskolai tanítói oklevéllel rendelkezett. Állami szolgálatban 1901. szeptember 1-én kezdett dolgozni. 1942. március 1-én került a múzeum könyvtárába. MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegye Múzeumának, 1951-től Koszta József Múzeum iratai 32/1947.

⁴⁷ MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2962/1944.

⁴⁸ MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2858/1944.

⁴⁹ A listán 36 név szerepel a lakhelyükkel feltüntetve. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2858/1/1944.

⁵⁰ MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2858/2/1944.

⁵¹ A hirdetés végén megjelenő mondat is árulkodik arról, hogy kevesen jelentek meg a munkaalkalmakkor. „Felkérem a közönséget, hogy most már munkaalkalom miatt is minél számosabban és önkéntesen is jelentkezzenek a tiszai hídnál végzendő munkálatokra.” MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2858/3/1944.

⁵² Mindszenti előljárástól kéri a szentesi polgármester, hogy munkásaiknak a kenyeret szállítsák a városházára. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2858/6/1944; Hódmezővásárhely polgármesterétől kér 400

munkást a vashíd építéséhez a szentesi polgármester. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2858/1944

⁵³ A Délmagyarország 1946. december 7-i számának 2. oldalán számolt be egy rövid hírben a híd december 15-i megnyitásáról. Délmagyarország 1946. december 7 III. évf. 276. sz. 2. o. (szerző ismeretlen)

⁵⁴ Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

⁵⁵ Balázs (é.n.), 48.

⁵⁶ Takács (1984), 170-171.

⁵⁷ Takács (1984), 162.

⁵⁸ A két világháború között a szentesi illegális kommunisták vezetője. Foglalkozását tekintve kubikus. Balázs (1986), 213.

⁵⁹ 1905-ben született Szentesen. Illegális kommunista, 1944 áprilisában őrizetbe vették és több társával együtt internálták. A szovjet megszállást követően a szentesi MKP szervezetének egyik létrehozója. Később Kaposvárra került, és a város tanácselnöke lett. Bálint (2009), 379.

⁶⁰ A két világháború között működő Gazdasági Egyesület, mely a gazdálkodókat segítette. Feladata volt, hogy műtrágyát kölcsönzött, vagy éppen permetezőgépet vásárolt. Működéséről bővebben lásd. Olasz (2001), 241-338.

⁶¹ Takács (1984), 161.

⁶² A szakszervezetek döntően 1944 végén jöttek létre. Ezek közül a fontosabbak az Élelmezési Munkások Szakszervezete (1944. december 8.), Faipari Munkások Szakszervezete (1944. december 12.), Nyomdászok Szakszervezete (1944. december 17.). Az 1945-ben létrejött szakszervezetek pedig, Ruházati Munkások Szakszervezete (1945. január 5.) és Földmunkás Szövetség (1945. március 11.). A szakszervezeteket a Szakszervezeti Titkárság fogta össze, melynek 1945. április 18-i jelentése szerint Szentesen 18 szakszervezet működött, összesen 3898 fővel. Balázs (1986), 214.

⁶³ A helyi sajtó 1945-ben indult újra Szentesen. A Magyar Népakaratot nem sikerült megtalálni a levéltárban. Egyetlen levéltári forrás említ egy kommunista újságot. Erre egy levelezésben találtam rá, mely a szentesi és kecskeméti polgármester között jött létre. Kecskemét polgármestere azt is megkérdezte, hogy Szentesen megjelenik-e újság 1944 decemberében. Dr. Négyesi válaszában leírja, hogy a megszállás után megjelent egy kommunista lap, de azt valamiért megszüntették. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2947/1944.; Takács (1984), 162.

⁶⁴ A színházterem a Petőfi Szálló szerves részeként, Komor Marcell budapesti építész tervei alapján 1900 őszére, magyaros szecesszió stílusában épült meg. A színháztermet 1909-ben nevezték el Tóth Józsefről, Szentes jeles szülöttjéről, aki a Nemzeti Színház színésze volt a XIX. században. Vigh (2000), 400.

⁶⁵ Balázs (1986), 215.

⁶⁶ Balázs (1986), 213.

⁶⁷ Takács (1984), 189.

⁶⁸ Pontos adatot nem találtam róla, hogy mikor alakult meg a párt, azonban dr. Négyesi a kecskeméti polgármesternek írt válaszleveléből kiderült, hogy 1944. december 12-én már biztosan működött, mivel a szentesi polgármester munkáját segítették tagjai. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2947/1944.

⁶⁹ Takács (1984), 190.

⁷⁰ Takács (1984), 190.

⁷¹ A Szegedi Nemzeti Színházban alakult meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front.

⁷² A pártok közül az MKP 3, az SZDP 2, az FKGP 2, a szakszervezetek pedig 2 főt (ebből 1 fő kommunista egy fő szociáldemokrata) delegáltak.

⁷³ Balázs (1986), 215-216.o.

⁷⁴ A kenyér- és húsellátás 1944 végére akadozott. Takács (1984), 176.; Dr. Négyesi Imre a kecskeméti polgármesterek írt válaszlevelében így jellemzi a szentesi lakosok életszínvonalát 1944 végén. „A lakosság életszínvonala alacsony. Lefekszünk alkonyatkor, felkelünk amikor világosodni kezd.” MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2947/1944

⁷⁵ A szünidő 1944. december 23 – 1945. január 3-ig tartott. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2995/1944.

⁷⁶ Takács (1984), 180-181.

⁷⁷ Az általános gyógyszerhiány miatt a gyógyszertárakba sem jutott elég orvosság. Takács (1984), 182.

⁷⁸ Takács (1984), 184.

⁷⁹ Az előadás leiratát lásd Szabó (2022/1) 44-50.

⁸⁰ A múzeummal kapcsolatos háborús veszteségek cikkei döntően ebben az időszakban keletkeztek.

⁸¹ A hiányosan fennmaradt helyi sajtóanyagban a jövőben még előfordulhat egy-egy múzeumi hír, illetve cikk, melyeket ebben a tanulmányban nem tudtam feltüntetni.

⁸² Számvéber (2007), 25.

⁸³ Polikarpov 2 többcélú, kétfedeles szovjet repülőgép, melyet 1928-tól az 1950-es évek közepéig gyártottak. Tömege 770 kg, csúcssebessége 150 km/h volt. A háború előtt iskolagép, a háború alatt futár, sebesültszállító valamint éjszakai könnyű bombázó feladatokat is ellátott. A szovjet hadseregben a németek által csak „éjjeli boszorkáknak” nevezett női alakulatok is ezzel a típussal repültek. A típusról bővebben lásd: <https://www.masodikvh.hu/haditechnika/repulogepek/szovjet-repulogepek/1932-polikarpov-po-2-futarfelderitgep> Letöltés időpontja: 2023. 05.10. 10:02; A gépről lásd képek 1. kép.

⁸⁴ Németh (2001), 90-91.

⁸⁵ A tiszai vashíd németek, illetve magyarok általi felrobbantásával kapcsolatban több elmélet is született. Erről bővebben lásd: Fodor (2010), 249-250.

⁸⁶ A II. világháború végi és a háborút követő szentesi eseményekről lásd bővebben Szabó (2019/3) 39-56., valamint az egyháztörténeti vonatkozásait bővebben lásd. Irsai (2023/1) 20-27.

⁸⁷ 1881. december 2-án született Szentesen. Elemi iskolai tanítói oklevéllel rendelkezett. Állami szolgálatban 1901. szeptember 1-én kezdett dolgozni. 1942. március 1-én került a múzeum könyvtárába. MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegye Múzeum (1951-től Koszta József Múzeum) iratai 32/1947.

⁸⁸ MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 2962/1944.

⁸⁹ Megjelent: 1944. október 18-28. között.

⁹⁰ A lap szüneteltetésének az oka nem világos, eddig nem került elő olyan forrás, mely bizonyítaná, miért nem jelent meg majd egy évig.

⁹¹ Ennek a bizonytalanságnak az az oka, hogy ez a lap nagyon hiányosan maradt fenn, így elképzelhető, hogy a továbbiakban is kiadták.

⁹² Csallány Gábor (1871-1945) régész, a Csongrád Vármegyei Múzeum alapítója és első igazgatója. Életrajzát lásd bővebben Vágvolgyi (2021/6) 7-11. Csallány Gábor régészeti munkásságáról bővebben lásd. Hergott (2023/1) 5-20. Ásatáson készült fényképét lásd képek 2. kép.

⁹³ 1906. augusztus 27-én született Szentesen. Négy elemi osztályt végzett. 1930. október 1-től volt állami szolgálatban. A múzeumhoz 1941. május 1-vel került, majd 1942. június 26-án már II. osztályú altisztként dolgozott. A háború végén Szentesen maradt, ő rendezte a múzeum háború után károkat szenvedett anyagait. A Magyar Alföld 1947. június 15-ei számában beszámolt róla, hogy a múzeum restaurátori képzésre küldte.

Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 220/1942, Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 32/1947, Magyar Alföld 1947. június 15. 5.

⁹⁴ Magyar Alföld 1945. november 7. 3. Hazakerülnek a szentesi múzeum világhírű kincsei – Kátai József múzeumi altiszt nagyszerű munkája a múzeumi értékek megmentéséért

⁹⁵ Magyar Alföld 1945. december 1. 2. Rövidesen megnyílik az olvasóközönség előtt a múzeumi könyvtár – A város egyetlen közkönyvtárából hiányoznak az újdonságok

⁹⁶ Dr. Zalotay Elemér (1894-1968) régész, könyvtáros, múzeumigazgató. Életrajzáról bővebben lásd. Vörös (1994-1995) 202-203. Ásatáson készült fényképét lásd képek 2. kép

⁹⁷ A 20. század közepén a József Attila u. 19., napjainkban: József Attila u. 12. egy üresen álló telek, aminek a helyén állt az egykori múzeumi épület.

⁹⁸ Magyar Alföld 1946. február 9. 2. A Nemzeti Múzeum kiküldöttje leltározza a szentesi múzeumot.

⁹⁹ Szentesi Lap 1946. március 31. 3. oldal Megnyílt a Csongrádvármegyei Múzeum könyvtára

¹⁰⁰ Magyar Alföld 1946. május 19. 2. oldal Rövidesen hazakerül a szentesi Múzeum elszállított anyaga – Dr. Zalotay Elemér nyilatkozata a múzeum és sajtó együttműködésének kulturpolitikai hivatásáról

¹⁰¹ Csongrád Vármegyei Múzeum Iratai 55/1946.

¹⁰² Kis Ujság 1946. június 15. 3.

¹⁰³ Szentesi Ujság 1946. június 23. 2.

¹⁰⁴ Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

¹⁰⁵ Ez az utolsó mondat és maga a bekezdés már nem szerepelt a Kis Ujság féle cikkben, amit átvett a Szentesi Ujság 1946. június 23. 2.-ai száma.

¹⁰⁶ Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

¹⁰⁷ Magyar Alföld 1946. június 26. 3. Jövő héten hazakerülnek a szentesi múzeum elszállított kincsei – Beszélgetés Zalotay Elemér igazgatóval

¹⁰⁸ Magyar Alföld 1946. június 27. 3. A szentesi múzeum igazgatója válaszol a Szentesi Ujságnak – Mi az igazság a szentesi múzeum ügyében

¹⁰⁹ Magyar Alföld 1946. július 18. 4. Hazaérkezett a szentesi múzeum Szekszárdra hurcolt anyaga – Zalotay Elemér dr. nyilatkozata a múzeum újjászervezéséről

¹¹⁰ Magyar Alföld 1946. augusztus 23. 3. A szentesi múzeum rendezetten, felkészülten várja a látogatókat az ország minden részéből – Dr. Zalotay Elemér nyilatkozik terveiről

¹¹¹ Szentesi Lap 1946. szeptember 25. 3. Munkásszobor lesz a kubikusszoborból; Magyar Alföld 1946. szeptember 25. 3. A múzeum előtt felállítják a „munka” szobrát

¹¹² Magyar Alföld 1947. június 15. 5. Restaurátora lesz a szentesi múzeumnak

¹¹³ Magyar Alföld 1947. június 28. 2. oldal Az ország negyedik képtára a szentesi múzeumban – A háború következtében súlyos veszteség érte a gyűjteményt

¹¹⁴ MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegye Múzeum Iratai 42/1944.

¹¹⁵ MNL CSML SZFL VIII. 701, Csongrád Vármegye Múzeum Iratai 186/1947.

¹¹⁶ A könyvtári állomány veszteségeinek további árnyalásához tartozik az is, hogy az 1946-os évben készült egy kimutatás dátum nélkül a Csongrád Vármegyei Múzeum könyvtárából beszolgáltatott fasiszta művekről. Ez a tétel 1746 db-ot számlált. Azt nem tudni, hogy ez a mennyiség az 1947-es dr. Zalotay Elemér féle felmérésben, mint háborús veszteség szerepel-e vagy sem. MNL CSML SZFL V. 177, Polgármesteri iratok, 445/1946.

¹¹⁷ Magyar Alföld 1945 december 1-jei cikkje alapján 16.951 db-ot számlált a könyvtár ekkor, melyből 1940 db veszett el a háború során.

¹¹⁸ Magyar Alföld 1945 december 1. 2.

¹¹⁹ Magyar Alföld 1945. november 7. 3.

¹²⁰ „A már nagyjából rendbehozott szentesi anyag pedig a negyedrészt sem teszi ki annak, amit a szentesi múzeum régen jelentett.” Szentesi Ujság 1946. június 23. 2.; Kis Ujság 1946. június 15. 3.

Régész, régészeti csoportvezető, gyűjteménykezelő
Kosztá József Múzeum, Szentes

Hergott Kristóf

**„Meddig marad a test a földben? Ameddig a Csallány igazgató úr
ki nem ássa!” Csallány Gábor Szentes környéki avar kori ásatásai.**

Bevezető gondolatok¹

Csallány Gábort és a hozzá fűződő ásatási helyszínek nevét mára a hazai és a nemzetközi kutatás jól ismeri, mégis szerteágazó és sokrétű hagyatékának feldolgozása sokáig váratott magára.² Csallány életét több kutató, több megközelítésből is vizsgálta, ám régészeti munkásságát nem foglalták össze ez idáig. A nagy múltú múzeomalapító több száz szakirodalmat magába foglaló tudományos munkássága önmagáért beszél, a szakma iránti példaértékű elhivatottságáról tökéletes tanúbizonyságot tesz, mégis hagyatékának tetemes részét az eddig nem, vagy kevésbé kutatott ásatásai teszik ki.

Ebből a nagy halmazból is kiemelkedik az avar korszakkal kapcsolatos munkássága. Elmondható, hogy Csallány 1897–1942 között 17 lelőhelyen végzett feltárásokat Szentes városán belül, illetve annak környékén, ez idő alatt több ezer avar temetkezést tárt fel. Teljes hagyatékának az ismertetése nagy vállalkozás lenne egy kisebb terjedelmű tanulmányban, ezért szűkítettem a régészeti kort és a kutatások helyszínét. Így esett a választásom a Szentes környékén végzett avar kori kutatásainak ismertetésére, ezen belül is kiemelkedő figyelmet szentelek a Szentes-nagyhegyi avar temető feltárására, annak kutatástörténeti aspektusainak feltárására. Noha munkám pusztán egy kis szeletét dolgozza fel a kutató hatalmas hagyatékának, mégis úgy gondolom, hogy a nagyhegyi temetőről mind a mai napig nem rendelkezünk pontos adatokkal, annak ellenére, hogy nemcsak Szentes környékének egyik legnagyobb temetőjéről, de a Tisza-Maros-Körös vidéken belül is egy kimagasló sírszámmal bíró lelőhelyről beszélhetünk.³

Úgy gondolom, hogy ezt a gazdag hagyatékot nem is lehet egyetlen munkába összesűriteni, hiszen a szentesi múzeomalapító közel fél évszázados terepi munkásságából nehéz olyan régészeti kort említeni, amelynek emlékét ne tárta volna fel a térségben. Épp ez a bőség sarkalt arra, hogy jelen munkám inkább csak egyfajta kutatástörténeti áttekintést adjon a múzeomalapító ezen munkáiról, hiszen feltárási eredményeinek korszerű kiértékelése egy önálló tanulmányt érdemelne, így erre jómagam most nem vállalkoztam.

Csallány Gábor élete⁴

Csallány Gábor az egykori Tolna vármegyében, Tamásiban született, 1871. május 10-én. Apja vasúti hivatalnok volt, így iskoláit többek között Budapesten, Bátaszéken, Károlyvárosban (Karlovac, Horvátország) és Fiumében (Horvátország) végezte. Sokoldalú személyiségéről mi sem árulkodik jobban, minthogy először a villanszerelő szakmát sajátította el, majd 1890-ben az Adriai Tengerhajózási Társaság alkalmazottjaként féléves tengeri utazást tett Dél-Amerikában.⁵

Szentes városába az Ármentesítő Társulat műszaki napidíjasaként került 1893-ban, ahol később vármegyei közkórházi gondnok lett. Munkája kezdetben a gátépítésekhez kötődő telegráfálózat kiépítéséből állt, a régészettel is az ezekhez a munkákhoz kapcsolódó földmunkák során került közelebb. A munkálatok során napvilágra kerülő leletek felgyűjtésekor szembesült a térség gazdag régészeti múltjával, éppen ezért kezdte el szorgalmazni, hogy Szentesen szervezett keretek között legyen lehetőség a múlt darabkáinak megmentésére.⁶

Ennek eredményeképpen, mindössze 26 évesen, 1897-ben eljárta a szentesi Csongrád Vármegyei Múzeum megalapítása ügyében, mely kezdetben, mint Csongrád megyei Történeti és Régészeti társulat működött.⁷ A múzeum megalakulását többek között a saját gyűjteményére alapozta.⁸ A közgyűjtemény mellett létrehozta a Szentesi Torna Egyletet, a Szentesi Sakk Kört,⁹ valamint 1900-ban a Szentes című újságot szerkesztette. Az 1894. évtől kezdve több száz cikket, önálló tanulmányt írt, amelyek zömmel országos szakfolyóiratokban és a szentesi lapokban jelentek meg.¹⁰

Csallány 1895-től a Nemzeti Múzeum által szervezett Országos Régészeti társulat rendes tagjává vált.¹¹ Ugyanebben az évben már a Nemzeti Múzeum megbízásában ásatásokat vezetett a szentesi Vekerhát környékén, a Ficsor-halomnál, illetve Kökényzugban.¹² A múzeumalapító alapos munkájának köszönhetően a gyűjtemény már 1897-ben 2571 db tárgyat foglalt magába. A korai gyűjtemény változatosságát mi sem mutatja jobban, minthogy a régészeti, néprajzi, történeti tárgyak mellett könyvek, okmányok, fényképek, festmények, illetve természetrajzi anyagokat is magába foglalt.¹³ Hosszú múzeumszervezői munkájának gyümölcse viszonylag későn, 1926-ban érett be, ugyanis ekkor nevezték ki hivatalosan is múzeumigazgatóvá,¹⁴ ekkorra az egyes gyűjteményekben őrzött tárgyak teljes száma már meghaladta 100.000-et.¹⁵

A II. világháború az ő életét is beárnyékolta: annak ellenére, hogy 1939-ben már nyugdíjazták, rátermett utód híján még ő látta el a múzeumi feladatokat, így a front előrehaladtával a múzeum gyűjteményét Szekszárdra menekítette, ő maga pedig feleségével 1944-ben Budapestre került, ahol a város ostromát már nem élte túl, 73 évesen, 1945. január 31-én tüdőgyulladásban hunyt el.¹⁶

Szentes környéki avar kori kutatásai

Csallány munkásságát az utókor hajlamos összefésülni a szentesi Attila-kultusz megteremtésével, melyhez kétségkívül szorosan kötődik, ám ennél jóval gazdagabb hagyatékkal rendelkezik, melynek számottevő részét az avar korral kapcsolatos kutatásai teszik ki. Mára közismert tényként áll előttünk, hogy Alföldi András 1932-es munkáját¹⁷ megelőzően a késő avar hagyatékot hun korinak határozták meg a kutatók,¹⁸ ennek köszönhetően szép számmal gyűltek a hun temetők és lelőhelyek, nemcsak Szentes térségében, de a Kárpát-medence többi területén is. Csallány munkásságát éppen ez a „leletbőség” sarkallta arra, hogy a kor tudományos színvonalának megfelelő módon, az általa rendelkezésre álló adatok alapján Attila hun uralkodó székhelyét Szentes környékén keresse.¹⁹ Fontos azonban kiemelni, hogy tudományos közleményeiben nem kapott hangsúlyos szerepet a hun uralkodó székhelyének azonosítása, szakcikkeiben az általa rendelkezésre álló adatok alapján vonta le minden esetben a következtetéseit, a kor tudományos színvonalának megfelelően. Erre jó példa egy későbbi munkája, melyben önkritikát gyakorolva végzi el a leletanyag etnikumhoz kötésének pontosítását.²⁰ Alföldi András 1932-ben megjelent paradigmaváltó munkájának gondolatait, következtetéseit átveszi és maga is az avar korba sorolja az öntött vereteket viselő egyéneket.²¹

A múzeumalapító kutatásait a Történeti Társulat megalapításától kezdve adathalmozhatjuk a magyarországi régészeti szakirodalomban, de szinte biztos, hogy 1897 előtt is végzett kutatásokat.²² Ezt többek között az alapján is feltételezhetjük, hogy a társulat alapításáról szóló írásában a társulat céljaként azokat a kutatásokat jelöli meg, ahol előzetesen már végeztek ásatásokat.²³ Azt, hogy ezek mennyire tekinthetők szisztematikus kutatásnak, nehéz megmondani. A korabeli sajtóból számos ásatásról kaphatunk hírt, melyeket ma inkább „leletmentésként” értelmezhetünk, hiszen általában már a jelenségek előkerülésekor riasztották a szentesi múlt kutatóját. Annyi bizonyos, hogy az első avarokkal foglalkozó tudományos munkája 1899-ből való, ebben már az 1897-től megkezdett berekháti ásatásairól számol be.²⁴ Csallány pályáját a Szentes környéki avar kori ásatásai végigkísérték, a kutatások intenzitásában csak az I. világháború okozott némi változást, hiszen 1911 és 1923 között nem végeztek kutatásokat a térségben, ugyanúgy a II. világháború időszaka alatt is lecsökkent a feltárások száma. Fontos kiemelni, hogy két évvel Budapestre való költözése előtt, a nyugdíjazása után három évvel, 1942-ben még Belsőecseren feltárt 5 avar sírt.²⁵

Csallány Gábor hagyatéka fontos és értékes a mai kutatás számára, mivel az általa feltárt több ezer avar kori sír rendkívül sok adatot szolgáltat és szolgáltatott az őt követő kutatóknak. Pótolhatatlan emlékeket mentett meg Szentes környékéről, mely által felhelyezte a várost az európai régészet térképére. Fontos kiemelni, hogy a szentesi múzeum alapítója nem volt végzett régész, pusztán a múlt megmentésére és megismerésére való törekvése vezette, így ásatási módszerei, illetve dokumentációjának alapossága pályája végéig folyamatosan fejlődött. Hagyatéka nemcsak ásatási

eredményeit, de a hivatása iránti elhivatottságát is őrzi, mely úgy vélem példaértékű az őt követő generációk számára.

Szentes-nagyhegyi feltárásai

Csallány Gábor nevéhez több híres ásatás is kötődik, ezek közül is leginkább a népvándorlaskoros ásatásait lehet kiemelni munkásságából. Ezen feltárások eredményei legtöbbször közlésre is kerültek, vagy általa, vagy a későbbi kutatók által, ám egy Szentes környéki – munkásságának szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró – ásatásáról a mai régészeti munkákban nem tesznek sok említést. Jelenlegi tudásunk szerint a szentes–kajáni temetőt tarthatjuk Szentes környékén a legnagyobb sírszámmal bíró avar temetőnek, a maga 459 sírjával,²⁶ melyet a szentesi múzeumlapító tárt fel. Egy másik nagysírszámú avar temető a térségből szintén Csallány kutatásai révén vált ismertté az utókor számára, ez a szentes–nagyhegyi temető.

A temető publikálására ez idáig nem került sor, annak ellenére, hogy több kutató több tanulmányban is foglalkozott vele, illetve részegységeivel.²⁷ A publikálás hiányának az oka talán abból is fakadhat, hogy nem maradtak fenn olyan adatok, amelyek pontosan megjelölnék a feltárások helyszínét, csupán az egykori telektulajdonosok neveit ismerjük, de azt, hogy ezek a telkek hol helyezkedtek el, sokáig nem lehetett pontosan megmondani. A kutatás számára éppen ezért sokáig nem volt egyértelmű, hogy egy temetőről beszélhetünk-e itt, vagy, hogy részben- vagy teljesen feltárt-e a temető.²⁸ A feldolgozást tovább nehezíti, hogy a sírok számozását nemcsak ásatási helyszínenként, de sokszor még évenként is újra kezdték,²⁹ emiatt sokáig nem lehetett megállapítani, hogy pontosan hány sírral számolhatunk a temetőben.³⁰

A temetőt 1927–1941 között tárták fel négy telektulajdonos, Juhász János, Musa János, Gálfy Lajos és Vass Sándor földjén.³¹ Kezdetben Csallány Gábor egyedül végzett itt kutatásokat, majd 1931-től fia, Csallány Dezső, majd később Zalotay Elemér is részt vett a munkálatokban, melyek során összesen 380 sír került napvilágra. Az egyes ásatási helyszíneken végzett feltárások más-más módon kerültek dokumentálásra, míg az első ásatásokról alig vannak adataink, addig az utolsó sírok kibontásáról már precíz feljegyzések maradtak fenn. Csallány módszereinek a fejlődése is jól nyomon követhető ezáltal, ugyanis az első ásatási helyszínről, a Juhász-féle földön végzett ásatásokról maradt fenn a legkevesebb adat, holott onnan 168 sír látott napvilágot.³² Utóbbi a temetőben feltárt sírok kb. felének felel meg. A dokumentáció hiányosságára deríthet fényt egy 1926. december 17-i tudósítás,³³ mely arról értekezik, hogy Juhász Mihály (valójában János) a saját telkén, a saját költségére végez feltárásokat, melyben Csallány Gábor is részt vett. A forrás több kérdést is felvet a nagyhegyi feltárások rekonstruálásával kapcsolatban. Ha szó szerint vesszük az újságcikkben foglaltakat, akkor Csallány Gábor, mint megfigyelő, résztvevő, de biztosan nem főszereplő volt a feltárások során, elképzelhető, hogy csak „tanácsadóként” vehetett részt rajta. Ez talán magyarázattal szolgálhat arra, hogy ehhez a

temetőrészhez nem maradt fenn temetőterkép, ha Csallány csak résztvevőként, de nem fő koordinátorként vett részt a feltáráson, lehet, hogy eleve nem is készült pontos ásatási dokumentáció.

A Csallány Gábor által vezetett feltárásokról először egy 1927. február 20-i újságcikkből értesülhetünk, ebben megemlítik, hogy a cikk megjelenésekor már négy hete tartanak a munkálatok, melyek során eddig 150 tárgyat találtak. Egy szintén aznapi, ám másik helyi hírlap tudósítása szerint viszont Csallány Gábor naponta látogatja a feltárásokat, melyek két hete tartanak. Ez a lap egy érdekes mozzanatát is rögzítette a feltárásoknak: *„Különösen nagy megértést és lelkes ügybuzgalmat fejt ki a gazdának két fia, Károly és Imre, akik reggeltől estig nem lankadó figyelemmel vizsgálják meg minden lapát földet, amit a mélyből a felszínre fordítanak.”*³⁴

Csallány ásatási módszereinek a finomodása, ahogy azt már fentebb írtam, a nagyhegyi ásatások alatt tökéletesen követhető. Jól mutatja ezt a fejlődést, hogy míg az első sírlapokon csak felsorolta az előkerült tárgyakat, addig a legutolsó, 1941-ben végzett ásatásokon, már a lapon, az egyes síroknál a koporsókapcsok pontos helyét is jelöli [1. tábla]. Hiába a precíz megfigyelések, a dokumentáció a kor ásatástechnikai módszerei szerint készült, így olyan fontos információk, mint a sírgödör kialakítása, a sír pontos méretei,³⁵ az elhunyt karjának a helyzete nem került rögzítésre, míg a fejének az iránya, az állatáldozatok pontos helye csak ritkán került feltüntetésre. A sírlapokon történő dokumentálás a maga korában nagy innovációnak számított a régészeti kutatásban, előtte maximum felsorolták, hogy egy-egy sírból milyen leletek kerültek elő, jobb esetben rögzítették azok sírbéli helyzetét.³⁶ Ezzel szemben a sírlapok alkalmazása lehetővé tette, hogy a vázra is felrajzolhassák a tárgyak helyét, így ezek vizsgálatával egyértelműbbé vált a tárgyak eredeti helyzete is.³⁷ A sírlapok széleskörű alkalmazását először László Gyula indítványozta 1941-ben,³⁸ ezen módszert később a ma is alkalmazott sírrajzok és sírfotók váltották fel.³⁹ Véleményem szerint ez is jól példázza Csallány Gábor alaposágára való törekvését, hiszen annak ellenére, hogy nem részesült régészeti oktatásban, igyekezett a korban alkalmazott legújabb ásatástechnikai módszerekkel dolgozni.

Elmondható, hogy az ásatók a temetőben elhunytak mellékleteinek sírbéli helyzetét gyakran pontosan adták meg, valamint a sírmélységek adatai szinte minden esetben rögzítésre kerültek. Noha utóbbi adat igencsak relatív, hiszen attól függ, hogy mikor „fogják meg” a sír feltárását.⁴⁰

Néhány sír esetében rögzítették, hogy azok mélysége nem egységes, valamelyik oldala felé, általában a hosszanti oldal felé mélyülnek, ezek akár különleges sírformák meglétét is felvethetik, hiszen a padmalyos sírok esetében a sír hosszanti oldalát lemélyítették. Ezeket a sírokat fentről lefelé „telibe” bontották, így a sírfalban nem érzékelték a fülkét,⁴¹ csak rányitottak fentről és a bemélyítésre már csak a mélységadatokból következtethetünk. A kutatóárkos módszer alkalmazásával tehát nehezen dokumentálhatóak a különleges sírformák. Erre jó példa egy ásatási fotó Csallány Gábor és Zalotay Elemér mindszei ásatásáról. A Magyarország folyóirat főszerkesztője, Milotay István 1925-ben

személyesen látogatott ki Mindszentre, ahol Bozó Ambrus Károly tanyáján folytak az ásatások.⁴² Az addigi eredményeket összefoglaló cikkhez tartozó képmelléletek sorában feltűnik egy fotó,⁴³ mely egy sír bontását örökíti meg. A képen Zalotay Elemér (háttal) és Csallány Gábor tár fel egy avar sírt, mely túllóg a kutatóárkon, sőt, a sírban nyugvó egyén csak deréktól lefelé látható, a sír többi részét Csallány Gábor már a föld alatt tárja fel [2. tábla]. A kép jól ábrázolja, hogy ezzel a módszerrel maximum akkor lehet pontosan megfigyelni a sír metrikus adatait, mikor azt teljes egészében érzékelik a kutatóárkokban, de úgy vélem, hogy a szélesség- és hosszadatok ott sem tekinthetők pontosnak. Fontos megjegyezni, hogy a Tisza-Maros-Körös vidéken még nem dokumentáltak a késő avar korból padmalyos temetkezést,⁴⁴ így fentebbi felvetésem pusztán hipotetikus jellegű.⁴⁵ Mindemellett azt is fontos kiemelni, hogy az első hitelesen dokumentált padmalyos temetkezések még jóval a nagyhegyi ásatások előtt kerültek közlésre.⁴⁶

A nagyhegyi feltárások egy részéről temetőtérkép is készült. Összesen három eredeti temetőtérkép maradt fenn a Koszta József Múzeum adattárában, a Musa János földjén 1929–1930-ban végzett ásatások,⁴⁷ a Gálfy Lajos földjén 1932-ben végzett munkák,⁴⁸ valamint a Vass Sándor földjén 1941-ben végzett feltárások térképei,⁴⁹ ezen kívül még egy összesítő térképet ismerünk, melyet Zalotay Elemér készített.⁵⁰ Mindemellett más forrásokból is ismerünk térképeket: Párducz Mihály 1956-os munkájában közölte a Musa János telkén 1931-ben végzett ásatások térképét,⁵¹ valamint Nagy Márta 2005-ös munkájában a Somogyi Lajos földjén 1930-ban feltárt gepida temető térképét,⁵² amelyen a szomszédos Musa János telkéről átnyúló avar sírok is rögzítésre kerültek. Mind az eredeti, mind a másodforrásból fennmaradt térképek közös jellemzője, hogy egyik sem volt pontosan É-felé tájolva. Mivel a nagyhegyi telkek is ÉNy-DK tájolásúak, így a sírok felrajzolása is sok esetben eltért a dokumentációban leírtakkal. Érdemes megjegyezni, hogy a temetőtérképek alkalmazása és közlése ebben az időben még nem terjedt el ebben az időszakban, így mindenképpen innovációként kell kezelni ezeknek a térképeknek a meglétét.⁵³

Szerencsére a tájolások torzulása minden térkép esetében következtetés volt, így vagy a sírok tájolása alapján, vagy a térképeken jelölt tereptárgyak alapján – ismerve a telkek eredeti helyzetét – könnyedén a helyes irányba lehet állítani a térképeket, majd egymásra illesztve őket, lehetőség nyílt felrajzolni a temető térképét [3. tábla].

A temetőtérképek együttes vizsgálata alapján több toposzt is sikerült eloszlatni a temetővel kapcsolatban. Többek között megtudhatjuk, hogy a gepida temető az avar temetőtől K-ÉK irányban terült el, a két temető kapcsolata nem állítható fel, hiszen két sír eleve szuperpozíciót is mutatott egymással. Véleményem szerint nem bizonyítható, hogy a temetőt a 6. századtól folyamatosan használták volna. Mindemellett kiderül az is, hogy vélhetően egy nem teljesen feltárt temetőről beszélhetünk. A temetőtérkép tanúsága szerint egyedül a DK-i részen, Gálfy Lajos földjétől K-re,

valamint Somogyi Lajos földjétől, a gepida temetőtől D-re jelöltek sírmentes területeket, így a lelőhely talán csak ezen a részen tekinthető lehatároltnak. Sem az É-i, sem a D-i, sem a Ny-i oldala nincs megnyugtatóan lehatárolva, ám mindezen adatokat csak a topográfiai megfigyelések alapján mondhatom.

Összefoglalás

Csallány Gábor avar kori feltárásai máig fontos szereppel bírnak a kutatás számára, ezért is tartottam fontosnak a hagyatéka egy kis részletének boncolgatását. A szentesi múzeumalapító hivatástudata tükröződik vissza a nagyhegyi feltárásain, hiszen régészeti végzettség nélkül mentett meg és tárt fel olyan emlékeket, melyek a mai napig tanulmányokban köszönnek vissza, éppen ezért fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy írásommal semmiképp sem bírálni kívántam a kutató munkásságát. Úgy gondolom, ha Csallány avar kori munkásságát szeretnénk értékelni, nem szabad azt a mai szemmel, a jelenlegi tudomány állása alapján megítélni, mindenképp szem előtt kell tartani, ki kell hangsúlyozni, hogy a szentesi múzeumalapító a maga kora tudományos színvonalának megfelelően kutatta a múltat. Munkásságában folyamatos fejlődés figyelhető meg, erre jó példa a fennmaradt sírlapjai és temetőterképei. Jól látható, hogy igyekezett naprakész lenni, nemcsak a terepi dokumentáció és ásatási technológiai újítások, de a tudományos ismeretek terén is, így élete alkonyára teljesen kiforrott ásatási módszerekkel vizsgálta Szentes vidékének múltját. Úgy vélem, hogy Csallány Gábor munkássága méltán állhat példaként bármely régész generáció számára, hiszen a szentesi múlt megmentésére saját elhivatottságából törekedett, módszereivel folyamatosan igyekezett a tárgyak megmentésén túl, hogy a lehető legtöbb adatot is megmentse az általa végzett feltárásokon.

Régész, régészeti csoportvezető, gyűjteménykezelő
Kosztá József Múzeum, Szentes

Hergott Kristóf
Ló, lovas- és lószerszámos temetkezések
a szentes–nagyhegyi avar temetőben

Bevezetés⁵⁴

Az Avar Kaganátus területén végzett makro- és mikroregionális kutatásoknak köszönhetően mára jóval árnyaltabb képet tudunk alkotni az avar kori társadalomról, a birodalomban élő közösségekről. Így van ez a Tisza–Maros–Körös vidéken megtelepedett avarsággal is, hiszen,⁵⁵ a térség nemcsak földrajzi értelemben, de az itt megtelepedett népesség anyagi kultúrája tekintetében is jól körülhatárolható a Kaganátus területén belül.⁵⁶

A térséget megszálló avarság egyik sajátos temetkezési szokása a lovastemetkezés, mely változatos formájában mutatkozik meg. Ennek vizsgálatához újabb adatokkal szolgálunk a kutatás számára részben ismert, ám teljes egészében fel nem dolgozott temetőn, a szentes–nagyhegyi avar temető lovassírjainak bemutatásával és értékelésével. Mivel magát a nagyhegyi temetőt korábban nem vizsgálták behatóan,⁵⁷ úgy vélem, hogy fontos adatokkal szolgálhat nemcsak Szentes környéke, de a Tisza–Maros–Körös vidék avar korához is. A temetőben fellelhető lovastemetkezések vizsgálatával lehetőségünk nyílik a nagyhegyi temetőről alkotott eddigi kép pontosítására, így a Tisza–Maros–Körös vidéken élt közösségekről behatóbb ismereteket szereznünk.

A szentes-nagyhegyi temető elhelyezkedése

A nagyhegyi temetőt 1927 és 1941 között több ütemben, több helyszínen⁵⁸ tárta fel Csallány Gábor és Csallány Dezső. A feltárások során 380 avar kori sír látott napvilágot.⁵⁹ A temető teljes egészét korábban nem publikálták, annak ellenére, hogy Csallány Dezső és Zalotay Elemér is több kéziratot készített elő a teljes temető közléséhez,⁶⁰ mégis csak néhány leletet, illetve sírt vizsgáltak eddig,⁶¹ valamint nem elemezték részleteiben a temetkezési szokásokat.⁶²

A szentes–nagyhegyi temető a mai Szentes városától ÉK-re, a mai Nagypatéri út nagyjából középső szakaszától É-ra fekszik. A lelőhely pontos elhelyezkedése sokáig a feledés homályába merült, ugyanis a feltárók kizárólag a telektulajdonosok nevét, illetve a telkek egymáshoz való viszonyát rögzítették. Azt, hogy ezek a telkek pontosan hol helyezkedtek el, nem tüntették fel sehol. Mivel a lelőhely elhelyezkedését nem ismertük, így a temető térképét sem lehetett korábban pontosan megrajzolni, ám ennek azonosításával mindkét adatot sikerült pontosítanom [1. tábla].⁶³

*A vizsgálatba bevont temetkezések:*⁶⁴

Musa János szőlője, 1929:⁶⁵

Kat. szám: 1.

156. sír: H.: 230 cm, sz.: 120 cm, m.: 142 cm (halott), 160 cm (ló). Felnőtt háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza.

Mell.:

1. *Ló csontváza*, a mélységadatok alapján, az halott alatt. A ló a halott lábánál volt, feje az elhunyt lábai között.

Irodalom: Bende 2012, 652; Bende 2017, 200, 306; Szalontai 2021, 367.

Musa János szőlője, 1929–1930:

Kat. szám: 2.

6. sír: T.: DK–ÉNy. M.: 164 cm. Ló csontváza fejvel DK-nek. (Az emberi váz valószínűleg a mellette való árokban lesz.)⁶⁶

Ló mellékletei [2. tábla]:

1. *Oldalpálcás zabla* a szájban, csuklós, töredékes, két részben. A zablapálcák négyszögű füllel vannak ellátva. A külső zablanyílásba karikatöredék kapcsolódik. A zabla kb. 23 cm hosszú lehetett, pálcá H.: 12 cm, a négyszögű keret H. és sz.: 3,5 cm. Elveszett.

2. *Hurkos fülű* kengyelpár a hasa táján töredékes állapotban. Száruk kerekített, talprész lapított. H.: kb. 16–17 cm. Elveszett.

3. *Hevedercsat* vasból, négyszög alakú. H.: 4,5 cm, sz.: 4 cm. Elveszett.

4. Préselt *lószerszámdíszek* töredékei bronzlemezből a kantárszíjon, ablakszerű geometrikus minták vehetők ki rajtuk. Darabszám a táblaanyag alapján nem állapítható meg.⁶⁷ A leltárkönyvben 24 szerepel. H.: 1,6–2,1 cm. KJM ltsz.: 55.100.1.

5. *Vaskés* töredékei. Középső nyélállású, erősen töredékes vaskés. A penge és a hegy állása ma már nem határozható meg pontosan. H.: 6 cm, sz.: 2 cm. KJM ltsz.: 55.100.3.

6. *Bőrszija* a zablaszárból. Hasított, lyukasztások figyelhetők meg rajta, 2 db. Sz.: 2 cm. KJM ltsz.: 55.100.2.

Irodalom: Bende 2012, 652, 656; Bende 2017, 203, 306, 309, 310.

Kat. szám: 3.

19. sír: M.: 100 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza. Csak a combcsontoktól lefelé eső csontjai vannak meg. A sírban egy lófej volt a lábszárcsontoknál.

Mell. [2. tábla]:

1. *Zabla* a ló szájában. Elveszett.

2. *Veretek* a zablán.⁶⁸ Elvesztek.

3. *Hurkos fülű* (?) *kengyelvasak* egymáson a bal lábánál. Átm.: 11 cm.⁶⁹ Elvesztek.

4. *Bronzdísz* (kapocs?) a jobb és bal lábszárnál és a térden felül, füllel lefelé a földön, 4 db. Elvesztek.

5. *Szíjvégszerű* dísz, ugyancsak a lábszár táján, a többi a ló fejénél, 2 db. Elvesztek.

6. *Fülbevaló*. Négyszögletes testű, egyik vége felé elkeskenyedő bronz karika, csuklósan felerősített száron gömbölyded fekete gyönggyel. Csak a leltárkönyv említi. Átm.: 3,5 cm. KJM ltsz.: 55.100.56. KJM régi ltsz.: III.H.325.

Irodalom: Bende 2012, 652; Bende 2017, 204, 306, 309.

Kat. szám: 4.

22. sír: M.: 155 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza.

Mell. [2–3. tábla]:

1. *Vaskengyelpár*. Kiszélesedő, egyenes, a felső résszel egybekovácsolt alsó résszel, füle is a felső rész kanyarulatából kialakítva. Az egyik kengyel egyenes talpalójú, háromszög alakú, a másik alakja ma már nem állapítható meg. Sz.: 12,5 cm. KJM ltsz.: 55.22.17–55.22.18.

2. *Oldalpálcás zablá*. Egyenes oldalszárral, a szájrész két darabból, középen két hurokban kapcsolódva. Oldalpálca H.: 12 cm, Szár h.: 12,2 cm. KJM ltsz.: 55.22.19.

3. *Hevedercsat*. Négyzet alakú, nagyobb vascsat, vaspecekkal. H.: 4,2 cm, sz.: 4,1 cm. Elveszett. KJM ltsz.: 55.22.20.

Övgarnitúra:

4. *Szíjvég*. Bronzból öntött, áttört, két szembeforduló szárnyas griffel, melyek között egy állat van. A köpűs részen hegyes levelű S-alakú indadísz van. H.: 9,4 cm, sz.: 2,7–2,9 cm. KJM ltsz.: 55.22.1.

5. *Lyukvédő*. Bronzból öntött, patkó alakú, fonatmintával díszített, három szegeccsel rögzítve, 3 db. H.: 2,5 cm, sz.: 2,1 cm. KJM ltsz.: 55.22.9–55.22.11.

6. *Kisszíjvég*. Bronzból öntött, állatfejet formáznak, a köpűs részen egy szegecs van, 3 db. H.: 2,8 cm, sz.: 0,6–1,6 cm. KJM ltsz.: 55.22.12–55.22.14.

7. *Övcsat*. Bronzból öntött, csuklós testű, rajta két egybefonódó S-alakú laposlevelű inda díszíti, ovális karikája gyöngy utánzatú, tüskéje madárfejet formáz, gyöngyös csőrrel. H.: 5,5 cm, sz.: 2,6–4 cm. KJM ltsz.: 55.22.2.

8. *Övbújtató*. Bronzlemezből hajlított, két szöggel felerősítve. H.: 3,4 cm, sz.: 1,1 cm. KJM ltsz.: 55.22.16.

9. *Övforgó*. Bronzból öntött, középen egy szegeccsel, két visszaforduló állatalakkal. H.: 4,9 cm. Elveszett.

10. *Karikás veret*. Bronzlemezes testű, felső részén kicsúcsosodó, karikás csüngőben végződő övveret. Egykoron két szegeccsel volt felerősítve, mára töredékes állapotú. Együttes H.: 4,2 cm, sz.: 1,8 cm. KJM ltsz.: 55.22.15.

11. *Övveret*. Bronzból öntött, téglalap alakú, testén szárnyas griffel, növénydíszes csüngőrészsel, 6 db. Veret H.: 3,2 cm, Együttes H.: 5,3 cm, sz.: 3,3 cm. KJM ltsz.: 55.22.3–55.22.8.

12. *Vascsat*. Négyzög alakú, töredékes állapotban. Mára nem állapítható meg pontosan az átmetszete. H.: 2,2–2,9 cm. KJM ltsz.: 55.100.185.

13. *Fadarabok*. 5 db fatöredék. H.: 2,6–3 cm. KJM ltsz.: 55.100.186.

14. *Bronzlemez*. Sarkain szegekkel átütött szögletes bronzlemez. Csak a leltárkönyv említi. Sz.: 2,3 cm. KJM ltsz.: 55.100.184.

Irodalom: SzKJM RA 390-92; Csallány 1962, 445–480; Mészáros 2016, 42; Bende 2017, 204.

Kat. szám: 5.

23. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 160 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza és tőle jobbra, fejfelé K-nek fekvő lócsontváz. A lótól balra, DK-re, Somogyi Lajos területére is benyúlt az emberi váz.

Mell.:

1. *Vaszabla* a koponya felső része mellett a nyaknál. Elveszett.
2. *Korong* alakú rozetta a zabla középrésze felett, 1 db. Elveszett.
3. *Kerek dísz* a rozettától nyugati irányban, 2 db egymás mellett, sima résszel felfelé. Elveszett.
4. Egy *kerek dísz* azoktól balra 11 cm-re, dísszel felfelé. Elveszett.
5. Egy *kerek dísz* a kettőtől DK-re a nyakcsigolyák mellett, sima felével felfelé. Elveszett.
6. Egy *kerek dísz* a dereka táján. Elveszett.
7. *Kengyelpár* a váz lába és a ló nyakcsigolyái között. Elveszett.
8. *Övveretek* a derék táján. Elvesztek.
9. *Vas ácskapocs* több darabban. Elvesztek.
10. *Szíjvég*. Elveszett.
11. *Bronzcsat* balról. Elveszett.
12. *Vaskés* a jobb oldal felé. Elveszett.

Irodalom: Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 204.

Kat. szám: 6.

31. sír: T.: ÉNy–DK (a temetőterkép alapján). A temetőterkép alapján a ló váza a férfitől jobbra, ellentétes tájolásban feküdt.

Mell. [3–4. tábla]:

1. *Vasszabla*. Csuklós szájvasa két darabból áll, oldalpálcás, oldalt karikával és ehhez kapcsolódó egyenes oldalszárral. H.: 19 cm, pecek h.: 13, a karika átm.: 3,5 cm. KJM ltsz.: 55.100.225. KJM régi ltsz.: III.H.340.
2. *Hevedercsat* vasból. Trapéz alakú, lapított téglalap átmetszetű testtel és pecekkel. H.: 5,1 cm, sz.: 4–4,7 cm. KJM ltsz.: 55.100.226.
3. *Vaskengyelpár*. Hengeres szárú, szögletes nyakú és fülű kengyelek. A talpaló felé kiszélesedő, lapos szárral, talpalója lapos, széles, homorú. H.: 18,3 cm, sz.: 11,4 cm, fül sz.: 3,7 cm. KJM ltsz.: 55.100.223.
4. *Lándzsahegy* vasból, deltoid alakú, közepén gerincelt hegygel, hosszú köpűszárral. H.: 27 cm, ebből a pengérsz 13 cm, a köpűnyílás átm.: 2,7 cm. KJM ltsz.: 55.100.227.

5. *Vaskéstöredék*. Hosszúkás, lapos téglalap alakú vastöredék, 2 db. KJM ltsz.: 55.100. 229.
 6. *Vascsat*. Négyszög alakú csat töredéke, kisebb méretű. Elveszett.
 7. Összehajtott *bronzlemez*. Sz.: 5 cm. KJM ltsz.: 55.100.215.
 8. Szalag alakú *bronzbújtató* töredéke. H.: 2,8 cm. KJM ltsz.: 55.100.218.
 9. *Lyukvédő* bronzpántból, töredék. KJM ltsz.: 55.100.216–55.100.217.
 10. *Övveret*. Téglalap alakú veretek bronzlemezről, szögkupakkal a négy rögzítőszegen. A bronzszegek töredékei egy lemezen átütött kerek, domború fejű szegből, egy szegfej részéből, egy szeg kerek, domború fejéből és egy hosszúkás darabkából állnak, eredetileg 6 db. A leltárkönyvben 4 db szerepel. H.: 2,2 cm, sz.: 3,4 cm. KJM ltsz.: 55.100.219–55.100.222.
 11. *Szíjvég*. Elveszett.
 12. *Övcsat*. Elveszett.
 13. *Szögfej*. Félgömbalakú, bronzból préselve, 8 db. Átm.: 1 cm. Elveszett.
- Irodalom: Bende 2012, 652; Bende 2017, 205, 297, 306, 309.

Gálfy Lajos földjén 1932-ben végzett feltárás:

Kat. szám: 7.

182. sír: T.: Ny–K. M.: 173 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű 180 cm hosszú csontváza. A halott mellett egy ló feküdt, ellentétes tájolással.

Mell. [4. tábla]:

1. *Ló* (csikó) csontváza.
2. *Vascsat*. Négyszögletes, pecke háromszög, teste lapított kör átmetszetű. H.: 3,8 cm. KJM ltsz.: 57.5.78. KJM régi ltsz.: 5129/1932.
3. *Vaskés* pengéje. A láb és a lófej között, a tok farostjaival. Alsó nyélállású, nyéllapos, egyenes hátú, a hegy felé keskenyedő pengéjű vaskés. H.: 12,7 cm, sz.: 1,4 cm. KJM ltsz.: 57.5.79. KJM régi ltsz.: 5128/1932
4. *Vaskard*. A láb és a lófej között került elő. Csak a dokumentáció említi.

Övgarnitúra:

5. *Szíjvég*. Bronzból öntött, duplafedelű, teste négy laposlevelű indával, a köpüs része két állatfejpárral díszítve. H.: 7,7 cm, sz.: 2–2,3 cm, v.: 1,4 cm. KJM ltsz.: 57.5.34. KJM régi ltsz.: 5083/1932.
6. Duplafedelű *kisszíjvég*. Bronzból öntött, 2 db-ból álló kisszíjvég, teste kettő indával, köpűje állatfejpárral díszítve. H.: 3,3 cm, sz.: 1,4 cm. KJM ltsz.: 57.5.35–57.5.36. KJM régi ltsz.: 5084/1932–5085/1932.
7. Keskeny pajzs alakú *övveret*. Összesen 18 db, bronzból öntött, három csukló nélkül, a többi pajzs alakú csüngővel. Díszítésük két sorban elrendezett hármalevelű növényi minta, pontozott háttérrel. H.: 0,8; 2,6 cm, sz.: 0,8–1,1 cm. KJM ltsz.: 57.5.37–57.5.54. KJM régi ltsz.: 5086/1932–5102/1932.

8. *Lyukvédő*. Bronzból öntött, a főszíjhoz tartozó, címerpajzsalakú, poncolt háttérben hármastevelű növényvel díszítve, 3 db. H.: 2,3 cm, sz.: 2,1 cm. KJM ltsz.: 57.5.55–57.5.57. KJM régi ltsz.: 5107/1932–5109/1932.

9. Csüngőszíjak *lyukvédői*. Bronzból öntött, azonos alakúak és mintájuk az övszíj lyukvédőihöz (8. sz. mell.). H.: 1,7 cm, sz.: 1,3 cm. Eredetileg 18 db, a leltárkönyvben már csak 17 db szerepel. KJM ltsz.: 57.5.58–57.5.74. KJM régi ltsz.: 5110/1932–5127/1932.

10. *Övforgó*. Bronzból öntött, közepén egy szeglyukkal és hosszában végigfutó gerinccel. H.: 8,2 cm, sz.: 1,5–1 cm. KJM ltsz.: 57.5.75. KJM régi ltsz.: 5105/1932.

11. *Övbújtató*. Bronzlemezből készült. H.: 2,3 cm, sz.: 1,9 cm, m.: 1,3 cm. KJM ltsz.: 57.5.76. KJM régi ltsz.: 5106/1932.

12. Csuklós *övcsat*. Bronzból öntött, ovális alakú karikával és szíjvégszerű, üreges aljú csattesttel, melyet három szegecs rögzít. Díszítése pontozott háttérből kiemelkedő növény minta számos levéllel rajzolva, valamint a csatkarika végein visszahajló indaszerű díszítés figyelhető meg. H.: 5,5 cm, sz.: 3,4; 2,2 cm KJM ltsz.: 57.5.77. KJM régi ltsz.: 5104/1932.

Irodalom: Csallány 1956, 47; Bende 2012, 652; Bende 2017, 201, 306.

Vass Sándor földjén 1941-ben végzett feltárás:

Kat. szám: 8.

3. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 175 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza. A férfi jobb oldala mellett ellentétes tájolású, bal oldalán fekvő lócsontváz.

Mell. [5–6. tábla]:⁷⁰

1. Nyolc nagy és hat kisebb, bronzból öntött, állatfejes *bronzfalera* a lókoponyán és a farán. A 8 db nagy aranyozott, öntött bronz falera áttört korongon gyöngysor keretben, négyes csoportban jobbra néző állatfejek, közepén egy dudorral, annak közepén egy szegecs. Díszített. A 6 db kisméretű falera aranyozott bronzból készült, balra forduló állatfejekkel díszítettek. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.8–53.54.9; 53.54.26.

2. Oldalpálcás *vaszabla*. Két részből álló szájjavassal, karikával és négyszögletes füllel, C-alakú, végei felé szélesedő oldalpálcával. H.: 21,5 cm, oldalpálca h.: 12 cm. MFM ltsz.: 53.54.31.

3. *Vaskengyel* a ló hátán. Széles téglalap alakú füllel ellátott, rombusz átmetszetű szárú kengyel. A szár az alsó harmadán, a talpaló irányába téglalap átmetszetbe vált, talpalója széles téglalap alakú, állását már nem lehet megmondani. H.: 12 cm, sz.: 8 cm, fül sz.: 4 cm. MFM ltsz.: 53.54.32.

4. *Bronzcsat*. Két kisméretű, négyzetes csat, háromszög alakú, indás testtel és egy-egy bújtatóval a ló lapockáinál (kengyelél). A kantár szíjcsatja aranyozott bronzból készült, négyszögletes fejű és indadíszes testű, melyet 3 szeggel rögzítettek. A bújtató bronzból készült, aranyozott. H.: 4,3 cm, sz.: 2 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.5–53.54.6; 53.54.10; 53.54.12, 53.54.18, 53.54.24.

5. *Kisszíjvég*. A négy kisszíjvégből 2-2 a tomporon és a koponyánál került elő. Bronzlemezből készült, aranyozott szíjvég egy szegeccsel rögzítve. H.: 2,8 cm, sz.: 1,5 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.7; 53.54.11; 53.54.22.

6. Bogyócsüngős arany *fülbevalópár* a férfi koponyájánál. Elveszett.

7. Öntött bronz *varkocsszorítópár* a koponyánál. Két darab öntött bronz, aranyozott, hatoldalú hasáb alakú, közepén és végein kettős gyűrűkkel díszített. Az egyiknek a pántja hiányzik. H.: 5 cm. MFM ltsz.: 53.54.20.

8. *Vaskés* a jobb medencelapát mellett. Elveszett.

9. Egyélű *vaskard* a halott jobb oldala mellett. Mára rendkívül töredékes állapotából adódóan nem lehet meghatározni. H.: 95 cm, sz.: 3 cm. MFM ltsz.: 53.54.176.

10. Közepes- és nagyméretű vas *ácskapocs* a koponyától jobbra, a bal láb mellett és a bal lábfej előtt, magasabban. U-alakúak, téglalap átmetszetűek. Eredetileg 7 db, mely mára 8 db töredékben maradt meg. H.: 12–23,5 cm, sz.: 1,3–1,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.29–53.54.30

11. Három S-alakú *vaskapocs* a koponyánál és a lábfejek előtt. Hat töredékben található meg. Sz.: 3,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.28.

Öntött bronz övgarnitúra a derék körül:

12. *Csat*. Öntött, bronz, trapéz alakú csatfejú, csuklós, aranyozott csat. Téglalap alakú teste, enyhén homorúan ívelt oldalú, áttört testű, S-alakú szirmos levelű indával díszített. Teste trapéz alakú, pecke ráhajló, madárcsőrre emlékeztető formájú. H.: 9,8 cm, sz.: 4,3 cm. MFM ltsz.: 53.54.16.

13. Téglalap alakú *övveret*. Összesen 6 db melyből 3 db egytagú (53.54.14) és 3 db kéttagú (53.54.15), áttört, homorú indás, enyhén homorúan ívelődő oldalakkal. Díszítésük áttört laposinda. Az egyik egytagú veret 3 sarkán 1-1 laposfejű szeg, a többin csak a szeglyuk látható. A csuklós, áttört indadíszes csüngős vereteken szintén csak szeglyuk látható, az egyik vereten a csüngőtag indáit poncolással is díszítették, hasonlóan, mint a verettest keretét. Az egyik csüngő töredékes. A veretek teste áttört, díszítésük laposinda, keretük poncolt, aranyozott. H.: 5,2–7 cm, sz.: 3,5–5,2 cm. MFM ltsz.: 53.54.14–53.54.15.

14. *Lemezűjtató*. Kisszíjvég alakú, bronzból öntött, aranyozott, áttört. Laposlevelű, tükrözött, négyes osztású S-alakú indacsoportokkal díszítve. Kettétört. H.: 4,5 cm, sz.: 1,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.19.

15. Sima, hegyes végű *övforgó*. Bronzból öntött, felszínén aranyozás nyomaival, trapéz átmetszetű, hátoldala sima, enyhe benyomott gerinc fut rajta végig. H.: 7,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.13.

16. *Lyukvédő*. Álló téglalap alakú, bronzlemez, 3 db. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.23.

17. *Nagyszíjvég*. Bronzból öntött, kettős lemezű, aranyozott nagyszíjvég, lemezei különválva és az egyik töredékes. Áttört díszítése laposlevelű indacsoportokból áll, felső részen S-alakú indával. H.: 12 cm, sz.: 3,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.17.

18. *Kisszívég*. Öntött, bronz, kettős lemezű kisszívégek, 3 db. Egy ép (lemezei különválva) kettő töredékekben. Áttört növénymintás díszítésűek, S-alakú indamotívummal és aranyozás nyomaival. H.: 4 cm, sz.: 1,5 cm. Mára csak 2 szívég lemeze maradt meg. MFM ltsz.: 53.54.21.

Irodalom: Csallány 1962, 445–480; András 1997, 107; Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 207, 277, 294, 297, 309.

Kat. szám: 9.

7. sír: M.: 190 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű 170 cm hosszú csontváza. Koponyája jobb oldalán feküdt. A férfi jobb oldala mellett hason fekvő ló csontváza, Csallány leírása szerint a „*fő földemelőnyre volt ráhelyezve.*”

Mell. [7. tábla]:

1. *Kengyel*. Az egyik kengyel füle téglalap alakú, a fülnyílás alatt, egymás mellett két lyuk van. A második kengyel szintén téglalap alakú, füle kopott, lapított sarkú, téglalap átmetszetű szárán két áttörés van, a talpaló felé kiszélesedik, téglalap átmetszetű lesz. A talpaló kiszélesedésénél két áttörés van, maga a talpvas széles téglalap átmetszetű, erősen homorú, rajta talán borda is kivehető. H.: 18,5 cm, sz.: 11 cm. MFM ltsz.: 53.54.40.

2. *Vaszabla*. Egyenes oldalpálcás, csuklós szájasú, mára rendkívül töredékes állapotban. H.: 20 cm, oldalpálca h.: 15 cm. MFM ltsz.: 53.54.200.

3. *Bronzveret* a ló tarkóján. Félgömbös, 4 db. Elvesztek.

4. Bronz *karikafülbevaló* a férfi koponyájának bal oldala mellett. Elveszett.

5. *Vaskés* a jobb combcsont mellett. Egyélű, farost maradványaival, mára csak a nyél töredéke maradt meg. H.: 3 cm. MFM ltsz.: 53.54.37.

6. Két nagyméretű vas *ácskapocs* és 2 db S-alakú *vaskapocs* a koporsó négy sarka táján, átlósan párban. H.: 14,3 cm; Sz.: 1–2 cm. MFM ltsz.: 53.54.38–53.54.39.

Öntött bronz övgarnitúra:

7. Ovális *csat* pajzs alakú testtel. Bronzból öntött, csuklós, áttört, pajzs alakú testének díszítése szív alakú leveles S-alakú indamotívum. Feje ovális, a ráhajló pecek megemelt bázissal, kopott állapotú. H.: 6,5 cm, sz.: 4 cm. MFM ltsz.: 53.54.179.

8. *Övveret*. Négyzetes, öntött bronzveret, 5 db. Áttört gyöngysor keretben szív alakú leveles, tükrözött indafonattal díszített. H.: 2,7 cm, sz.: 2,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.180.

9. *Övforgó*. Bronzból öntött, lapos, téglalap átmetszetű. Előlapja szalagfonattal díszítve, hátlapja sima. H.: 5,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.178.

10. *Lyukvédő*. Patkó alakú, 3 db. Elveszett.

11. *Nagyszívég*. Öntött bronz nagyszívég, áttört, két griffel díszítve. Szíjszorítója egyik oldalon sima, a másikon állatalakos. H.: 9 cm, sz.: 2,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.177.

Irodalom: Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 207, 277, 309.

Kat. szám: 10.

10. sír: T.: ÉNy–DK. H.: 200 cm, sz.: 200 cm, m.: 170 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza, jobb oldala mellett ló csontváza.

Mell. [8. tábla]:

1. *Oldalpálcás vaszabla* a ló szájában. Kéttágú szájvassal, a száruk kettős fűzőkarikában végződnek, a szélsőben zárt vaskarika, egyenes oldalpálcával. Rúd h.: 14 cm, teljes h.: 11 cm. MFM ltsz.: 53.54.46.

2. Hurkos fülű, egyenes talpú *kengyelpár*. Vasból kovácsolt füle a szárból került kialakításra, lapított kör alakú, lekerekített sarkú, téglalap átmetszetű. A szár téglalap átmetszetű, a talpaló felé megvastagodik. Mára csak 1 darab maradt meg belőle. M.: 14 cm. MFM ltsz.: 53.5.47.

3. Téglalap alakú, préselt *lószerszámveretek* a lókoponyán. Mára teljesen szétporladtak. MFM ltsz.: 53.54.54.

4. *Hevedercsat*. Trapéz alakú vascsat. A szíj felőli végén kerek átmetszetű, teste további része, valamint a pecke téglalap átmetszetű, a csatpecek a vége felé enyhén keskenyedik. H.: 14,7 cm, sz.: 3,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.48.

5. *Lófogak*. MFM ltsz.: 53.54.45.

Lemezes övgarnitúra:

6. *Bronzcsat*. Fecskefarok alakú, ívelt oldalú pajzs alakú, szíjszorító lemeztesttel, három szegeccsel, viszonylag kopott. H.: 7,1 cm, sz.: 9 cm. MFM ltsz.: 53.54.50.

7. *Övveret*. Négyzet alakú, négy nagy szegeccsel ellátott bronzveret, az egyikén gyöngybetét, 3 db. A leltárkönyvben ezüst lemezes veretek szerepelnek. Sz.: 3 cm. MFM ltsz.: 53.54.56–53.54.58.

8. *Lemezújítató*. Bronz, belső részén 2 szegeccsel rögzítették a szíjhoz. H.: 3,5 cm, sz.: 0,9 cm. MFM ltsz.: 53.54.51.

9. Álló téglalap alakú *lyukvédő*. Elveszett.

10. Állatfejes, öntött *övforgó*. Két állatfejben végződő, barázdált testű bajusz alakú. H.: 5 cm. MFM ltsz.: 53.54.49.

11. *Bronzveret*. Díszes, öntött karikás csüngős, keskeny téglalap alakú veret. Átm.: 2,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.52.

12. *Nagyszíjvég*. Bronzlemezről készült, töredékes. MFM ltsz.: 53.54.55.

13. *Bőrmaradványok bronznyomokkal*. A dokumentáció nem említi, csak a leltárkönyv. MFM ltsz.: 53.54.53.

Irodalom: Csallány 1962, 445–480; Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 207, 309, 310.

Kat. szám: 11.

13. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 50 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza. A sírban ló csontváza is volt.

Mell. [9. tábla]:

1. Gömbös végű *oldalpálcás vaszabla*. Csuklós szájvasú, egyenes, vége felé keskenyedő, gömbben végződő, négyszögletes füllel ellátott. A kettős fűzőlyukban végződő zablaszárak karikával vannak ellátva. Rúd h.: 13 cm, Szár h.: 10 cm. MFM ltsz.: 53.54.61.

Öntött, bronz övgarnitúra:

2. *Bronzcsat*. Csatkarikája fecskefarok alakú, teste lemezes, lekerekített végű, 3 szeggel ellátott. H.: 6 cm, sz.: 4 cm. MFM ltsz.: 53.54.62.

3. *Övveret*. Téglalap alakú, bronzból öntött, áttört veret, után vésett, ülő pózban ábrázolt, mellső lábát kissé felemelő griffel. Sarkain 1-1 szeg, illetve szeglyuk. Oldalai enyhén homorú ívelésűek, 6 db. H.: 3,7 cm, sz.: 2,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.68.

4. *Lemezújrató* indás előlappal. H.: 3,5 cm, sz.: 1 cm. Az előlapja mára elveszett. MFM ltsz.: 53.54.63.

5. *Lemez övforgó*. Bronz, széles szárú, lapos, csokornyakkendő alakú. H.: 4,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.65.

5. *Lemezveret*. Díszes, öntött, karikás-csüngős. H.: 4 cm; átm.: 2 cm. MFM ltsz.: 53.54.69.

6. *Lyukvédő*. Bronzlemezről kivágott álló téglalap alakú lyukvédő töredéke. H.: 2,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.67.

7. *Nagyszíjvég*. Öntött bronz nagyszíjvég, áttört díszítése 3 griff, szíjszorítóján fekvő, fejét hátrafordító állatalak. H.: 10,9 cm, sz.: 2,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.64.

8. Indás *kisszíjvég*. Bronzból öntött, egyik oldalán S-alakú inda, a másikon griff talán szárnyal, 2 db. H.: 3 cm, sz.: 1,4 cm. A leltárkönyvben csak 1 db szerepel. MFM ltsz.: 53.54.66.

Irodalom: Csallány 1962, Taf. 18; Bende 2012, 652; Kiss 2012, 264; Bende 2017, 207, 306.

Kat. szám: 12.

14. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 165 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza, 80 cm-re ló csontváza, 90 cm mélyen. (Fekvéséről nincs adat, illetve a mélységadatok egymásnak ellentmondóak).⁷¹

Mell. [10. tábla]:

1. *Falerák*. Kerek, sima bronzlemezről készült, középen egy lyukkal (kettő-kettő a koponyánál és a farnál). Átm.: 5 cm. A leltárkönyvben 4 db szerepel. MFM ltsz.: 53.54.72.

2. Kétkarikás *csikószabla*. Egyenes, két karikában végződő csuklós szájvasú zabra. H.: 11 cm. MFM ltsz.: 53.54.70.

3. *Kengyel*. Hurkos fülű, kerek, széles, bordás talpú. A fül téglalap, a szár lekerekített sarkú négyszög, míg a talpaló téglalap átmetszetű. A kengyelfül felső részén a két oldal elválik egymástól, törés nyoma viszont nem figyelhető meg rajta. M.: 12,5 cm, sz.: 10,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.71.

Lemez övgarnitúra:

4. *Lyukvédő*. Bronzlemezről készült 2 db-ból álló téglalap alakú, hátsó éle 3-as alakú, két szegeccsel rögzítették az övhöz. H.: 2,5 cm, sz.: 1,6 cm. MFM ltsz.: 53.54.74.

5. Oldalléces, lemezes *nagyszíjvég*. Bronzlemezei és U-alakú keretpánt töredékei. Sz.: 2,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.75.

6. Keskeny *kisszíjvég*. Ezüstlemezről, rendkívül töredékesek, eredetileg 4 db. MFM ltsz.: 53.54.77.

7. *Vascsat* a medencében. Elveszett.

8. *Vaskés*. Egyélű penge farost maradványaival. Valószínűleg középső nyélállású, ívelt hátú, nyéllapos. H.: 6 cm, sz.: 1 cm. MFM ltsz.: 53.54.73.

9. Ezüstlemezes *veret* töredéke. A dokumentáció nem említi, csak a leltárkönyv. MFM ltsz.: 53.54.76. Irodalom: Bende 2012, 652, 656; Bende 2017, 207, 306, 309.

Kat. szám: 13.

15. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 128–200 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza, jobb oldalától 150 cm-re, vele párhuzamosan, ellentétes tájolással egy ló csontváza a jobb oldalán. A ló m.: 200 cm. Mell. [10–11. tábla]:⁷²

1. *Kengyelpár*. Téglalap alakú füllel, egyenes talppal a ló jobb és bal oldala mellett. Füle téglalap átmetszetű, nyak nélkül, kissé megtörve csatlakozik a szárhoz, mely négyszög átmetszetű. Talpalója talán egyenes volt. H.: 4 cm, fül sz.: 4 cm. A leltárkönyvben csak 1 szerepel. MFM ltsz.: 53.54.82.

2. Oldalpálcás *vaszabla* a ló szájában. Kétagú szájvassal ellátott, S-alakú oldalpálcáján négyszögletes fül, mely mára hiányzik. H.: 11 cm. MFM ltsz.: 53.54.81.

3. Kerek, öntött *bronzfalera* a lókoponyán és a medencén. Bronzból öntött, aranyozott, áttört kerek. Díszítése gyöngysor keretezésben nyolcszirmú rozetta. Közepén szeggel átütve, 6 db. A falerák egyike rendkívül kopott, rosszabb minőségű, mint a többi. Átm.: 4,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.92.

4. *Szíjvégek* a lókoponyán és a medencén is. Öntött, bronz, aranyozott kisszíjvég. Egyik oldala díszítés nélkül, a másikon egymásnak háttal fordított S motívumok. H.: 3 cm, sz.: 1,4 cm. A leltárkönyvben 1 db szerepel. MFM ltsz.: 53.54.87.

5. Kis *bronzrozetta* a ló nyakcsigolyáinál. Öntött, bronz, aranyozott kerek veretek, 4 gerezdre osztott geometrikus dísszel. Egy töredékes, közepükön szeg. Átm.: 1,8 cm. A leltárkönyvben 4 db szerepel, mára csak 3 db van belőlük, szegük hiányzik. MFM ltsz.: 53.54.93.

6. *Lószőrmaradványok*. A dokumentáció nem említi, csak a leltárkönyv. MFM ltsz.: 53.54.78.

7. Két nagyméretű vas *ácskapocs*. Testük téglalap, száruk ovális és téglalap átmetszetű. Az ovális átmetszetű szár íves. H.: 23 cm, sz.: 1,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.80.

8. Négy S-alakú *vaskapocs* a férfi koponyája mögött és a lábfejek előtt, közepén S-alakú kapcsok, a felkarok mellett jobbról és balról és a lábszárak mellett jobbról és balról, az ácskapocsok a csontváz tengelyével megegyezően állnak. A leltárkönyvben 2 db szerepel. Az egyik kapocs teste egyenes, csak a végén ívelt. H.: 21,5 cm, sz.: 3,2 cm. MFM ltsz.: 53.49.79.

Öntött, bronz övgarnitúra a férfi dereka körül:

9. *Bronzcsat*. Öntött, bronz, aranyozott csuklós övcsat. Pajzs alakú testének felső széle gyöngysor kiképzésű. Díszítése indamotívum. Az ovális fej és a megemelt bázisú tövis szintén gyöngysor kiképzésű. H.: 5,5 cm, sz.: 4,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.86.

10. *Lemezűjtató*. Bronz, 2 szegeccsel. H.: 3,7 cm, sz.: 1,3 cm. MFM ltsz.: 53.54.85.

11. *Övforgó*. Öntött bronz övforgó hegyeslevelű indadísszel. H.: 7,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.84.

12. Öt téglalap alakú, egy- és kéttagú, griffes *övveret*. Öntött, bronz, áttört, aranyozott téglalap alakú, griffmotívummal és fürtös indadísszel. H.: 3,7–5,8 cm, sz.: 2,9–3,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.90–53.54.91.

13. Három *lyukvédő*. Öntött bronz, patkó alakú lyukvédők, gyöngysor utánzatú szárral. Egy ép, kettő töredékekben. Átm.: 2 cm. MFM ltsz.: 53.54.89.

14. Egy lapú, tokos, ívelt oldalú, hegyes végű *nagyszíjvég*. Bronzból öntött, aranyozott, 3 griff a lapon, szíjszorítón hátranéző, fekvő állatalak. H.: 11 cm, sz.: 2,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.83.

15. Három griffes-indás *kisszíjvég*. Öntött, bronz, aranyozott kisszíjvégek, egyik oldalukon griff, a másikon S-alakú indamotívummal. Szíjszorítón fektetett S-alakú indamotívum. H.: 2,8 cm, sz.: 1,4 cm. MFM ltsz.: 53.54.88.

16. *Vaskés* a jobb combcsont mellett. Elveszett.

Irodalom: Csallány 1962, 445–480, 466; Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 207–208, 277; 309.

Kat. szám: 14.

29. sír: T.: É–D. M.: 190 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű 170 cm hosszú csontváza, jobbján, kissé magasabban ló csontváza.

Mell. [12. tábla]:

1. Gyöngycsüngős arany *fülbevalópár* a koponya két oldalán. Rombusz átmetszetű karika, gyöngycsüngője hiányzik. Átm.: 2,7 és 2,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.203.

Öntött, bronz övgarnitúra:

2. Hat darab egy és kéttagú griffes *övveret*. Téglalap alakú, öntött bronz veret, oldalai enyhén, homorúan íveltek. Áttört, utánvésett szárnyas griffel díszítve, csüngőtagjuk szőlődíszes inda. H.: 3,8–5,3 cm, sz.: 2,8–3,6 cm. MFM ltsz.: 53.54.124–53.54.125.

3. *Nagyszíjvég*. Öntött bronz nagyszíjvég, egyik oldalán 3 állatból álló küzdelmi jelenet, a szíjszorítón nyúlra emlékeztető állatalak. Másik oldalán lapos levelű indacsoportok, a szíjszorítón laposinda. H.: 11 cm, sz.: 2,9 cm. MFM ltsz.: 53.54.118.

4. *Kisszíjvég*. Bronzból öntött, egyik oldalán szárnyas griffel, a másikon S-alakú indával, valamint szív alakú levelekkel díszített, 4 db. H.: 2,6–3,3 cm, sz.: 1,3–1,9 cm. MFM ltsz.: 53.54.123; 53.54.131. Az 53.54.131-es leltári számú tárgy elveszett.

5. Indás *övforgó*. Öntött bronz övforgó, hegyeslevelű indamotívummal. Közepén szeggel. H.: 7,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.119.

6. Gyöngyözött, patkó alakú *lyukvédő*. Bronzból öntött, 3 db. Átm.: 2,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.127.

7. *Lemezújrató*. Bronz, lapján hegyeslevelű indadísz, gyöngyözött keretben. H.: 3,7 cm, sz.: 1,4 cm. MFM ltsz.: 53.45.121.

8. Díszes, öntött karikás csüngős *veret*. Öntött bronz, cakkos szélű függesztőkarika. Négyzetes füléhez szíjszorító pánt kapcsolódik. Átm.: 2,6 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.126.

9. *Bronzcsat*. Csuklós, öntött, pajzs alakú áttört teste laposlevelű indadíszes. Ovális feje gyöngysor kiképzésű, a megemelt bázisú tövis madárfejre emlékeztető formájú. H.: 5,7 cm, sz.: 4 cm. MFM ltsz.: 53.54.122.

10. Nagy bronz *szegecsfejek*. Közepén és végén gömbösen kiszélesedő rúd, a gömbös tagok lyukkal. H.: 5,2 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.129.

11. Ezüstlemez *szíjvégtörédek*. Félgömbös, ezüstlemezéből készült verettörédek. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.130.

12. *Vaskés*. Egyélű penge. Sz.: 1,4 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.128.

Irodalom: Pápai 1991, 366; Bende 2012, 652; Bende 2017, 208, 306.

Kat. szám: 15.

31. sír: T.: ÉNy–DK. M.: 200 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, 160 cm hosszú csontváza. A betöltésben égett csonttöréseket figyelt meg az ásató. Ló csontváza a férfi jobbán.

Mell. [12–13. tábla]:⁷³

1. *Vaszabla*. Kéttagú, csuklós szájvasú, egyenes oldalpálcás, mára rendkívül töredékes állapotú. H.: 10 cm, pálcá h.: 4, 10 cm. MFM ltsz.: 53.54.135.

2. Hurkos fülű, egyenes talpú *kengyel*. A füle lekerekített sarkú téglalap, szára kerek, talpalója téglalap átmetszetű. H.: 12 cm, sz.: 8 cm. MFM ltsz.: 53.54.136.

3. Téglalap alakú, préselt *lószerszámveretek*. Mára teljesen szétporladtak. MFM ltsz.: 53.54.143.

4. Gyöngycsüngős *fülbevalópár* a koponyánál. Kerek bronzfülbevalók gömbölyű gyöngycsüngővel. Eltérő típusok, az egyik szabadon mozgó csüngőtágos, a másik nagyobb gömbcsüngővel van ellátva. A nagyobb gömbcsüngős mára töredékes állapotban maradt fenn. Átm.: 3,1 cm. MFM ltsz.: 53.54.138.

5. Öntöttbronz *varkocsszorítópár*. 1 db hatszög és 1 db trapéz alakú, közepén és a végein gyűrűs díszítéssel. H.: 5,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.137.

6. Korongolt, magas, füles *korsó* a jobb lábnál. A leltárkönyvben nem szerepel, csak fotón maradt meg.⁷⁴

7. Négy nagyméretű vas *ácskapocs* és S-alakú vaskapocs mindkét oldalon. 3-3 db egymástól 80 cm-re és a sír végén. Az ácskapocsok teste téglalap, háromszög, valamint négyszög átmetszetű, száruk a testükkel megegyező metszetet mutat. A leltárkönyvben 6 db szerepel. H.: 12,5 cm, sz.: 1,4–2 cm. MFM ltsz.: 53.54.133–53.54.134.

8. *Bőr- és famaradványok*. A dokumentáció nem, csak a leltárkönyv említi. MFM ltsz.: 53.54.142.

Lemezes övgarnitúra a derék körül:

9. Ovális fejű, lemezes testű *bronzcsat*. A téglalap alakú testen 2 szeggel, kissé ráhajló pecekkel. A csatkarika és a lemezes test tompaszöveget zár be egymással. H.: 4 cm, sz.: 3 cm. MFM ltsz.: 53.54.140.

10. *Bujtató*. Bronz, visszahajló végekkel. H.: 2,5 cm, sz.: 0,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.139.

11. *Nagyszíjvég*. Bronzból préselt, indás szíjvég. MFM ltsz.: 53.54.143.

Irodalom: Andrási 1997, 107, 116; Bende 2012, 652, 656; Bende 2017, 208, 277, 294, 306, 309, 310.

Kat. szám: 16.

32. sír: T.: ÉNy–DK. H.: 240 cm, sz.: 200 cm, m.: 200 cm. Férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású csontváza. Ló 220 cm hosszú csontváza a férfi jobbán, hason, ellentétes tájolással.

Mell. [13–14. tábla]:

1. Oldalpálcás *vaszabla* a ló szájában. Az egyenes oldalpálca négyszögletes füllel kapcsolódik a két tagból álló szájvashoz. A száruk végébe karika csatlakozik. Szár h.: 9,5 cm, pálca h.: 12 cm. MFM ltsz.: 53.54.145.

2. Hurkos fülű, egyenes talpú *kengyelpár* a ló két oldala mellett. Rendkívül töredékes állapotúak, fülük átmetszete téglalap alakú, száruk rombusz, illetve téglalap. Az egyik kengyel talpalója egyenes, téglalap átmetszetű, a másik kengyel talán homorú talpalójú volt. MFM ltsz.: 53.54.146–53.54.147.

3. Téglalap alakú, préselt, geometrikus mintájú *lószerszámveret* a lókoponyán, a lapockán és a farán, kettős sorban, 36 db. Gyöngyosoros keretelésben, a középső téglalap alakú, bordával keretelt mezőhöz geometrikus motívumokkal kitöltött trapéz és háromszög alakú mezők csatlakoznak. A leltárkönyvben 24 szerepel. H.: 4 cm, sz.: 2,3 cm. MFM ltsz.: 53.54.158–53.54.161.

4. Arany *fülbevalópár* hosszúkás lemezcsüngővel a koponyánál. Granulált körte alakú lemezcsüngővel. H.: 3,2 cm, sz.: 3,1 cm. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.163.

Öntött, bronz övgarnitúra:

5. Négyzet alakú *övveret*. Négyszögletes, öntött bronz aranyozott veretek. Gyöngyosor keretelésben szív alakú leveles indafonat, 5 db. H.: 2,7 cm, sz.: 2,7 cm. MFM ltsz.: 53.54.154.

6. Patkó alakú *lyukvédő*. Öntött, bronz, aranyozott, patkó alakú lyukvédőveret poncolt díszítéssel, 2 db. Átm.: 2,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.157.

7. *Lemez bújató*. Öntött, bronz, aranyozott, szíjvég alakú, testén indadísszel. Egyik oldalához függesztőkarika csatlakozik. H.: 3,9 cm, sz.: 1,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.151.

8. *Övforgó*. Öntött, aranyozott bronz, S-alakú, hegyes levelű indamotívumokkal, egyenes szárossal. H.: 5,2 cm, sz.: 1,5 cm. MFM ltsz.: 53.54.156.

9. Veret *vaskarikacsüngője*. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.162.

10. Lemez *szíjszorító*. Elveszett.

11. *Nagyszíjvég*. Bronzból öntött, teste szimmetrikus S-alakú indadíszes, egylapú, tokos, felső részén indadísszel, ívelt oldalú, hegyes végű, kerete csavarást utánozó. H.: 1,6 cm, sz.: 2,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.152.

12. *Kisszíjvég*. Öntött bronz aranyozott, S-alakú, hegyes levelű indamotívummal, 2 db. H.: 2,9 cm, sz.: 1,4 cm. MFM ltsz.: 53.54.153.

13. *Csat*. Bronzból öntött, csuklós, aranyozva. Áttört pajzs alakú testét hegyes levelű indafonat díszíti. A háromszögletű, poncolt sorokkal díszített ovális fej és a megemelt bázisú pecek különválók, a pecek madárfejre emlékeztető alakú. H.: 5,8 cm, sz.: 4 cm. MFM ltsz.: 53.54.155.

14. Egy kisebb és egy nagyobb *vaskés* egymáson. A kisebb kés ívelt nyelű, felső nyélállású, nyéllapos. A nagyobb kés középső nyélállású, egyenes hátú, felfelé ívelő pengéjű. Sz.: 1,8 cm. MFM ltsz.: 53.54.148–53.54.149.

15. Nagyméretű *vas ácskapcsok* és *S-alakú vaskapcsok* (2 és 4 db), előbbiek oldalt, utóbbiak a koponya mögött és a lábak előtt. A leltárkönyvben 2 db szerepel. Elveszett. MFM ltsz.: 53.54.144.

16. *Kovakő*. A dokumentáció nem, csak a leltárkönyv említi. Talán egy másodlagosan felhasznált pattintott kőpenge töredéke. Rajta a pattintási stigmák, valamint a retusálás nyoma jól kivehető. H.: 1 cm, sz.: 1 cm. MFM ltsz.: 53.54.150.

Irodalom: Csallány 1962, 445–480; Pápai 1991, 364, 370, 371; Szentpéteri 1993, 233, 251, Bende 2012, 655, 656; Bende 2017, 208–209, 277, 309, 310; Szenthe 2019, 223, 226; Szenthe 2020, 100, 101, 321, 325, 333, 365, 452, 483, 566.

Lovastemetkezések és lószerszámok a nagyhegyi temetőben

A szentes-nagyhegyi avar temető 380 sírjából összesen 16 sírban maradt fenn⁷⁵ a lovastemetkezés valamelyik formájának dokumentált esete [15. tábla],⁷⁶ ebből 1 esetben lószerszámossal számolhatunk.⁷⁷ Az itt fellelhető sírok zömében a ló tájolását nem adták meg, csak azt, hogy az állat a halotthoz viszonyítva hogyan fekszik, ezért nehéz pontosan megadni, hogy melyik típusba sorolható az adott temetkezés.⁷⁸ A megmaradt dokumentációból sem lehet pontos következtetéseket levonni, annyi azonban bizonyos, hogy minden esetben a lovakhoz köthető temetkezés férfiak sírjában fordult elő.⁷⁹

A lovastemetkezések közül leggyakrabban a Kiss Attila-féle I. típusba sorolható sírok fordulnak elő, összesen 6 esetben helyezték a lovat az ember jobbjához (5., 6., 8., 10., 13., 16. kat. sz), a halotthoz képest ellentétes tájolással.⁸⁰ A temetőben 2 esetben a ló koponyája az ember lábszárcsontjain helyezkedett el,⁸¹ és egymással párhuzamos irányban feküdtek a sírban.⁸² Nagyhegyen 1 esetben számolhatunk önálló lósírral is,⁸³ bár ennek kapcsán az ásatók megjegyezték, elképzelhető, hogy az emberi vázat még nem tárták fel.⁸⁴

Számos olyan eset is előfordult a temetőben, amikor a halott és a ló viszonyát nem adták meg egyértelműen, ezért azokat nem tudjuk besorolni valamelyik temetkezési típusba. Szerencsére az 1941-es években, Vass Sándor földjén végzett feltárásoknál néhány sírról fotó is készült, melyek alapján pontosítani lehetett a hiányos leírásokat.⁸⁵ Három esetben csak annyit rögzítettek a feltárók, hogy a ló a halott jobbán feküdt, ám az állat tájolását nem adták meg, így akár a Kiss Attila-féle lovastemetkezési formák közül az I és II-es csoportba is tartozhat.⁸⁶ Két esetben a feltárók annyit jegyeztek meg, hogy a halott mellett fekszik a ló, így az I-es és IV-es típusú temetkezések között bármelyik típusba besorolható lenne,⁸⁷ hiszen ezen temetkezési formáknál a ló vagy megegyező, vagy ellentétes tájolásban fekszik a halott valamelyik oldalán.⁸⁸ Egy esetben csak annyit jegyeztek fel, hogy a sírban lócsontok is voltak,

ám ezeknek az emberi vázhoz való viszonyát nem adták meg, így pontosabban egyik lovastemetkezési-típusba sem sorolható.⁸⁹

A lovastemetkezések közül – beleértve az önálló lósírt is – 14 esetben felszerszámozva temették el az állatot.⁹⁰ Egy esetben az elhunyt mellé kizárólag lovát helyezték, a sírból semmilyen más melléklet nem került elő,⁹¹ ez esetben a Kiss Attila-féle VI. típusba sorolható temetkezési formával számolhatunk.⁹²

Összesen 4 esetben a lovat teljes lószerszámmal, azaz kengyelpárral, hevedercsattal és zablával temették el, ebbe az önálló lósír is beletartozik. Ezen temetkezések közül 2 a Kiss Attila-féle I. típusba sorolható,⁹³ valamint egy további temetkezés lószerszámos temetkezés volt.⁹⁴ Két esetben a lovakat veretekkel díszített lószerszámmal temették el,⁹⁵ ebből az egyik az önálló lósír volt.⁹⁶

A halott mellé temetett lovat 5 esetben kengyelpárral és zablával temették el, tehát vagy nem adtak mellé nyeret, vagy nem maradt nyoma. A kengyelpárral és zablával eltemetett lovassírok közül 3 az I. típusú lovastemetkezések csoportjába sorolható.⁹⁷ A hevedercsat nélküli temetkezésekből 1 lovastemetkezés az I-II-es csoportba sorolható, azaz ebben az esetben csak annyit tudunk, hogy a ló a halott jobbán feküdt,⁹⁸ szintén 1 esetben pedig a ló a halott lábainál feküdt, az elhunytal egy tengelyben.⁹⁹ A zablás-kengyelpáros lovassírok esetében a lovat minden esetben veretekkel díszített kantárral és farhával temették el.

Három esetben a lovat 1 kengyellel és zablával helyezték gazdájuk mellé, ezek egytől-egyig Vass Sándor földjéről kerültek elő.¹⁰⁰ A temetkezések közül a 3. sír (8. kat. sz.) esetében tudjuk, hogy az I-es típusú lovastemetkezések csoportjába tartozik, a másik kettő esetében nincsenek pontos adataink a ló és az ember viszonyáról. Ezen temetkezések esetében is a lovakat veretekkel díszített kantárral, hámmal temették el, mindemellett a Vass Sándor földjén feltárt 3. sírnál (8. kat. sz.) az ásatók a kengyelhez tartozó bronzcsatok meglétét is dokumentálták.¹⁰¹

A lovassírok esetében 1 alkalommal csak felnyergelve helyezték a lovat a halott mellé,¹⁰² más lószerszám nem került elő a sírból. A nyereg meglétéről a sírból előkerült hevedercsat tanúskodik, mindemellett 1 esetben csak zabla került elő a ló mellől, itt magáról a ló helyzetéről sincsenek pontos adataink, a feltárók csak annyit közöltek, hogy a sírból ló csontváza is előkerült.¹⁰³

Egy sírnál feltételezhetjük, hogy kizárólag lószerszámveretek kerülhettek elő,¹⁰⁴ ugyanis innen ezüstlemezes szíjvég-töredékeket szedtek fel, melyek akár a kantár, illetve a hám díszeként is értelmezhetők.¹⁰⁵

A temetkezésekhez köthető¹⁰⁶ 13 zablából mára csak 10 maradt meg. Ezek közül 9 esetben kéttagú oldalpálcás zablák fordulnak elő,¹⁰⁷ közülük 7 esetben az oldalpálca egyenes,¹⁰⁸ 1-1 esetben pedig C- vagy S-alakú. A vizsgálható oldalpálcás zablával felszerelt lovak esetében 5 hám, illetve

kantár¹⁰⁹ téglalap alakú préselt veretekkel volt ellátva, kettőt pedig bronz falerákkal díszítettek.¹¹⁰ Két sír esetében mind a zabláról, mind a lószerszámveretekről, sőt a sír teljes anyagáról csak leírások maradtak, ezek nem szolgáltatnak adatot az elemzéshez.¹¹¹

Csikózablával összesen 1 esetben számolhatunk, itt a kantárt és a hámot sima felületű bronzfalerákkal díszítették.¹¹² Érdemes megjegyezni, hogy a csikózablás lovas bronzlemezből préselt öve az egyik legkorábbi garnitúra, a 7. század végére – 8. század elejére keltezhetjük.

Ha megvizsgáljuk a zablák temetőnkénti eloszlását, akkor feltűnhet, hogy a Tisza–Maros–Körös vidéken leggyakrabban oldalpálcás zablák fordulnak elő, bár, ha ezeket típusonként vizsgáljuk, akkor árnyaltabb képet kapunk. A Tisza–Maros–Körös vidékről Bende Livia gyűjtése alapján 11 lelőhelyről ismerünk olyan sírokat, amelyekből lószerszámok kerültek elő.¹¹³ Összesen 16 olyan temetkezés van [16–19. tábla], ahol a sírban csak annyit jegyeztek fel, hogy oldalpálcás zabla volt a halott mellett, 4 esetben tudjuk, hogy az oldalpálca egyenes, 3 esetben S-alakú, 1 esetben C-alakú, 1 esetben pedig az oldalpálca csontból készült. A térségből összesen 24 csikózablát ismerünk, további 3 esetben pedig csak annyit jegyeztek fel, hogy vaszabla volt a ló mellett. A térségből a legtöbb ló-, illetve lovassír a szentes–kajáni,¹¹⁴ illetve a szarvas–grexa-téglagyári temetőből származik.¹¹⁵ Kirívó adat, hogy mind a kajáni,¹¹⁶ mind a nagyhegyi temetőben az oldalpálcás zablák nagyobb arányban vannak jelen a csikózablákhoz képest. A szarvas–grexa-téglagyári temetőben pont fordított a helyzet, ott a csikózablák vannak többségben.¹¹⁷ Kérdés, hogy ez a különbség praktikus okokból, tehát a lovaglási forma vagy stílus sajátosságából, vagy esetleg a megült lovak szilajságából eredhet-e¹¹⁸, vagy esetleg más okot is feltételezhetünk a jelenség mögött.¹¹⁹ Ehhez fontos adalékként szolgálhat egy a honfoglaló magyarság hagyatéka kapcsán tett megfigyelés. Dienes István megjegyezte, hogy az oldalpálcás zablák javarészt női sírból, vagy rangosabb férfi sírjából kerül elő, véleménye szerint ezeket „*gyengébb korú asszony nép, gyermekek, az éltés korú felnőttek és a kevésbé harcedzett előkelők használták.*”¹²⁰ Nagyhegyen lovastemetkezések kizárólag férfiak sírjaiból kerültek elő, az elhunytak korát nem tudjuk megállapítani, az elmondható róluk, hogy ha nem is előkelők, de a temető többi férfi halottjához képest gazdagabb mellékletűek voltak. Annyi azonban bizonyos, hogy a helyi közösség kedvelt zablátípusáról beszélhetünk, ám ennek a pontos okát a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tudjuk megadni.

Elmondható a nagyhegyi temető zabláiról, hogy azok nem mutatnak eltérést más, avarföldön feltűnő párhuzamaiktól, teljesen jellegzetes típusnak tekinthetők,¹²¹ mindemellett fontos kiemelni, hogy egy az avar kori zablákra vonatkozó tipológiával jóval pontosabb képet is lehetne festeni a jelenleginél, hiszen a rendelkezésünkre álló munkák nem adnak átfogó képet az avar zablákról,¹²² nem erre a témára fókuszálnak.¹²³

A lovastemetkezések közül összesen 12 sírból került elő kengyel, ebből mára 9 sír anyaga tanulmányozható.¹²⁴ A 9 sír kengyelei között is vannak olyan darabok, amelyek mára annyira töredékesek, hogy pontos tipológiai besorolásra alkalmatlanok. Alapvetően elmondható, hogy fül kialakítás alapján a temetőben feltűnő tárgyakat hurkos- és téglalap alakú fülű kengyelekre bonthatjuk, rendszerint a talpalójuk ívelt, egyenes, vagy domború volt. Egy esetben a kengyel fülét a szárból alakították ki.

Összességében elmondható, hogy 8 esetben a kengyelek párosával kerültek a sírba, ezek a kengyelpárok 7 esetben megegyező fültípussal bírtak, tehát vagy kizárólag hurkos, vagy téglalap fülű kengyelek kerültek a lóra, egy esetben került eltérő típusból álló pár egy sírba,¹²⁵ itt a hurkos fülű típus mellé egy olyan kengyel került, melyen talán nem alakítottak ki külön fület, csak a száratat kovácsolták egybe.¹²⁶ Összesen 2 esetben lehet meghatározni viszonylag pontosan, hogy a kengyelpárok tagjai nem csak megegyező füllel, de azonos talpkialakítással bírtak.¹²⁷

Páratlan kengyel 3 esetben került elő, ezek hurkos fülű, ívelt talpú,¹²⁸ hurkos fülű egyenes talpú,¹²⁹ illetve szögletes fülű, egyenes talpú kengyelek.¹³⁰ Kérdéses, hogy ezekben az esetekben valóban páratlan számú vaskengyel mellékeléssel számolhatunk, vagy esetleg a kengyelpár másik tagja nem került elő.¹³¹ A honfoglaló magyar anyagban fakengyel meglétére a kengyelfül csont vagy vas borítása utalhat,¹³² ennek hiányában nehéz bármit is feltételezni, az azonban fontos adalék lehet, hogy a Tisza–Maros–Körös vidéken az avar kor 2. felében ritka jelenség, hogy páratlan számú kengyelt helyezzenek a sírba,¹³³ a sírok jelentős részében párosával kerülnek elő.¹³⁴ A páratlan kengyelek kérdését tovább bonyolítja, hogy a Vass Sándor földjéről előkerült 3. sírban (8. kat. sz.) az ásatók megfigyelték, hogy a ló lapockáin 2 bronzcsat hevert, melyet a kengyelszíz csatjaként határoztak meg, a vaskengyel is a ló hátán került elő. Amennyiben a lovat egy kengyellel helyezhették a sírba, mi indokolhatta, hogy a kengyelszíjat is mellékeljék.

A páratlan számú kengyellel eltemetett lovassírok más szempontból nem mutatnak eltérést a temetőben megfigyelt többi lómellékletes sírhoz képest.

Ha a nagyhegyi lovastemetkezések típusait a Tisza–Maros–Körös vidék többi temetőjével összevetjük, elmondható, hogy a temetőben feltűnő lovastemetkezési formák ilyen jellegű eloszlása nem mutat eltérést más, a térségben feltárt temetőhöz képest. Bende Livia is megállapítja, hogy a térségben az I. típusú temetkezés tekinthető a leggyakoribb fajtának.¹³⁵ Mindemellett új és érdekes adatnak tartom, hogy Szentés környékének két nagy sírszámú temetőjében az oldalpálcás zablák nagyobb számban vannak jelen a Tisza–Maros–Körös vidék többi, nagyobb sírszámú temetőjéhez képest.¹³⁶

A lovastemetkezéseknél megfigyelt tájolás, sírforma, koporsóhasználat

A temetőben feltűnő 16 lovastemetkezésből a legtöbb sír ÉNy–DK-i tájolású, összesen 9 temetkezésnél figyelték meg ezt az orientációt.¹³⁷ Három esetben fordul elő ettől eltérő tájolás, 1 sír É–

D-i irányú,¹³⁸ míg további 1-1 esetben a sírt DK–ÉNy-i,¹³⁹ valamint Ny–K-i tájolással ásták meg.¹⁴⁰ A DK–ÉNy-i irányú sír önálló lósír volt, négy esetben pedig nincs adatunk a sír, illetve a benne fekvő elhunyt irányára, ebbe a lószerszámos temetkezés is beletartozik. Elmondható, hogy minden esetben háton fekvő, nyújtott helyzetben temették el a halottakat, ennél pontosabban nem rögzítették az elhunytak helyzetét.

A temetőben 3 esettől eltekintve kizárólag a sírmélységet jegyezték fel.¹⁴¹ A lovassírok közül 6 esetben vasszerelékes koporsóba¹⁴² temették a ló gazdáját,¹⁴³ ezek közül 5 sír Vass Sándor földjéről, a temető ÉNy-i területéről került elő,¹⁴⁴ illetve 1 sír Musa János földjéről az 1929–1930 között végzett feltárások alkalmával került elő, ez szintén a jelenleg ismert temető kiterjedésén belül az ÉK-i részéről származik. A temetőben 1 lovassír esetében kizárólag ácskapcsokat alkalmaztak a koporsó készítésénél, az összes többi esetben egyaránt előfordul S-alakú és ácskapocs is.

Alapvetően az avar korban két koporsótípussal, a deszkából ácsolt ládakoporsóval és a rönkből vájt koporsóval találkozhatunk. Előbbi kialakítása jóval változatosabb lehet, melyre a sír betöltésében megfigyelt elszíneződésektől a sír aljában érzékelhető mélyedéseken át a váz helyzete is utalhat közvetett módon.¹⁴⁵ Bende Livia a Tisza–Maros–Körös vidéken feltűnő ácskapocs alakú koporsókapcsokat méretük alapján 3 csoportba sorolta: kis- (kb. 2,5–4 cm), közepes (5–9 cm) és nagyméretűek (10 cm fölött).¹⁴⁶ A koporsós-lovassírok közül 4 sírből összesen 31 esetben (17 ácskapocs és 14 S-alakú) lehet megadni a tárgyak méreteit, eszerint mindegyik a nagyméretű kapcsok csoportjába tartozik, ugyanis méretük 12–23 cm között mozog. Elmondható ezekről a kapcsokról, hogy együttes előfordulásuk a rönkkoporsós temetkezés alkalmazását veti fel, ahogy erre Bende Livia felhívta a figyelmet disszertációjában.¹⁴⁷ A megmaradt dokumentáció alapján némely esetben pontosan rögzítésre került ezeknek a kapcsoknak a sírbéli helyzete,¹⁴⁸ ezen *in situ* megfigyelések is a rönkkoporsó alkalmazását igazolják.¹⁴⁹

A lovastemetkezések helye és kora a temetőn belül

Az általam vizsgált 16 lovastemetkezés temetőn belüli helyét sokáig nem lehetett megadni, azonban a fennmaradt adatok alapján sikerült a temetőtérképet pontosítani.¹⁵⁰ Ez alapján világossá vált, hogy a nagyhegyi temető, a maga 380 sírjával nem tekinthető teljesen feltárt temetőnek, ugyanis egyedül a K-i részét tekinthetjük lehatároltnak, mely határt ÉK-en a gepida temető, illetve a Csallány-féle ásatások jelölik. Annyi bizonyosnak mondható, hogy a lovastemetkezések 2 helyen csoportosulnak [20. tábla]. Öt temetkezés a feltárt temetőrészlet ÉK-i részén, míg 9 sír a középső, illetve Ny-i részen került elő. Ezen kívül 1 lovassírnak ismerjük még a helyét a temető DK-i csücskében.

A temető ÉK-i részén csoportosuló 9 temetkezés zöme a Kiss Attila-féle I. típusú lovastemetkezések közé sorolható, összesen 5 ilyen sír található ezen a részen. A nagyhegyi temetőben az eddigi adataink szerint két uralkodó tájolás figyelhető meg [21. tábla]. A temető É-i részén zömmel

Ny–K tájolású sírokkal, míg DK-i irányba főként ÉNy–DK-i tájolású temetkezésekkel találkozunk, mely két csoport ÉNy-on, ÉK-en, valamint a D-i részen fedí egymást. Az ÉK-i, valamint D-i részeken a Ny–K tájolású temetkezések kisebb csoportokként jelentkeznek az uralkodóan ÉNy–DK-i tájolású temetőrészben. A fennmaradt adatok alapján nem figyelhető meg szuperpozíció közöttük, így ezeket a temetkezéseket közel egykorúnak tekintem, legalábbis feltételezem, hogy a szuperpozíciók hiánya miatt a két eltérő tájolással temetkező társaság temetéskor tudatosan kerülte el a már meglévő sírokat. Fontos azonban kiemelni, hogy a temetőterkép jelenlegi formájában rendkívül korlátozott információértékkel bír, hiszen nem ismerjük a sírok pontos elhelyezkedését. Ennek ellenére jól elkülönül a két eltérő tájolással temetkező közösség sírjainak csoportosulása.¹⁵¹

A lovastemetkezések mellett előkerült övgarnitúrák, illetve az egyéb leletek a 8. század környéki keltezését vetik fel. A legidősebb sírok egymástól nem messze, az ÉNy–DK-i tájolású csoport É–ÉNy-i részéről, Vass Sándor földjéről kerültek elő.¹⁵² Ezek esetében csak egy sírnál lehet eldönteni, hogy egyértelműen a Kiss Attila-féle I. típusú formával számolhatunk, egy esetben csak azt tudjuk, hogy a ló a halotthoz képest ellentétes tájolással feküdt, egy esetben pedig, hogy a halott jobbán helyezkedett el. A sírokból előkerült leletek, mint a lemezes övgarnitúra, valamint a varkocsszorító, lemezes testű fecskefarok alakú csat korát nagyjából a 7. század végére – 8. század elejére tehetjük,¹⁵³ ugyanúgy a lószerszámzat részét képező ívelt talpú, hurkosfülű kengyelek sem teszik lehetővé a későbbi keltezését. A legfiatalabb lovastemetkezés a temetőben a Gálfy Lajos földjéről 1932-ben feltárt, a temető DK-i szegletéből származó 182. sírban (7. kat. sz.) nyugvó egyén sírja.¹⁵⁴ Erről csak annyit tudunk, hogy a halotthoz képest ellentétes tájolással feküdt a lova. A halott férfi derekán viselt U-alakú laposindás, bronzból öntött vékony nagyszíjvég, hasonló kialakítású kisszíjvég, utánvésett hármasszirommal díszített címerpajzs alakú lukvédővel és hasonlóan díszített kéttagú csüngős veretekkel ellátott, U-alakú csattestű, ovális csatkarikájú öv felveti a 8. század végi – 9. század első fele környéki keltezését. A kései keltezés mellett szól, hogy az övgarnitúrán látható a hosszas viselés nyoma, övforgójának a rendkívüli kopottsága alapján elképzelhető, hogy viselőjének temetésére a 9. század első felében került sor.¹⁵⁵

Értékelés

A Szentés–Nagyhegyen feltárt 380 avar temetkezésből 15 sírban az elhunytat felszerszámozott lóval, vagy lószerszámzattal temették el, 1 esetben önálló lósír is előkerült. Noha az avar kori lovastemetkezések vizsgálata alaposan kutatott területnek mondható,¹⁵⁶ mégis a nagyhegyi sírok kiegészítésül szolgálhatnak az eddigi adatainkhoz. Bende Livia a térségből 6 lelőhelyről 25 lószerszámot temetkezést gyűjtött fel és elemzett,¹⁵⁷ ezt a számot a Musa János földjén 1929–1930 között feltárt 22. temetkezéssel (4. kat. sz.) bővíthetjük.¹⁵⁸ A sírból nem kerültek elő lószerszámveretek, ám a halott mellé a teljes szerszámzatot elhelyezték. A halott rendkívül különleges övgarnitúrával rendelkezett, a klasszikusnak tekinthető áttört, griffes nagyszíjvég és kéttagú csüngős veretek mellett a

kisszívégék állatfejet formáznak.¹⁵⁹ A jelenlegi ismereteink szerint egyedülálló övgarnitúrát a 8. század első felére keltezhetjük.¹⁶⁰ Mivel a garnitúra egyes elemei kissé kopottak, ezért úgy vélem, hogy a temetés idejét a 8. század 2. harmadára tehetjük. Bende L. a lószerszamos temetkezések korát a 7. század 2. felére, utolsó harmadára teszi,¹⁶¹ ezzel szemben a nagyhegyi temetkezés egyenestalpú kengyele, oldalpálcás zablája, valamint a Szenthe-féle késő avar I. fázisba sorolható veretek ennél későbbi kelteztést tesznek lehetővé. A lószerszamos temetkezések reprezentatív szerepével kapcsolatban egyes kutatók feltételezik, hogy a ló magas értéke miatt kerülhetett csak a szerszámzat a sírba,¹⁶² más kutatók pedig a lószerszámzat magas reprezentatív értékét látják a kizárólagos mellékelésben.¹⁶³ Jómagam úgy vélem, hogy a lószerszámzat mellékelésében mindenképpen a szimbolikus jelentéstartalmat kell keresni, úgy gondolom, hogy a Musa-féle temetőrész 22. sírjából (4. kat. sz.) előkerült díszítetlen lószerszám reprezentatív értéke jóval csekélyebb lehetett, mint az az unikális övgarnitúra, mely a halott derekát díszítette.

A nagyhegyi temető lószerszámai között a térség többi temetőjéhez képest igen nagy számban fordul elő oldalpálcás zablá. Ugyanúgy érdekes képet fest a lószerszámok sírbéli eloszlása is, hiszen a temetőből 3 esetben páratlan számú kengyel került elő.¹⁶⁴ A temetkezések korát a leletek alapján a 7. század vége – 8. század eleje közé tehetjük. Ezen sírok mindegyikéből hiányzik a hevedercsat. Jelen munka nem elegendő ahhoz, hogy választ adjon a kérdésre, ehhez fontos lenne jóval nagyobb mértékben vizsgálni ezt a jelenséget, mely alapvetően nem tekinthető egyedülállónak a Kaganátus területén belül.¹⁶⁵

Összefoglalás

Noha a nagyhegyi temetőt 1927-től 1941-ig tárta fel Csallány Gábor és Csallány Dezső, a teljességre törekvő közlése még várat magára. Ez abból is fakadhat, hogy nem ismertük a temető pontos helyét, valamint a feltárt sírok számát, sőt, az sem volt teljesen világos, hogy teljesen feltárt temetkezési helynek bizonyul. Ennek ellenére több elemzésben is feltűntek az innen előkerült leletek és temetkezések. Annak ellenére, hogy a temető feltárását mai értelemben véve nem tekinthetjük szisztematikusnak, mégis a belőle kinyerhető adatok fontos információkkal szolgálhatnak a térség avar korára vonatkozóan.

Elmondható, hogy a 380 sírből 16 esetben számolhatunk ló-, lovas- vagy lószerszamos temetkezéssel, amely sírok a temető középső részén, az ÉK-i, valamint DK-i részéről kerültek elő, főként a középső, Ny-i részen csoportosulnak. A vizsgált temetkezések döntően egy olyan zónában voltak, ahonnan főként ÉNy–DK tájolású sírok kerültek elő. Nem meglepő, hogy a lovastemetkezések zöme is ebbe az irányba volt orientálva. A legtöbb lovastemetkezés a Kiss Attila-féle I. típusú lovastemetkezési formába tartozik, azaz a ló a halott jobbján, ellentétes tájolásban feküdt. A lovassírok közül 6 esetben koporsóba temették az elhunytat, 1 esetben kizárólag ácskapcsokkal ácsolták össze a koporsót, a

többiben az ácskapcsok mellett S-alakú kapcsokat is használtak. Ez utóbbi felveti a rönkkoporsók alkalmazását. A 15 lovastemetkezésből minden esetben férfi mellé helyeztek lovat, 13 esetben veretes öv is hangsúlyozta az elhunyt társadalmi státuszát. A 16 temetkezést a mellékletek alapján a 7. század végén – 8. század folyamán, illetve a 9. század első felében áshatták meg, tehát a temető használati ideje alatt folyamatosnak mondható a lovassírok előfordulása.

Kosztza József Múzeum

Rövidítésjegyzék

Átm. Átmérő

Együttes H. Együttes hossz

H. Hossz

KJM Itsz A szentesi Koszta József Múzeum régészeti gyűjteményének leltári száma

KJM régi Itsz A szentesi Koszta József Múzeum régi leltárkönyvének száma

M. Magasság/Mélység

Mell. Mellékletek

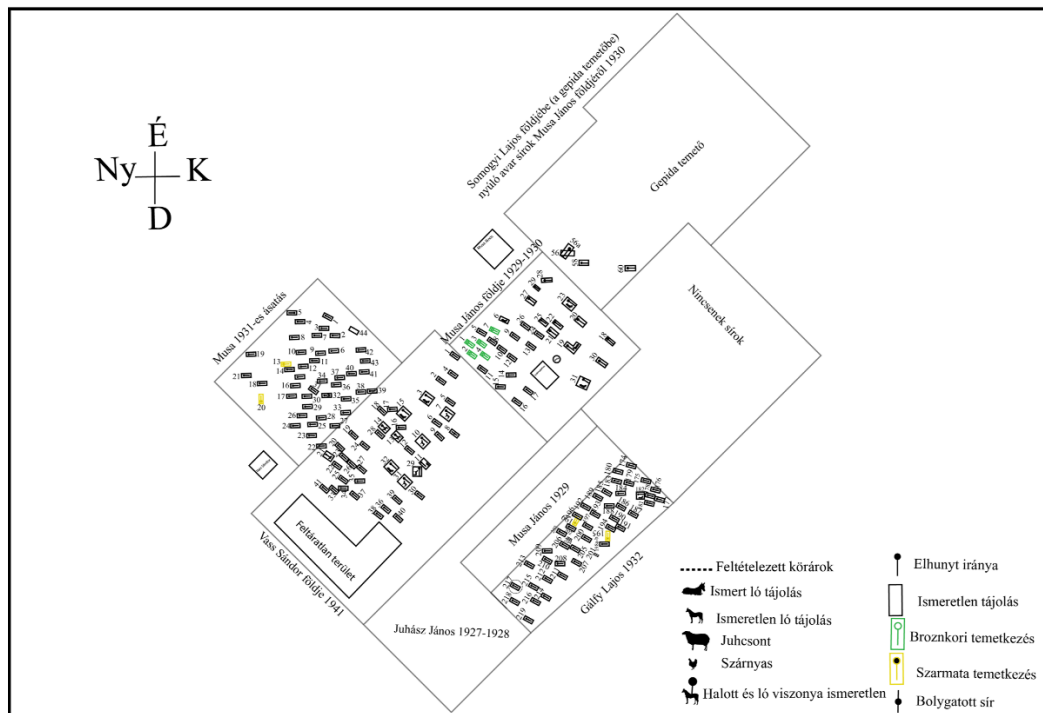
MFM Itsz A szegedi Móra Ferenc Múzeum régészeti gyűjteményének leltári száma

SZKJM RA A szentesi Koszta József Múzeum régészeti adataira

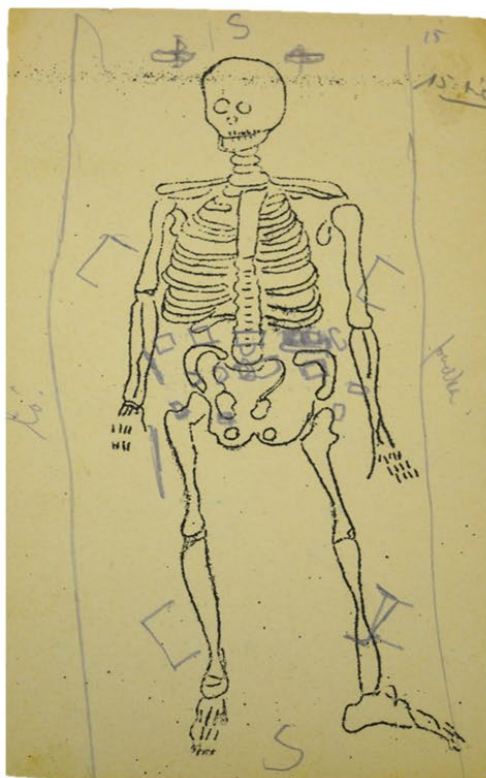
Sz. Szélesség

V. Vastagság

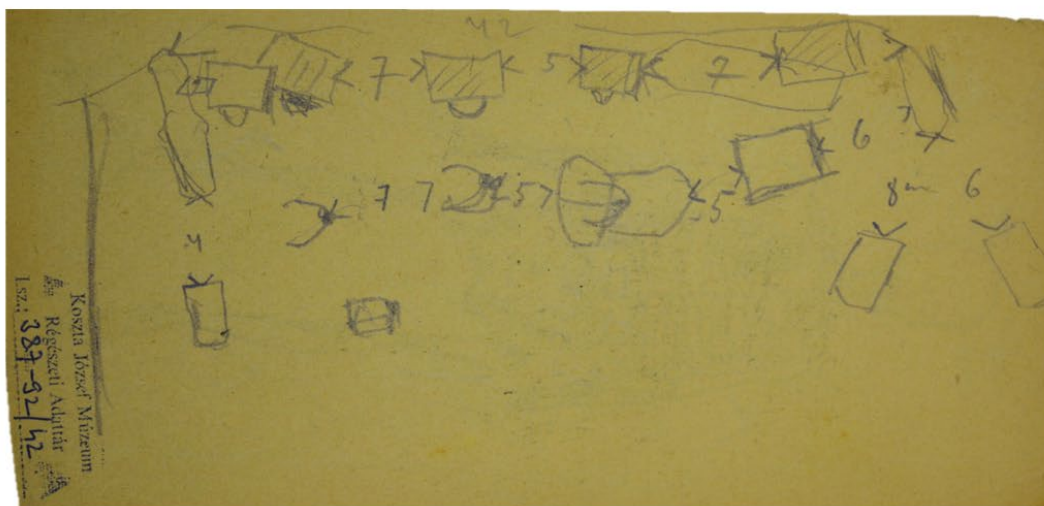
Média

A szentes – nagyhegyi avar temető térképe. (A szerző felvétele).

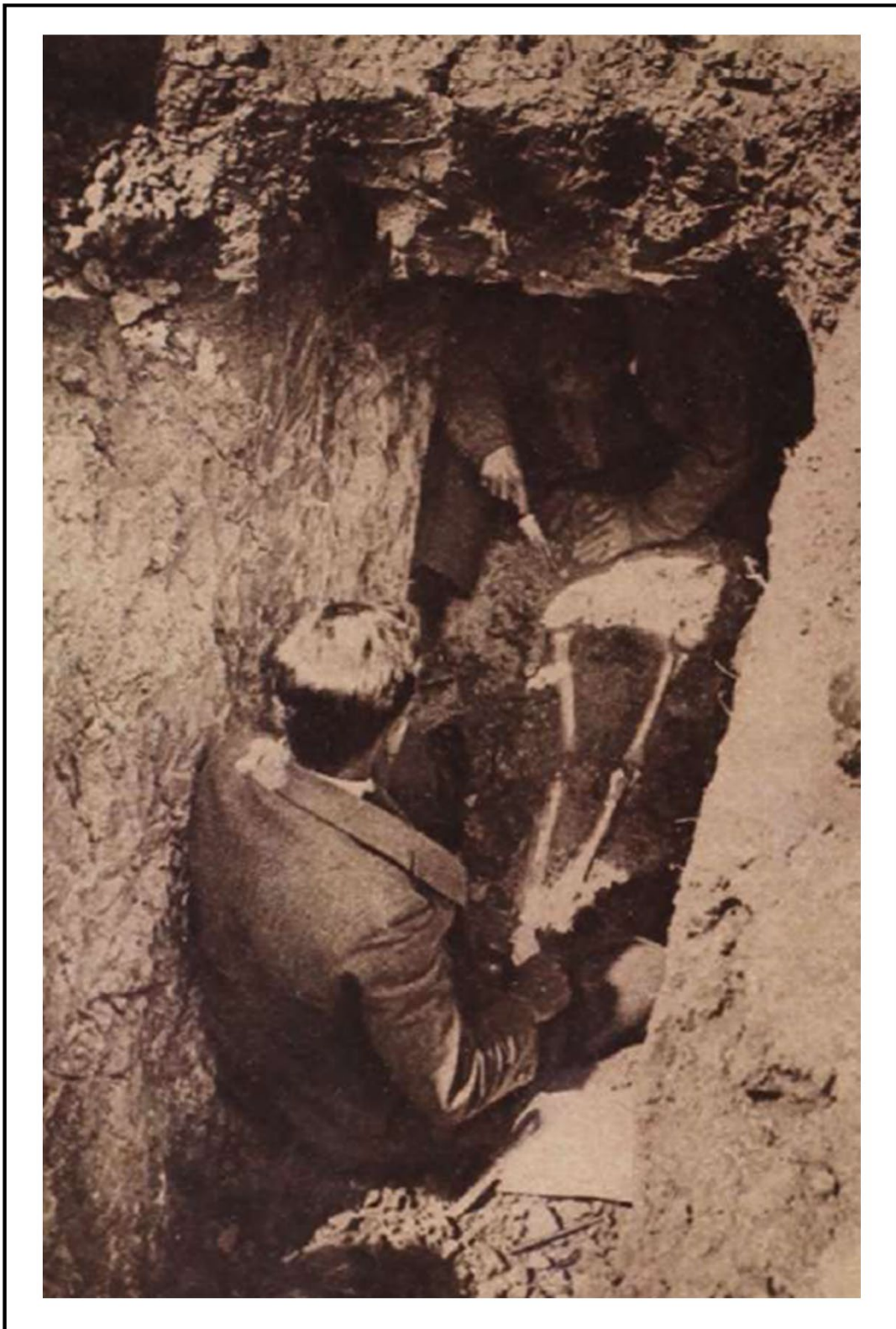

1.

2.

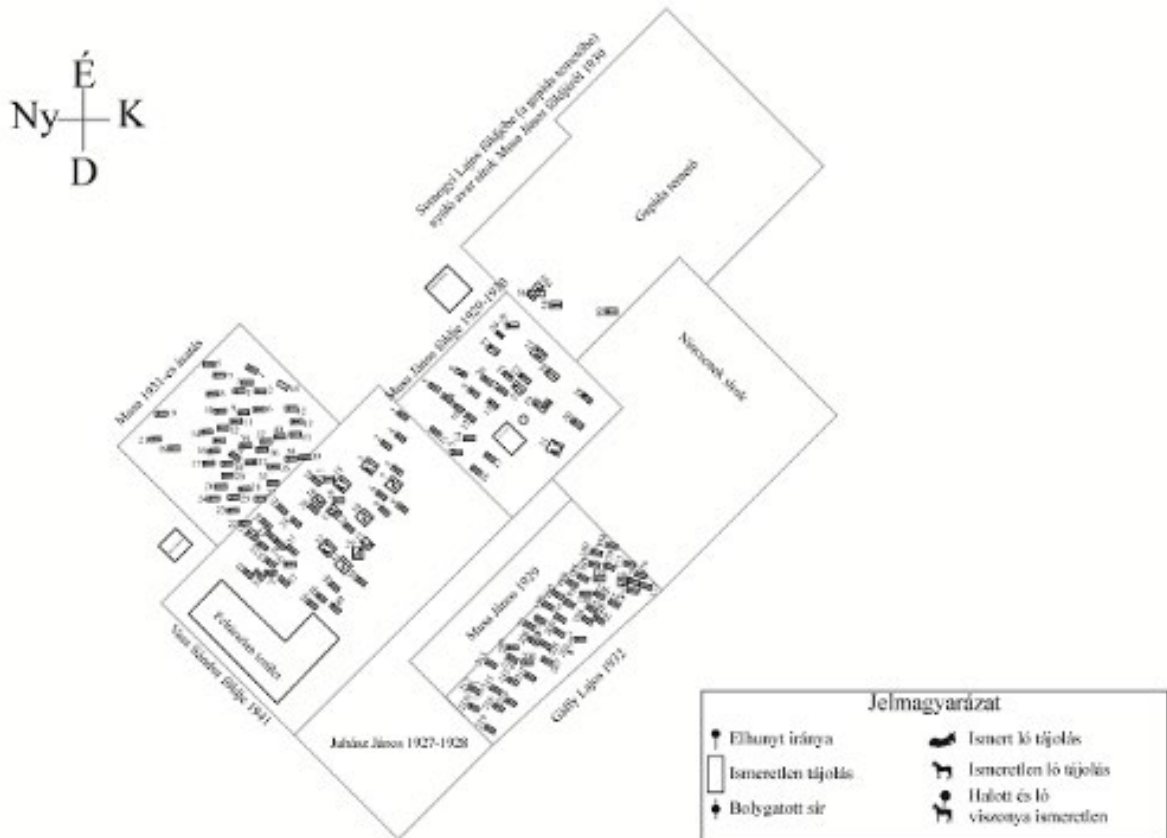
Csallány Gábor terepi dokumentációja (SzKJM RA: 387-92). 1.: Szentes – Nagyhegy, Vass Sándor földjén, 1941-ben végzett feltárás 15. sírjának lapja. A sírlapon a koporsókapcsok mellett az övgarnitúra darabjai is jelölésre kerültek. 2.: A 15. sír övgarnitúrájának értelmező rajza.

Kutatóárkos módszerrel való sírbontás Mindszent – Bozó Ambrus Károly tanyája lelőhelyen (Milotay

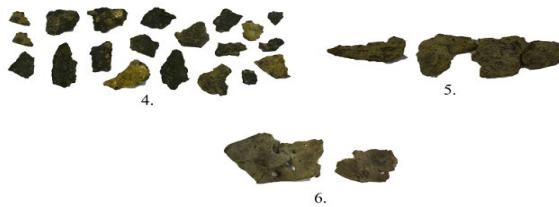
Kosztá József Múzeum

1925b, 4). A képen Zalotay Elemér (háttal) és Csallány Gábor látható.

1. tábla: A szentes–nagyhegyi avar temető térképe.
2. tábla: A Musa János földjén 1929–1930 között feltárt 6; 19; 22. sír (2; 3; 4. kat. sz.) leletei.

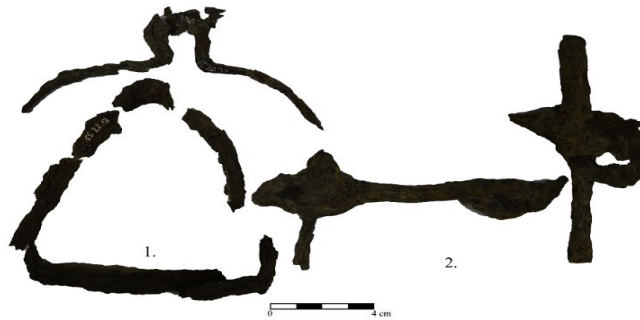
Musa János 1929-1930, 6. sír

Musa János 1929-1930, 19 sír

Musa János 1929-1930, 22 sír

Musa János 1929-1930, 22. sír

Musa János 1929-1930, 31. sír

A Musa János földjén 1929–1930 között feltárt 22 és 31. sír (4; 6. kat. sz.) leletei.

Musa János 1929-1930, 31. sír

A Musa János földjén 1929–1930 között feltárt 31. sír (6. kat. sz.) és a Gálfy Lajos földjén 1932-ben feltárt 182. sír (7. kat. sz.) leletei.

Gálfy Lajos 1932, 182. sír

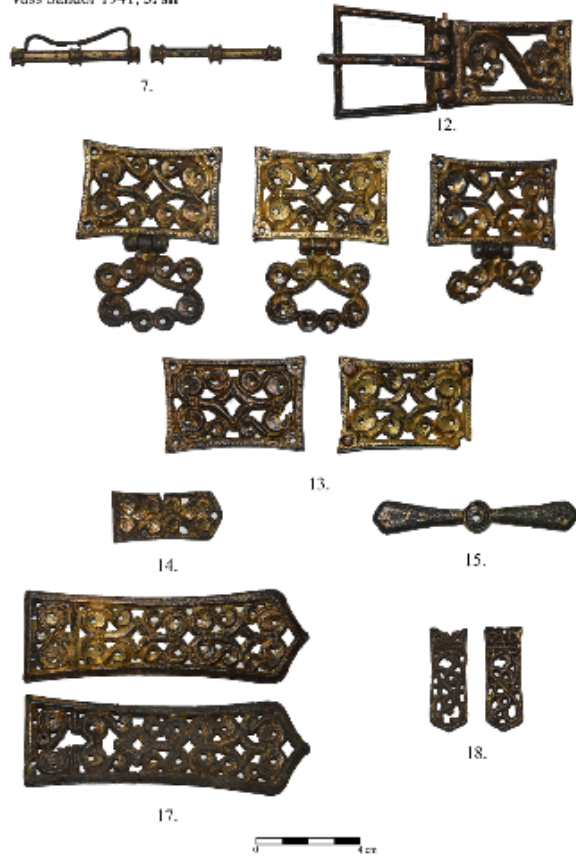

Vass Sándor 1941, 3. sír

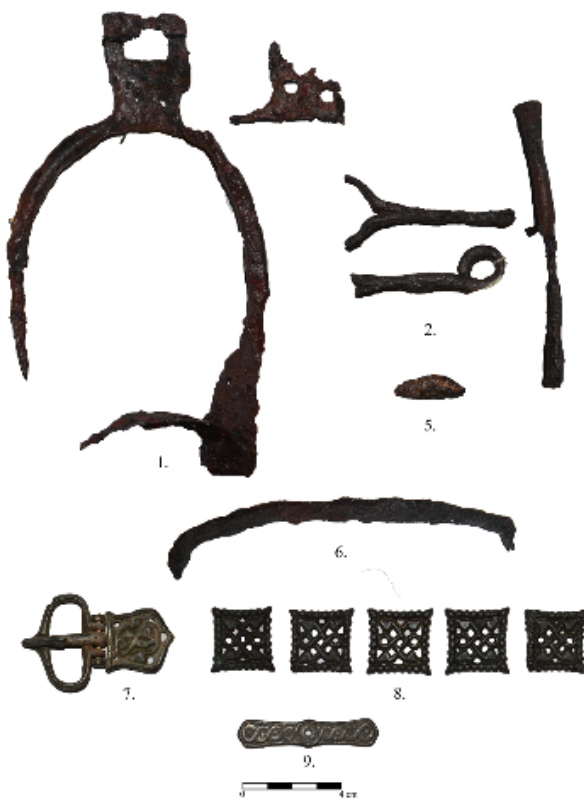
A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 3. sír (8. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 3. sír

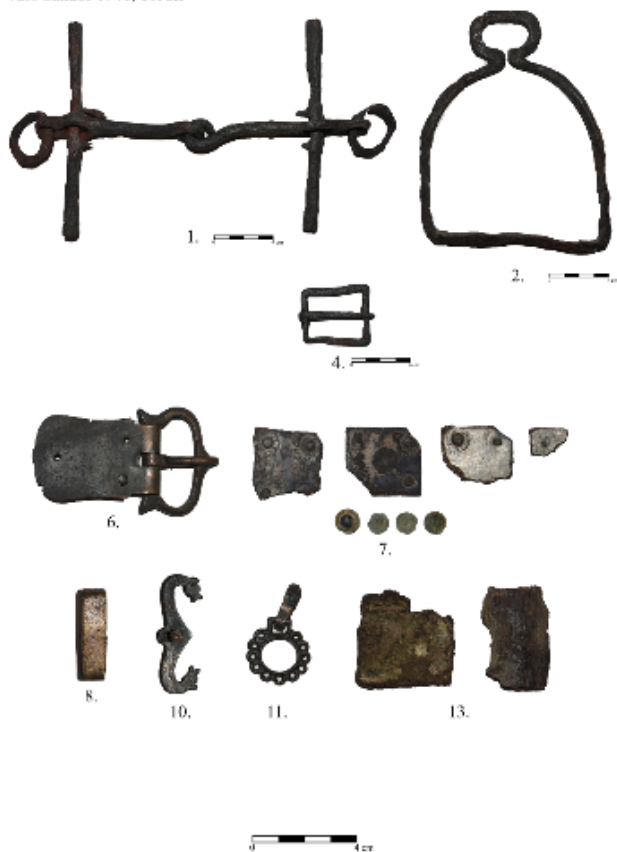
A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 3. sír (8. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 7. sír

A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 7. sír (9. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 10. sír

A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 10. sír (10. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 13. sír

A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 13. sír (11. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 14. sír

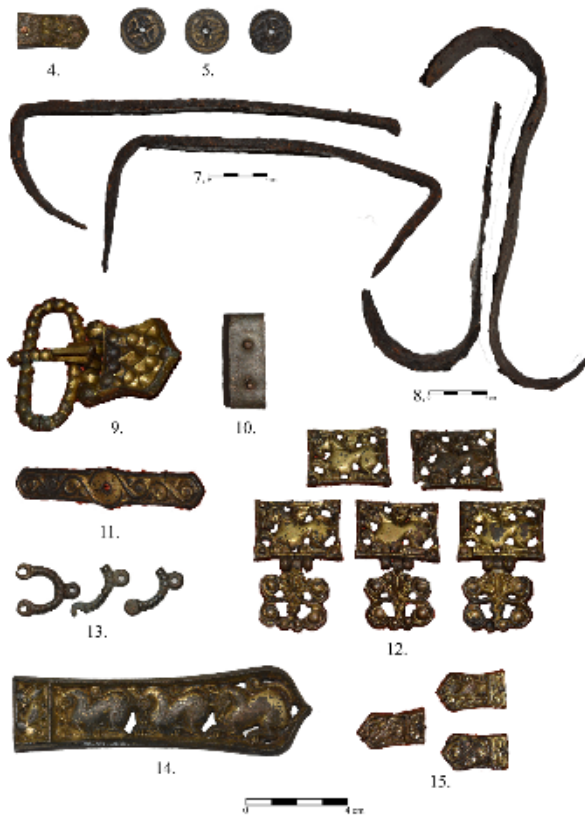

A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 14. és 15. sír (12; 13. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 15. sír

Vass Sándor 1941, 15. sír

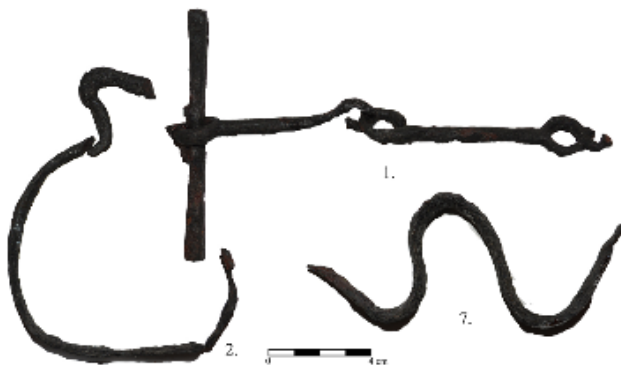
A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 15. sír (13. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 29. sír

A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 29. és 31. sír (14; 15. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 31. sír

Vass Sándor 1941, 31. sír

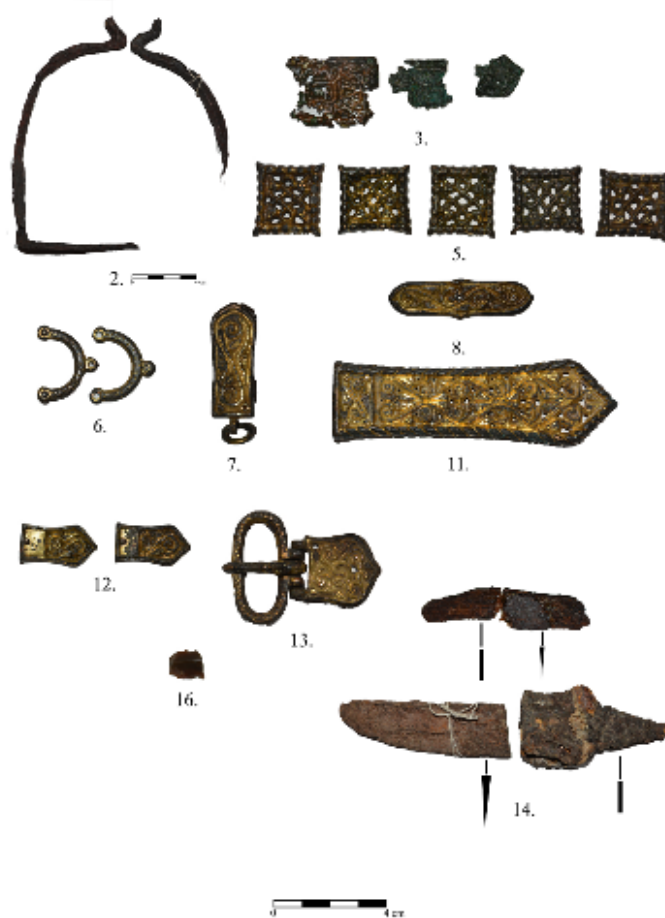
A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 31. és 32. sír (15;16. kat. sz.) leletei.

Vass Sándor 1941, 32. sír

Kosza József Múzeum

Vass Sándor 1941, 32. sír

1. tábla: A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 32. sír (16. kat. sz.) leletei.

Temető	Össz sírszám	Sír szám	Sír típus	Kengyel		Zabla							Hivatkozás	
				2 kengyel	1 kengyel	Zabla	Típus					Csikó		Nem tudni
							Egyenes oldalpálcás	S-alakú	C-alakú	Oldalpálcás	Csont oldalpálcás			
Székkutas - Kápolnadűlő	534	375	Lósír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 233
		466	Lószerszámos	x	I	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 239
		541	Lószerszámos	I	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 245

2. tábla: A Tisza–Maros–Körös közén feltűnő kengyelek és zablák.

Kosztá József Múzeum

Temető	Össz sírszám	Sír szám	Sírtípus	Kengyel		Zabla							Hivatkozás	
				2 kengyel	1 kengyel	Zabla	Típus							
							Egyenes oldalpálcás	S-alakú	C-alakú	Oldalpálcás	Csont oldalpálcás	Csikó		Nem tudni
Endrőd - Kecskéssziget	15	15	lósír	I	x	I	1	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 22
Gerla - Szakácsföld	11	1 (1980)	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 25
Nagykamarás	27	7	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 37
Orosháza - Bónum téglagyár	245	231	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 62
		L	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 63
Örménykút - Hidroglóbusz	31	3	Lósír	x	I	I	x	x	1	x	x	x	x	Bende 2017, 63
Pitvaros - Lenin u. 9	1	1	Lósír	x	I	I	x	x	x	x	x	x	1	Bende 2017, 65
Pitvaros	225	51	Lovassír	x	I	I	x	1	x	x	x	x	x	Bende 2017, 81
		125	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 96
		200	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 113
Szarvas - Grexatéglagyár	422	23	Lovassír	x	x	I	1	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 123
		48	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 125
		56	Lószerszámos	I	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 125
		68	Lósír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 126
		140	Lószerszámos	x	I	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 131
		147	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 131
		154	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	1	x	x	Bende 2017, 132
		156	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 132

A Tisza–Maros–Körös közén feltűnő kengyelek és zablák.

Kosztá József Múzeum

Temető	Össz sírszám	Sír szám	Sírtípus	Kengyel		Zabla							Hivatkozás	
				2 kengyel	1 kengyel	Zabla	Típus					Csikó		Nem tudni
							Egyenes oldalpálcás	S-alakú	C-alakú	Oldalpálcás	Csont oldalpálcás			
Szarvas - Grexa	422	189	Lószerszámos	I	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 135
		226	Lószerszámos	I	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 137
		245	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 138
		290	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 140
		367	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 145
		376	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 146
		377	Lószerszámos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 146
		416/a	Lósír	I	x	I	x	1	x	x	x	x	x	x
Szarvas - Rózsás	119	6	Lósír	x	I	I	x	x	x	x	x	x	1	Bende 2017, 154
		36	Lósír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 156
		40/a	Lósír	I	x	I	1	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 156
		46	Lósír	I	x	I	1	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 157
		47	Lósír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 157
Szentés - Kaján	459	33	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 175
		59	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 177
		64	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 177
		75	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 178
		134	Lovassír	I	x	I	x	1	x	x	x	x	x	Bende 2017, 180

A Tisza–Maros–Körös közén feltűnő kengyelek és zablák.

Kosztá József Múzeum

Temető	Össz sírszám	Sír szám	Sír típus	Kengyel		Zabla								Hivatkozás	
				2 kengyel	1 kengyel	Zabla	Típus								
							Egyenes oldalpálcás	S-alakú	C-alakú	Oldalpálcás	Csont oldalpálcás	Csikó	Nem tudni		
Szentés - Kaján	459	194	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 183	
		205	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 184	
		217	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 184	
		266	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 186	
		276	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 187	
		277	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 187	
		309	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 188	
		321	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 189	
		330	Lovassír	I	x	I	x	1	x	x	x	x	x	Bende 2017, 189-190	
		351	Lovassír	I	x	I	x	x	x	1	x	x	x	Bende 2017, 190-191	
		384	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 192	
		386	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 192	
		388	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 192	
		406	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	x	1	Bende 2017, 193	
407	Lovassír	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 193			
Szentés - Kistőke	85	4	Lovassír	I	x	x	x	x	x	x	x	x	Bende 2017, 195		
Székkutas - Kápolnadűlő	534	51	Lőszer-számos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 213	
		239	Lőszer-számos	I	x	I	x	x	x	x	x	1	x	Bende 2017, 225	

A Tisza–Maros–Körös közén feltűnő kengyelek és zablák.

Végjegyzetek

¹ A munka megszületéséért szeretnék köszönetet mondani Vágvölgyi Zoltánnak, segítségével sokkal szegényesebb lenne a dolgozat. A tanulmány 2022. november 21-én került lezárásra.

² Legutóbb Szalontai Csaba foglalta össze a Koszta József Múzeum első 70 évét a korabeli sajtó alapján, ám munkája ugyanúgy Csallány Gábor munkásságának lekövetésére is alkalmas. Bővebben lásd: Szalontai 2021.

³ A Tisza-Maros-Körös vidéken belül a nagyhegyi temetőn túl még 3 db 300 sírnál nagyobb sírszámú temetőt ismerünk: Szarvas – Grexa téglagyár: 422 sír (Juhász 2004, 9); Szentes – Kaján: 459 sír (Madaras 2002, 354); Székkutas – Kápolnadűlő: 534 sír (B. Nagy 2003, 13).

⁴ A szentesi múzeumalapító életével több kutató is foglalkozott, foglalkozik, így jómagam eltekintek a részletes életrajzi ismertetéstől. Erről bővebben, a teljesség igénye nélkül lásd: Labádi 1981, 425; Töttös 1995, 11; Vörös 1998, 297–299; Kelemen – Rózsa 1999, 141–145. Legteljesebb összefoglalást lásd: Vágvölgyi 2021, 7–11.

⁵ Vágvölgyi 2021, 7.

⁶ Liska 1997, 153.

⁷ Csallány 1897, 452; Hampel 1897, 280.

⁸ Schupiter 1928, 228. Vannak adataink arra vonatkozóan, hogy a Társulat gyűjteményéhez Szentes városa, a református egyház, valamint a szentesi ipartestület is felajánlásokat tett: Csallány 1897, 452; Szalontai 2021, 37–38.

⁹ Labádi 1981, 428.

¹⁰ Kenyeres 1967, 296.

¹¹ Hampel 1895, 438.

¹² Schupiter 1928, 227.

¹³ Csallány 1897, 452.

¹⁴ Rózsa 1995, 4.

¹⁵ Vágvölgyi 2021, 8.

¹⁶ Vágvölgyi 2021, 11.

¹⁷ Alföldi 1932.

¹⁸ Erről bővebben lásd: Szenthe 2020, 45–50.

¹⁹ Mindemellert a történeti források tanulmányozása is arra sarkallta, hogy a hun uralkodó székhelyét erre a térségre lokalizálja, ezt egy az Alföldi Újságnak adott interjújában ki is fejtí (Szalontai 2021, 452). Fontos megemlíteni, hogy a Hun Birodalom székhelyének kérdése a mai napig nem tisztázott, bár a mai kutatás jóval árnyaltabb képpel bír a hun kori társadalomról, illetve a vezetőréteg kérdéséről. Erről bővebben lásd: Istvánovits – Kulcsár 2021, 436 – 438; Vida 2021, 175–176.

²⁰ Érdekes mozzanat, hogy a tudományos munkásságában Alföldi eredményei alapján elveti a késő avar anyag hun korhoz való kapcsolását, ellenben népszerűsítő munkáiban később is hangsúlyosan jelenik meg Attila székhelyének motívuma. Lehetségesnek tartom, hogy Csallány noha lépést tartott a tudományos eredményekkel, felismerte, hogy a laikus közönséget mivel tudja a legjobban megfogni, ezért is kapott nagyobb szerepet a nem szakmai munkákban Attila székhelyének kérdése.

²¹ Csallány 1933–1934, 222.

²² Pontosabban csak felsorolások szintjén tudjuk, hogy például 1899-ben Dónáton és Lapróton (Lapistón), Békésszentandrás környékén, valamint Mezőberény környékén végzett kisebb-nagyobb kutatásokat (Csallány 1900, 185–186).

²³ Csallány 1897, 452.

²⁴ Ez a későbbi Szentés–Berekhát, Dancsik Gergyely és Buzi Farkas Imre földje (Azonosító: 18282) néven ismertté vált gepida és avar temető.

²⁵ Liska 2002, 351.

²⁶ Madaras 1991; Madaras 2002, 354.

²⁷ Ezeket a teljesség igénye nélkül lásd: Csallány 1932, 149–166; Kovalovszki 1957, 58–64, Liska 1997, 161, Liska 2000, 64, Mészáros 2016, 41; Bende 2017, 109.

²⁸ Kovalovszki 1957, 19; Liska 1997, 161; Bende 2017, 198–199.

²⁹ Például 140. sírból 2db, 25. sírból 3 db, 30. sírból 4 db volt.

³⁰ Csallány Dezső 1932-ben 424 sírt tart számon a területen (Csallány 1932, 150–159), Zalotay Elemér egy 1941-es kéziratában szintén 424 sírt számolt (SzKJM RA 385-92). Kovalovszki Júlia 280 sírt számolt össze 1957-es munkájában (Kovalovszki 1957, 19; 64), később Liska András egy 1997-es munkájában 310 feltárt sírról beszél (Liska 1997, 161).

³¹ A korabeli sajtóból tudjuk, hogy az első avar kori leletek 1926-ban kerültek elő Nagyhegyről, ez 3 övgarnitúra volt (Szalontai 2021, 305). Azonban a területről már jóval korábban is kerültek elő leletek, a legelső darabok említése 1893-ból származik, ezek bronzkori leletek voltak és a Nemzeti Múzeumba kerültek (Farkas 1899, 255; Hampel 1893, 371). Bizonytalan adat, de talán Nagyhegynek a vasút környéki részéről beszélhet Farkas Sándor egy 1888-as munkájában, mikor a „szentesi szőlők Nagyhegy nevű részén, a Veker holt folyó partjánál” a vasútvonal építése során előkerült „ősmagyar” temetőre utal. Innen lovassírok kerültek elő, zablával, kengyelekkel, különböző alakú ezüstkapszokkal (melyek talán veretek lehetnek), valamint ezüst karperecekkel eltemetett halottak sírjairól számol be a publikáló (Farkas 1888, 384).

³² A kutatás számára sokáig nem volt egyértelmű, hogy pontosan hány sírral is számolhatunk a temetőben, illetve, hogy az egyes lelőhelyrészekben, hogy oszlik meg a feltárt sírok aránya, mégis a régi leltárkönyvek, a korabeli sajtóban fellelhető adatok és az ásatási dokumentáció együttes vizsgálata lehetővé tette, hogy pontosíthassuk a temetőről és annak feltárásáról alkotott képünket.

³³ Szalontai 2021, 306.

³⁴ Szalontai 2021, 309. Ezen adatokból feltételezhetjük, hogy a feltárásokat nem végezték kellő alaposítással, hiszen a cikkből világosan kiderül, hogy a munkálatok nélkülözték a régész folyamatos jelenlétét. Természetesen ez nem róható fel hibaként, hiszen a korban ez megszokott és bevett eljárás volt, így fontosnak tartom hangsúlyozni és kiemelni, hogy ezen adatok közlésével semmiképpen sem Csallányék és kiváltképp nem Csallány Gábor munkásságát kívánom bírálni, kizárólag azért sorolom fel ezeket, hogy tisztább képet kapjunk a feltárások menetéről.

³⁵ Úgy vélem, hogy ahol erre vonatkozó feljegyzések maradtak fenn, azok sem tekinthetők egészen pontosnak, hiszen a korszak bevett feltárási módszerével, a kutatóárkos kutatással kizárólag az elhunyt helyzetét próbálják megfigyelni, és az eredeti sírgödör méreteivel nem foglalkoztak.

³⁶ Jól tudjuk, hogy az első régészeti kutatások célja inkább a leletszerzés volt, ezt jól példázzák többek között az első régészeti publikációk is, ahol kevés figyelmet szenteltek a tárgyak eredeti helyzetére, valamint a temetkezési szokásokra. Érdy János például az elsők között közölt római kori temetkezéseket 1864-es munkájában, melyben inkább az előkerült tárgyak felsorolására fordított nagyobb figyelmet (Érdy 1864, 12).

³⁷ Hiszen, ha egy tárgyról csak annyi adatunk van, hogy a jobb oldalról került elő, abból nem tudjuk meg, hogy a vázhoz képest jobb oldalról, vagy a dokumentáló szemzőgéből nézve a jobb oldalról, tehát a vázhoz képest a bal oldalról kerülhetett elő.

³⁸ László 1941, 265.

³⁹ László 2017, 17. A temetőfeltárás módszereinek fejlődéséről lásd: László 2017, 15–26.

⁴⁰ Itt szintén fontos megjegyezni, hogy abban az időben teljesen általános szokás volt kizárólag a sírmélységek dokumentálása. A korbán alkalmazott kutatóárkos módszerrel nem is lehet rögzíteni a sírok pontos metrikus adatait, hiszen ebben az esetben hosszú, 50-70 cm-es szelvényeket húztak, melyeket az észlelt sírfoltok irányába bővítettek, majd kiásták az elhunytat, nem vagy csak ritkán törődve a sír eredeti méreteinek a megtartására.

⁴¹ A kutatóárkos módszerrel végzett feltárás egyik lényegi része, hogy a kutatóárokban azonosított sírfolt irányába bővítik az árkot, majd fentről ráásnak az elhunytat, így csökken annak a lehetősége, hogy a sírfolt alapján megfigyeljék különleges sírformák meglétét.

⁴² Milotay 1925a, 7.

⁴³ Milotay 1925b, 4.

⁴⁴ Bende 2017, 255.

⁴⁵ Fontos azonban megjegyezni, hogy a 3 sír esetében, ahol a sírmélység padmalyos temetkezést is feltételezhet 2 a késő avar kor elejére, 1 a közép avar korra keltezhető (lásd: Vass Sándor földje, 1941-es ásatás, 14. sír keltezése: Bende 2012, 656; Vass Sándor földje, 1941-es ásatás, 15. sír keltezése: Bende 2012, 656; Vass Sándor földje, 1941-es ásatás, 29. sír). Az avar kori padmalyos temetkezéseknél az állatot és az embert is egyaránt helyezhetik a padmalyba, vagy a sír aknájába (Lőrinczy 2011, 194–195).

⁴⁶ A padmalyos temetkezésekre vonatkozó alapos kutatástörténeti áttekintést lásd: Lőrinczy – Straub 2006, 277–314.

⁴⁷ SzKJM RA 235-84.

⁴⁸ SzKJM RA 143-84. Fontos megemlíteni, hogy kutatásaim alatt az eredeti adattári mappára nem bukkantam rá, ám Mészáros Boglárka 2016-os munkájában még hivatkozik a térképre (Mészáros 2016, 60. kép, 133).

⁴⁹ SzKJM RA 236-84.

⁵⁰ SzKJM RA 310-85.

⁵¹ Párducz 1956, 142.

⁵² Nagy 2005, 36; 12. kép.

⁵³ László 1941, 265–266.

⁵⁴ A tanulmány a 2021. november 11–13. között megrendezett XXX. Hadak Útján konferencián „*Hoztak jó hátašlovakat, fekete cobolyprémeket, kék mokusprémeket elképzélhetetlen mennyiségben, és felajánlották ezeket.*” Az állatok eltemetésének és mellékelésének vizsgálata a szentes-nagyhegyi temetőben címmel megtartott előadásom átdolgozott, kibővített változata. Itt szeretném megköszönni Lőrinczy Gábornak, hogy tanácsaival, intelmeivel teljesebbé tette ezt a munkát. A kéziratot 2023. április 12-én zártuk le.

⁵⁵ A Tisza–Maros–Körös vidéket megszálló avarság sajátos temetkezési szokásaira már korán felfigyeltek a kutatók. Először Csallány Dezső és Kovrig Ilona figyeltek fel az itt megjelenő, a Kaganátus többi területéhez képest eltérő rítusokra, melyek alapján feltételezték, hogy a térséget megszálló népesség egy, az avar társadalomtól eltérő etnikai tömb lehet. Feltételezésüket a mai napig nem lehetett igazolni, annyi azonban bizonyossá vált, hogy az avar szállásterület területén belül markánsan elkülönül az itt élő közösség temetkezési szokása. Bővebben lásd: Csallány 1954, 133–140; Csallány 1963, 21–38; Kovrig 1955, 30–44.

⁵⁶ Erre vonatkozóan lásd: Lőrinczy 1998, 323–372; Lőrinczy 2001, 40–47; Bende 2017. Összefoglalásukat lásd: Hergott 2018, 138–140.

⁵⁷ A temető anyagát több kutató több szempontból is vizsgálta, ám a teljes anyag közlése, a lelőhely azonosítása, a temetkezési szokások elemzése eddig még nem készült el. Az egyes sírokra vonatkozó szakirodalmi említéseket lásd a sírleírásoknál. Az összefoglalásokról a teljesség igénye nélkül lásd: Csallány 1932, 149–166; Kovalovszki 1957, 58; Csallány 1961, 44–45; Madaras–Liska 2002, 356; Bende 2017, 198–209.

⁵⁸ A feltárások 1927–1928 között Juhász János, 1929–1931 között Musa János, 1932-ben Gálfy Lajos, 1941-ben pedig Vass Sándor földjén zajlottak.

⁵⁹ A területről már 1926-ban hírt adtak sírok előkerüléséről (Szalontai 2021, 305), így elképzelhető, hogy ennél több temetkezéssel is számolhatunk a temetőben. Ezt erősíti a temetőtérkép is, mely alapján megállapítható, hogy a lelőhelynek egyedül a K-i része tekinthető lehatároltnak, ennél fogva nem beszélhetünk teljesen feltárt temetőről a nagyhegyi késő avar temető esetében.

⁶⁰ Ezeket a Koszta József Múzeum régészeti adattára őrzi: SzKJM RA 261-84, 385-92.

⁶¹ Leginkább nagyobb összefoglalásokban jelentek meg a nagyhegyi sírok, konkrét elemzést esetükben sem végeztek. Ezen összefoglalásokról a teljesség igénye nélkül lásd: 4. lábjegyzet.

⁶² A nagyhegyi sírok közül 209 szerepel Bende Livia Tisza–Maros–Körös vidékre kiterjedő elemzésében, ez nem a teljes temető, hiszen az 1927–1928 között végzett feltárások során előkerült sírokat nem vonta be a vizsgálataiba. Ennek oka, hogy a hiányosan fennmaradt sírlapok, feljegyzések miatt nem volt mód minden sír leírását elkészíteni (Bende 2017, 199). Bende Livia katalógusát lásd: Bende 2017, 198–209.

⁶³ A feltárt temető teljes térképét nem lehet megrajzolni, ugyanis az első ásatásokról jelenlegi tudásunk szerint nem maradt fenn térképes dokumentáció, így csak a lelőhely É-i, D-i, valamint Ny-i részéről nyerhetünk adatokat, a K-i, illetve középső részén a sírok helyét nem tudjuk meghatározni.

⁶⁴ Az általam vizsgált temetkezések leírásánál igyekeztem minden rendelkezésünkre álló adatot közreadni. Mivel a temetőt több ütemben, több telken tárták fel, így a sírszámokat többször kiosztották, keveredtek, ám a későbbi publikációkban gyakran hivatkoztak rájuk, így fontosnak tartottam azokat is feltüntetni. Mivel a régi sírszámok önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy átlátható módon katalogizáljuk a sírokat, így jómagam egy katalógusszámmal is elláttam a tanulmányban ismertetett temetkezéseket. A katalógusban szereplő sírokról szóló korábbi értekezéseket jelen dolgozattal is könnyebben össze lehet ily módon vetni. A sírok leírásánál egységesítettem az eredeti dokumentációban foglaltakat, valamint a Csallány-féle katalógusban szereplő adatokat (SzKJM RA 385-92), illetve a régi leltárkönyvekben leírtakat. Törekedtem arra, hogy a lehető legteljesebb leírást adjam a temetkezésekről, valamint az előkerült tárgyakról és azok sírbéli helyzetéről. A cikkben megjelenő tárgyfotók és táblaszerkesztés a szerző munkája.

⁶⁵ Csallány egy *Hun lovas sírok* című kéziratában erről a lelőhelyrészről 3 lovas sírt közöl. A kéziratban leírja, hogy 10 m hosszú, 1 m széles 170 cm mély szelvényben kutatott, ahonnan 26 avar kori sír került elő, közülük a lovassírok 100–170 cm mélyek voltak, tehát feltételezhető, hogy az eredeti felszíntől számítva 200–270 cm volt a sírok mélysége. A leírások alapján a lovassírok mélysége megegyezett a többi sír mélységével is, melyeké 100–180 cm közötti, tehát az eredeti felszíntől számítva 200–280 cm volt. A sírok egymáshoz való viszonyáról is képet kaphatunk, eszerint a temetkezések sorban helyezkedtek el, ám egymástól való távolságuk változatos volt. Az emberi vázcsontok nagyon rossz megtartású voltak, Csallány leírása alapján csak egy-egy combcsont vagy fogak jelezték a vázak elhelyezkedését. A lovak rendszerint a lábánál helyezkedtek el, oly módon, hogy a fej rálógott a gazdája lábára, vagy az elhunytól jobbra, vele megegyező tájolásban. A három lovas sír közül az egyikből a lószerszámzat díszeit részletesen leírja, valamelyik sírban falerákkal díszítették a ló szerszámát. Sajnos a kéziratból nem derül ki, hogy mely sírokról értekezik, annyi azonban feltételezhető, hogy a katalógusban szereplő temetkezés mellett 2 további lovas sírral is számolhatunk. A kéziratot lásd: MNL CsML Szentes, VIII. 701.b/1.

⁶⁶ Ez a megjegyzés a Csallány-féle sírleírásban szerepel.

⁶⁷ Ez a megjegyzés a Csallány-féle sírleírásban szerepel, valószínűleg arra utalhat, hogy már maga Csallány sem tudta megállapítani a pontos darabszámot, ehhez pedig a múzeum régészeti kiállításáról készült fotókat használhatta fel, ezért hivatkozhat a táblaanyagra és nem az eredeti tárgyakra.

⁶⁸ A tárgyak helyének a meghatározása a Csallány-féle katalógusban szerepel.

⁶⁹ A hurkos fülű meghatározás a Csallány-féle katalógusban szerepelt.

⁷⁰ A sírhoz tartozik még az 53.54.25. leltári tétel, amiben 4 db bronz és ezüst szegecs található, valószínűleg a veretek részei lehetnek, valamint az 53.54.27. leltári tétel, ami 2 db ezüst lemeztöredéket foglal magába, vélhetően szintén a veretek részei lehetnek.

⁷¹ A zárójeles gondolat a Csallány-féle katalógusból származik.

⁷² A leltárkönyvben a sír anyagához sorolják az 53.54.94. leltári tételt, mely 3 szegecselt ezüstlemez töredéket foglal magába, valamint az 53.54.95. tételt, mely egy kerek, közepén szeggel átütött ólomlemez tartalmaz, ám a dokumentáció nem említi ezeket a tárgyakat.

⁷³ A sírhoz sorolnak még 2 gömbös tagolású öntött bronzrudat is, a tétel az 53.54.141. leltári számon található meg.

⁷⁴ A fotót lásd: KJM RA 236-84.

⁷⁵ Ezeken kívül még egy lovastemetkezésre van adatunk, ami Juhász János földjéről került elő, de a dokumentációban nem szerepel. A sírről egy 1928-as újságcikk emlékezik meg, erről bővebben lásd: SZALONTAI 2021, 331. Egy másik, 1929-es újságcikk tovább bonyolítja a képet, ugyanis ott a Musa János földjén végzett feltárásokról számolnak be, illetve összegzik a munkálatokat. Ebben a cikkben arról írnak, hogy Nagyhegyen 1929-ig 5 lovas sírt tártak fel, ebből Musa János földjéről, az 1929-es ásatások során 3 lómellékletes sír került elő (Szalontai 2021, 366–367), ez alapján felmerülhet, hogy Juhász János földjéről 1927–1928 között 2 lovastemetkezéssel is számolhatunk. Jelenlegi tudásunk szerint, a megmaradt dokumentáció alapján, Musa János földjéről az 1929-es feltárások során 1 lovastemetkezés, 1 marhaváz, valamint 1 bizonytalan fajú, egész állattal eltemetett elhunyt került elő, az újságcikkek tanúsága szerint erről a lelőhelyrészről is számolni kell további 2 lovastemetkezéssel (Szalontai 2021, 395). Az újságok alapján összesen további 4 lovastemetkezéssel egészíthetjük ki a dokumentált esetek számát. Ezen adatok nem elegendők, hogy pontos képet kapjunk az első nagyhegyi feltárásokról.

⁷⁶ Ezt még az újságcikkekben és a kéziratokban fellelhető leírásokban megjelenő lovastemetkezésekkel is kiegészíthetjük, de mivel azokat csak említik, így az érdemi elemzésbe nem vonhatók be.

⁷⁷ Lásd a katalógust.

⁷⁸ A lovastemetkezések vizsgálatánál Kiss Attila felosztását vettem alapul: Kiss 1963, 153–162.

⁷⁹ Egy esetben nem lehetett megadni a halott nemét, ugyanis a sír dokumentációjából nem derül ki, illetve a mellékletek sem utalnak egyértelműen az elhunyt nemére.

⁸⁰ Kiss 1963, 153.

⁸¹ Musa János földje 1929, 156. sír (1. kat. sz.); Musa János földje 1929–1930, 19. sír (3. kat. sz.).

⁸² Kiss Attila-féle VI. típus (KISS 1963, 154).

⁸³ Kiss Attila-féle VII. típus (Kiss 1963, 154).

⁸⁴ Musa János földje 1929–1930, 6. sír (2. kat. sz.).

⁸⁵ Fontos megjegyezni, hogy jelenlegi tudásunk szerint már 1928-tól készítettek fotókat a nagyhegyi feltárásokról, ám azok részletfotók, 1941-től néhány esetben viszont a teljes sírt is lefotózták. Ezeket lásd: KJM RA 236-84; 387-92.

⁸⁶ Ezeket a katalógusban I–II-es számmal jelöltem: Vass Sándor földje 1941, 7., 29., 31. sír (9., 14., 15. kat. sz.).

⁸⁷ Ezeket a katalógusban I–IV-es számmal jelöltem: Gálfy Lajos földje 1932, 182. sír (7. kat. sz.); Vass Sándor földje 1941, 14. sír (12. kat. sz.).

⁸⁸ Kiss 1963, 153–154.

⁸⁹ Ez a Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 13. sír (11. kat. sz.).

⁹⁰ Alapvetően a lószerszámzat részének a kengyelt, a zablát, valamint a nyereg rögzítésére szolgáló hevedercsatot tekintem. Nyilván utóbbi tárgy a nyereggel is összefügg, ám a nagyhegyi temetőből nem került elő semmilyen nyeregrészként azonosítható maradvány.

⁹¹ Musa János földje 1929, 156. sír (1. kat. sz.).

⁹² Kiss 1963, 154.

- ⁹³ Musa János földje 1929–1930, 31. sír (6. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 10. sír (10. kat. sz).
- ⁹⁴ Musa János földje 1929–1930, 22. sír (4. kat. sz).
- ⁹⁵ Vass Sándor földje 1941, 10. sír (10. kat. sz).
- ⁹⁶ Musa János földje 1929–1930, 6. sír (2. kat. sz).
- ⁹⁷ Musa János földje 1929–1930, 23. sír (5. kat. sz), Vass Sándor földje 1941, 15; 32. sír (13; 16. kat. sz).
- ⁹⁸ Vass Sándor földje 1941, 7. sír (9. kat. sz).
- ⁹⁹ Musa János földje 1929–1930, 19. sír (3. kat. sz).
- ¹⁰⁰ 3., 14., 31. sír (8.,12.,15. kat. sz).
- ¹⁰¹ A sír anyaga hiányosan maradt fenn.
- ¹⁰² Gálfy Lajos földje 1932, 182. sír (7. kat. sz).
- ¹⁰³ Vass Sándor földje 1941, 13. sír (11. kat. sz).
- ¹⁰⁴ Vass Sándor földje 1941, 29. sír (14. kat. sz).
- ¹⁰⁵ A sírban fekvő halott derekán jellegzetes 8. századi övgarnitúra volt, ebből eredően úgy gondolom, hogy nem a derekőv részét képezhették a lemezes kisszívégek.
- ¹⁰⁶ Ismerünk egy oldalpálcás zablát, melyet mára nem lehet pontosan sírhoz rendelni: KJM ltsz.: 57.7.59.
- ¹⁰⁷ Musa János 1929–1930, 22; 31. sír (4.,6. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 3.,7., 10., 13., 15., 31., 32. sír (8., 9.,10.,11.,13., 15., 16. kat. sz).
- ¹⁰⁸ Musa János 1929–1930, 22., 31. sír (4., 6. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 7., 10., 13., 31., 32. sír (9., 10.,11., 15., 16. kat. sz).
- ¹⁰⁹ Ezek közül az egyik garnitúra teljes egészében elveszett, csupán leírások maradtak fenn róla
- ¹¹⁰ A Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 3. sírjából 8 nagyobb és 6 kisebb falera került elő a ló koponyájáról és faráról. Ezek a leírások alapján aranyozott bronzból készültek, állatfejekkel voltak díszítve.
- ¹¹¹ Musa János földje 1929–1930, 19., 23. sír (3., 5. kat. sz).
- ¹¹² Vass Sándor földje 1941, 14. sír (12. kat. sz).
- ¹¹³ Gyűjtésemnél nem vettem figyelembe, hogy a sír egyszerű lovastemetkezés, fülkesír vagy önálló lósír, pusztán a zablák eloszlásának vizsgálata volt a célom.
- ¹¹⁴ Innen összesen 20 lovassír került elő.
- ¹¹⁵ Innen 16 lóval kapcsolatos temetkezést ismerünk. Fontos megemlíteni, hogy itt a legtöbb sír lószerszámos temetkezés, de úgy gondolom, hogy a lószerszámok típusának áttekintését a rítus figyelembevétel nélkül is elvégezhethetjük.
- ¹¹⁶ Szentés–Kajánon 12 egyenes oldalpálcás és 2 S-alakú oldalpálcás zabra és 5 csikózabra fordul elő.
- ¹¹⁷ Itt 9 csikózabra mellett 2 egyenes-, 1 S-alakú-, 1 csont oldalpálcás zabra fordul elő.
- ¹¹⁸ Jól tudjuk, hogy a zabra oldalpálca funkciója az, hogy a ló „kormányozása” közben a zabra ne mozduljon el az állat szájában (Dienes 1966, 208–210; Kirpičnikov 1973, 12; Szöllősy 1993, 566). Ehhez fontos adalék lehet, hogy a szilaj lovak regulálására tett korabeli kísérleteket inkább a zabra szájvasának kialakításában kellene keresni (Szöllősy 1993, 566–567), Nagyhegyen kizárólag, az Avar Kaganátus többi temetőjében pedig döntő többségében kéttagú, egyenes szájvasú zablákkal találkozhatunk, melyek a ló számára kényelmesebb eszközök voltak, mint az egytagú profilált vagy láncos szájvasú zablák, melyek a későbbi korok anyagában gyakrabban feltűnnek.

¹¹⁹ Úgy vélem, hogy erre a kérdésre nem ez a munka hivatott választ adni, bár mindenképpen érdekes lenne összevetni a lovak fajtáját és a melléjük deponált lószerszámokat. Annyi azonban bizonyos, hogy egy ilyen vizsgálat alapvető feltételeit egy 20. század eleji feltárás nem adhatja meg.

¹²⁰ Dienes 1966, 210.

¹²¹ Erről bővebben lásd: Kirpičnikov 1973, 12–15.

¹²² A lószerszámot leginkább vagy a temetkezési szokásokkal kapcsolatban tárgyalták, vagy a veretek szempontjából értékelték őket, nem tértek ki a zablák behatóbb vizsgálatára: Čilinská 1966, 192–193; Garam 1987, 73–75; Balogh 2009, 18–20; Bende 2012, 648; Tóth 2017, 270; Vörös 2017, 182–188; Szenthe–Gáll 2022, 254–256.

¹²³ A teljesség igénye nélkül: Dienes 1966, 208–234; Kirpičnikov 1973; Schulze-Dörrlamm 1988, 398–401; Szöllősy 1993, 563–596; Petkes 2008, 231–246.

¹²⁴ Musa János földje 1929–1930, 22., 31. sír (4., 6. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 3., 7., 10., 14., 15., 31., 32. sír (8., 9., 10., 12., 13., 15., 16. kat. sz).

¹²⁵ Musa János földje 1929–1930, 22. sír (4. kat. sz).

¹²⁶ A tárgy rendkívül töredékes állapota miatt nem lehet egyértelműen meghatározni a kengyelfül típusát.

¹²⁷ A Musa János földjén 1929–1930 között feltárt 31. sírjában (6. kat. sz) téglalap alakú fülű, domború talpú kengyel pár, míg a Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 32. sírban (16. kat. sz) hurkosfülű, egyenes talpú kengyelvasak voltak a lovas felszerelésre.

¹²⁸ Vass Sándor földje 1941, 14. sír (12. kat. sz).

¹²⁹ Vass Sándor földje 1941, 31. sír (15. kat. sz).

¹³⁰ Vass Sándor földje 1941, 3. sír (8. kat. sz).

¹³¹ A honfoglalás kori anyagban, néprajzi párhuzamok alapján, fából készült kengyelek meglétét feltételezte Dienes István olyan sírok esetében, ahol a kengyelek kivételével előkerültek a lószerszámzat további részei. A sírokban fakengyel meglétét az ahhoz tartozó vasalás sejteti (Dienes 1958, 126–127), ám ennek hiányában nehéz megmondani, hogy eredetileg hány kengyelt is helyeztek a sírba. A honfoglaló leletanyagban nem példa nélküli, hogy egy sírből vas- és fakengyel is előkerül, Révész László a tengődi temető 4. sírjából közöl egy olyan lószerszámot, ahol egyszerre fordul elő a két, eltérő anyagból készült kengyel (Révész 1999, 269, 290, 4. kép).

¹³² Révész 1999, 271–272.

¹³³ Bende Livia gyűjtésében 5 sírből ismert páratlan számú kengyel, ebből 2 önálló lósír: Örménykút–Hidroglóbusz, 3. sír (Bende 2017, 63); Pitvaros–Lenin utca 9. (Bende 2017, 65); Szarvas–Grexa-téglagyár, 140. sír (Bende 2017, 131); Szarvas–Rózsás-halom, 6. sír (Bende 2017, 154); Székkutas–Kápolnadűlő, 466. sír (Bende 2017, 239).

¹³⁴ Ennyi adat nem elegendő a kérdés eldöntéséhez, ehhez mindenképpen alaposabb vizsgálatok szükségesek, amely jelen munka keretein túlmutat.

¹³⁵ Bende 2017, 307.

¹³⁶ Érdemes lenne nagyobb kitekintésben is megvizsgálni az oldalpalcás zablák elterjedését, hiszen jómagam csak a temetőben fellelt zablák elemzésének szempontjából vizsgáltam. Elképzelhetőnek tartom, hogy egy átfogóbb elemzés sokkal jobban árnyalná a jelenlegi képünket.

¹³⁷ Musa János földje 1929–1930, 23. sír (5. kat. sz); Musa János földje 1929–1930, 31. sír (6. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 3. sír (8. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 10. sír (10. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 13–15. sír (11–13. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 31 és 32 sír (15., 16. kat. sz).

¹³⁸ Vass Sándor földje 1941, 29. sír (14. kat. sz).

¹³⁹ Musa János földje 1929–1930, 6. sír (2. kat. sz).

¹⁴⁰ Gálffy Lajos földje 1932, 182. sír (7. kat. sz).

¹⁴¹ A kutatóárkos módszerrel feltárt sírok metrikus adatainak problematikájáról lásd: Hergott 2023, 12–14.

¹⁴² Fontos hangsúlyozni, hogy a kor ásatástechnikai módszereivel kizárólag azon koporsókról vagy sírépítményekről maradtak fenn adataink, amelyeknél valamilyen maradandó anyagot is használtak a kialakításnál, így az értékelésnél szem előtt kell tartani, hogy olyan másodlagos jeleket, mint a test helyzete, a sír aljának formája a sír betöltésének változásai nem rögzítettek a feltárók, holott sokszor kizárólag ezek utalnak egy-egy sírban csapolt koporsókra, vagy más faszervezetre: Bende 2017, 275.

¹⁴³ Musa János földje 1929–1930, 23. sír (5. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 3. sír (8. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 7. sír (9. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 15. sír (13. kat. sz); Vass Sándor földje 1941, 31. és 32. sír (15; 16 kat. sz).

¹⁴⁴ Egy esetben az egyik sírból a halott jobb lábánál egy edény is előkerült, ez a Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 31. sír (15. kat. sz) volt.

¹⁴⁵ Bende 2017, 275.

¹⁴⁶ Bende 2017, 276.

¹⁴⁷ Bende 2017, 277.

¹⁴⁸ Ezen sírok a Vass Sándor földjéről előkerült koporsós sírok. A kapcsok helyzetét a katalógusban a Csallány-féle leírások alapján közlöm.

¹⁴⁹ Bende 2017, 277.

¹⁵⁰ A legelső ásatásokról nem készült temetőtérkép, így a teljes temető térképét jelenlegi tudásunk szerint nem lehet megrajzolni.

¹⁵¹ A hitelesítő ásatások azért is lennének fontosak, mert a temető középső és DNy-i szegletét nem ismerjük, hiszen onnan, jelenlegi tudásunk szerint, nem maradt fenn temetőtérkép, pedig többek között a sírok tájolása szempontjából kulcsfontosságú lenne ezen temetőrészek pontosabb ismerete.

¹⁵² Ezek a Vass Sándor földjén 1941-ben feltárt 1., 14 és 31. sír (10., 12., 15. kat. sz).

¹⁵³ Nagyjából a Szenthe Gergely-féle késő avar I. fázis (kb. Kr. u. 700–730) (Szenthe 2020, 50–51, 55).

¹⁵⁴ 7. kat. sz.

¹⁵⁵ Ez a Szenthe Gergely-féle késő avar IV. fázisnak (kb. Kr. u. 780–800) feleltethető meg, véleményem szerint (Szenthe 2020, 53).

¹⁵⁶ A kutatástörténeti áttekintést lásd: Tomka 2008, 246–249.

¹⁵⁷ Bende 2017, 301–302.

¹⁵⁸ 4. kat. sz.

¹⁵⁹ A kisszívűgek sokáig szórványként voltak számon tartva, legelőször Mészáros Boglárka figyelt fel rájuk: Mészáros 2016, 20, 42.

¹⁶⁰ Szenthe 2020, 50–51.

¹⁶¹ Bende 2017, 303.

¹⁶² Bende 2017, 304.

¹⁶³ Szenthe – Gáll 2022, 222.

¹⁶⁴ Vass Sándor földje 1941, 3., 14., 31. sír (8., 12., 15. kat. sz).

¹⁶⁵ Bende Livia gyűjtésében a Tisza–Maros–Körös vidéken a lószerszámos temetkezések 80 százalékában volt kengyel, ebből 3 esetben páratlan számú (Bende 2012, 648; Bende 2017, 302). A Duna–Tisza-közéről 35 ló- és lovastemetkezés közül 4 esetben számolhatunk páratlan számú kengyellel (Balogh 2009, 30, 1. tábla).

